

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2014 • Sayı: 42

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2014 - Sayı: 42 Hakemli Dergidir.
TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.
Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Adnan TÜZEN

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editör

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet ÖZ Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ Ankara Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ SDE Uzmanı

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hakkı ACUN Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut AK İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ Amsterdam Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İNALCIK Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Yunus KOÇ Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELE İNAL Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşıl TÜKEL YAVUZ Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Musa YILDIZ Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Vefa ÇOBANOĞLU İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY Birmingham Üniversitesi
Evangeila BALTA Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

Yapım:

Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık

Tasarım & Baskı:

www.semihofset.com.tr - 0 312 341 40 75

TAKDİM

Bir milletin kültür ve medeniyet zenginliği köklü tarihi, ilmi, edebi ve mimari eserleriyle ölçülür. İlim, sanat, edebiyat, abidevi ve mimari eserler kültür ve medeniyetin somut göstergesidir. Geçmişten günümüze kadar gelen kültürel mirasa baktığımızda bunun büyük bir bölümünün yazılı ilmi ve edebi eserler olduğunu görürüz. Ecdadımızdan bize kalan bu mirası gelecek nesillere bırakmak, bir zincirin halkaları gibi birbirine eklemleyerek devam ettirmek, sahip olduğumuz kültürel değerleri korumak, yaşatmak ve daha da zenginleştirmek zorundayız. Zira İslam medeniyeti demek; ilim, kültür, sanat, edebiyat daha ötesi “kitap’ demektir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak özellikle akademik çalışmalarda büyük bir ağırlığı olan Vakıflar Dergisi’nin yayınına özen göstermekteyiz. Bu anlamda Vakıflar Dergisi’ni gerek muhteva gerek şekil olarak her geçen gün daha ileri bir noktaya ulaştırma çabası içindeyiz. Genel Müdürlük olarak onarımını yaptığımız tarihi/abidevi bir eserin yaşaması ve yaşatılması ne denli önemli ise, kitap veya dergi yayınlamanın da en az o kadar önemli olduğunun bilincindeyiz. Zira bir kitap veya süreli bir yayın yapmak bir eser inşa etmek kadar önemlidir...

Alanında büyük bir boşluğu dolduran Vakıflar Dergisi, yukarıda belirttiğimiz hususlar çerçevesinde yayıncılığını sürdürmektedir. Elinizdeki bu sayımızla birlikte yayın kurulu yenilenmiştir. Bu anlamda dergimize emeği geçen bir önceki kurulundaki değerli hocalarımıza katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca yayın kurulundaki yeni hocalarımıza da çalışmalarında başarılar dilerim.

İlim ve kültür hayatımızda önemli bir yere sahip olan Vakıflar Dergisi, elinizdeki sayısıyla birlikte ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Bu noktada dergimiz ilmi ve akademik makalelerle daha da zenginleşecek, sizlerin de desteğiyle içerik olarak daha zengin ve hacimli sayılarla, ileriki sayılarda karşınızda olacağız. Yine birbirinden değerli makalelerin yer aldığı bu sayımıza emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Dr. Adnan ERTEM
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

41. sayısı Haziran 2014 de yayımlanan Vakıflar Dergisi, aradan geçen süre zarfında memnuniyetimizi arttıracak bir gelişmeye sahne olarak Tubitak Ulakbilim Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaya başlanmıştır. Bu aşama uluslararası endeksli dergi olma yolunda geçilen bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

Vakıflar Dergisinin 42. sayısı da hakemlerin süzgecinden geçen ve derginin konseptine uygun seçilen çeşitli konulardaki makalelerden oluşmaktadır. Makalelerin teması vakıf, sanat tarihi, tarih, restorasyon, şehircilik, el sanatları ve bir kitap tanıtımı şeklindedir. Mehmet Genç tarafından kaleme alınan “Klâsik Osmanlı Sosyal İktisadi Sistemi ve Vakıflar” konulu çalışma, vakıf-iktisadi sistem arasındaki bağlantıya işaret etmesi açısından dikkat çekicidir.

Bir Batı Anadolu kenti Tire'nin Aydın oğullarından Osmanlı dönemine geçtikten sonraki şehircilik olgusunu, araştırmacı Çağla Caner Yüksel'in yapılar ve külliyeler üzerinden anlatmaktadır.

Payitaht İstanbul'un 18. yüzyılında vakıf-Osmanlı esnafı arasındaki ilişkiyi gündeme getiren Mi-yase Koyuncu Kaya, alışlagelen kiracı konumundaki esnaf yerine, vakfiyeler doğrultusunda, imkanları çerçevesinde vakıf kuran esnaflarla ilgili yeterince irdelenmeyen bir konuda makale üretmiştir.

Kastamonu şehir merkezinde yer alan Şeyh Şaban-ı Veli Yapı Topluluğu, aslında 16. yüzyıla, Sultan III. Murad Dönemine kadar inen bir geçmişe sahip bir tekkedir. Şehir halkı ve tarikat ehillerince kutsanan tekke, cami, çile mekanları, türbe-hazire, çeşme ve iki konaktan oluşmaktadır. Günümüzde hem ibadet amaçlı hem de iki konağın Vakıf Eserleri Müzesi'ne dönüştürülmesinden dolayı aynı zamanda ziyaret yeridir. Makale özellikle 19. yüzyılda tekkeye hizmet edenleri tanıtmayı amaçlamaktadır.

Gazanfer İltar tarafından yazılan Giresun'un Tekke köyündeki Hacı Abdullah Halife Camisi'nin duvar resimleri konulu araştırma, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarında benzerlerine rastlanılan ve gezici ustalarca bezenen cami örneklerinden birini tanıtmaya çalışmaktadır.

Levent Boz, Romanya'nın bir bölgesinde yer alan Protestan kiliselerine Osmanlı döneminde yapılan halı bağışlama geleneğini tartışmakta ve Anadolu halkının geleneğindeki halı-kilim bağışlama geleneği ile olan bağlantısına temas etmektedir.

Üçlü bir grup çalışması olarak hazırlanan, Trabzon Bedesteni'ni ve restorasyonunu ele alan çalışma, yapının onarım öncesi ile son hali arasında yapılan çalışmaları anlatmaktadır.

Kahramanmaraş'ın yeterince tanınmayan bir yöresinde yaşayan Cerid Aşireti'nin geleneksel el becerisi olan cicim ve zili dokuma geleneğinin günümüzde de devam ettiğini Vakıflar halı uzmanı Suzan Bayraktaroğlu yazısında belirtmektedir.

Serpil Özçelik, İstanbul Ayasofya Müzesi'ne bitişik konumda düzenlenen mekanlar üzerine kurulan İstanbul Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi'ni tarihsel süreç içerisinde tanıtmayı amaçlamaktadır.

42. sayının kitap tanıtımı ve eleştirisine gelince, Manisa Celal Bayar Üniversitesi yayınları arasında 2014'de yayımlanan Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı konulu araştırmanın Ertan Gökmen tarafından titiz bir emekle hazırlandığı anlaşılmaktadır. Yazar, yayında Türklere özgü bir el sanatı olan ve yaşamın her döngüsünü halı ve kilimlere işleyen maharetli ellerden yola çıkmış ve eserini orijinal Osmanlı belgeleriyle desteklemiştir. Günümüzde Manisa'nın bir ilçesi olan Gördes, düğümüyle ve halılarıyla Osmanlı'nın en tanınmış halı merkezlerinden biri idi. Bu bağlamda kitap, gerek monografik ve gerek akademik dilde bölge insanı tarafından belgelere dayalı hazırlanmış olması bakımından okuyucuya yararlı bir eserdir.

Editörler

İÇİNDEKİLER

Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar	9
Classical Ottoman Socio-Economic System and Waqfs	
Mehmet Genç	
Aydinoğulları'ndan Osmanlı'ya Bir Batı Anadolu Kenti: Tire'nin Mekânsal Dönüşümü	19
A Western Anatolian Urban Centre from the Aydinid Principality to The Ottoman State: Spatial Transformation of Tire	
Çağla Caner Yüksel	
Vakıf Kurucusu Olarak Osmanlı Esnafı (18. Yüzyıl İstanbul Örneği)	35
Ottoman Artisans as Waqf's Founders (18th Century Istanbul)	
Miyase Koyuncu Kaya	
XIX. Yüzyılda Şeyh Şaban Veli Külliyesi.....	51
Sheikh Shaban Veli Kulliye in the 19th Century	
Fahri Maden-Mustafa Eğilmez	
Tekke Köyü Hacı Abdullah Halife Camisi Duvar Resimleri.....	69
The Wall Paintings of Hacı Abdullah Khalifa Mosque in Tekke Village	
Gazanfer İltar	
Romanya'nın Transilvanya Bölgesi Protestan Kiliselerine Halı Bağışlama Geleneği.....	81
Tradition of Donating Carpets to Protestant Churches of Transylvania Region of Romania	
Levent Boz	
Trabzon Ayasofya Camii'nin "Mülkiyet Hakkı" Üzerine Bir İnceleme.....	89
An Investigation on "Property Right" of the Trabzon Ayasofya Mosque	
Yakup Emre Çoruhlu - Osman Demir	
Çağlayancerit Kezban Hatun Camiindeki Cicim, Zili Ve Sumak Dokumaları	99
Cicim, Zili and Sumak Rugs in Çağlayancerit Kezban Hatun Mosque	
Suzan Bayraktaroğlu	
Trabzon Bedesteni Restorasyon Uygulaması	123
Restoration of the Bedesten in Trabzon	
Cengiz Tavşan - H. Emre Engin - Erkan Aydın	
İstanbul Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi.....	133
Carpet and Flat Weaving Rugs Museum of Istanbul	
Serpil Özçelik	
Bir Tarihçinin Kaleminden Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı Kitabı	139
A Book on Gördes Carpets in Ottoman Period by an Historian	
Ömür Yazıcı	

Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar

Mehmet Genç*

Öz

Osmanlılar, devletlerine “devlet-i âliyye-i ebed müddet” adını vermişlerdi. Osmanlı devleti bu adı hak edencesine uzun yaşamış siyasî sistemlerden biri olmayı, oluşturduğu sosyal-iktisadî düzen sayesinde başarmıştır. Bu düzenin idamesinde vakıfların hayatî denilecek çok önemli katkıları oldu. Ama Osmanlı düzeni de aynı derecede önemli katkıları ile vakıf kurumuna yepyeni boyutlar kazandırmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: vakıflar, devlet, sosyal-iktisadî düzen

Classical Ottoman Socio-Economic System and Waqfs

Abstract

Ottomans called their state with the name “the great state of eternity”. The fact that the Ottoman State was one of the long-lived political regimes and hence rightly deserving the attribution of such a ‘title’ was achieved by virtue of its socio-economic system. There were vitally important contributions of the waqfs into the sustainability of such a socio-economic system. On the other hand, however, the Ottoman state had succeeded in implementing radically new dimensions to the waqf institutions through equally significant contributions.

Keywords: waqfs, state, socio-economic system

* Öğretim Görevlisi, İstanbul Şehir Üniversitesi; mehmetali2002@yahoo.com

I

Osmanlı devlet sistemi tarihin uzun yaşayan nadir, siyasî yapılarından biridir. Türk tarihinde, daha önce kurulmuş olan devletlerin içinde hiçbiri Osmanlı'nın yarı ömrüne bile ulaşabilmiş değildir. İslam tarihinde de Osmanlı kadar uzun yaşayanı yok gibidir. Dünya tarihinde Osmanlı'dan uzun yaşayan birkaç devlet vardır; ancak bunların içinde, eski Mısır ve Çin de dahil olmak üzere, tek hanedan yönetimi altında Osmanlı kadar uzun ömürlü ikinci bir örnek bulunmaz. Hâkim olduğu coğrafi alanın genişliği bakımından önde gelen devletlerden biridir. Ancak hâkimiyeti altındaki bölgelerde yaşayan soy, dil, mezhep, kültür vb. bakımından dünya tarihinde en büyük çeşitliliği yöneten bir siyasî sistem olmak itibarı ile rakipsiz olarak, birinci sırada yer alır. Bütün bu özelliklerin tesadüfen kazanılmış olduğu düşünülemez. Bunları bilerek, anlayarak düşünerek ve derpiş ederek adım adım inşa etmekle başarmış olduklarından şüphe edilemez. Bununla birlikte bu konularda Osmanlı kaynakları oldukça ketumdurlar, fazla bir şey söylemezler. Bize ve herkese bildirmekten çekinmedikleri tek ifade, kuruluşundan yaklaşık iki yüzyıl sonra, 1500 yıllarında, inşa ettikleri siyasî sistemi adlandırmak üzere kullanmaya başladıkları "*devlet-i aliyye-i ebed-müddet*" tabiridir; yani ebedî olarak yaşayacağını düşündükleri bir sistemi kurmuş olduklarını artık ifade etmeye başlamışlardır. Mamafih neye dayanarak bu nitelemeye ulaşmış oldukları konusunda ketumiyeti korumaya devam ederek sır vermezler. Bu sırrı biz Osmanlıların yapıp ettiklerine ve oluşturdukları kurumsal yapılara bakarak yapılacak analizlerle ancak tahmin ve teşhis etmeye çalışabiliriz. Bunlar arasında kurdukları sosyal-iktisadî düzenin önemli bir yeri olacağı muhakkaktır. Bu düzenin unsurları içinde ebedî yaşamayı sağlamaya katkısı olan kurumlardan biri de vakıflardır.

II

Vakıf, Osmanlı icadı değildir; muhtemelen İslâmın icadı da değildir. Ama, İslâmın geliştirip tarihe hediye ettiği bu önemli kurumu Osmanlılar başlangıçtan itibaren benimsemekte tereddüt etmediler. Hâkim oldukları bölgelerde daha önce İslâmın kurmuş olduğu vakıfları itina ile korumakla yetinmemiş, onu sosyal ve iktisadî hayatın hemen her alanında büyük bir yoğunlukta yaygınlaştırmış, derinleştirmiş ve ona yeni boyutlar kazandırmaktan da geri kalmamışlardır. Özellikle 15. yüzyıldan

itibaren para vakıflarını devreye sokarak onu toplumun fakir tabakalarına sadece yardım eden değil, aynı zamanda onlarında mütevazî tasarrufları ile katılmalarına imkân vererek vakıfları gerçekten cihanşümul bir kurum haline getirmeyi başarmışlardır. Vakıf tarihinde yeni bir aşamayı temsil eden bu katkıları, Osmanlılar neden ve nasıl başardılar diye sorarsak; buna cevap olarak, kurmaya çalıştıkları sosyal-iktisadî sistemde vakıfların birinci derecede stratejik ve hayatî, vazgeçilmez denilebilecek çok çeşitli fonksiyonları bünyesinde barındıran bir kurum olması ile alakalı olduğunu söyleyebiliriz. O halde önce, vakıfları vazgeçilmezleştiren sosyal-iktisadî sistemin niteliklerini ana hatları ile hatırlamamız gerekecektir.

III

Klasik dönemde Osmanlı devletinin iktisat anlayışı, ihtiyaç kavramında temelleniyordu. Bu anlayışa göre iktisadî faaliyetin özü, bütün katmanları ile toplumun ve devletin ihtiyaçlarını gidermekten ibaretti. Bu düşünce ile iktisadî hayatı düzenleyen birkaç ana ilkeye göre hareket ettiler. Dikkate aldıkları birinci ilke *provizyonizm* (iaşecilik) idi. Bu ilkeye göre iktisadî faaliyetin hedefi ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olmasını sağlamaktı. Mal ve hizmet üretenler, önce kendi ihtiyaçlarını karşılamalı, ondan sonra da kademe kademe bütün toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeli idiler.

Verimliliğin düşük ve artırılmasının son derece zor olduğu, ulaştırma maliyetinin çok yüksek bulunduğu bir iktisadî muhitte, provizyonizmin icaplarına cevap verebilmek için, üretim ve mübadele üzerinde ziraattan başlayarak sanayi ve ticareti de içine alan kapsamlı bir düzenlemeler dünyası inşa edildi.

Ziraatta mümkün olan en yüksek düzeyde üretimi gerçekleştireceğini düşündükleri işletme tipi, küçük ölçekli aile işletmeleriydi. Toprağın verimine göre 60-150 dönüm arasında bir arazi ile sınırlandırılan bu aile işletmelerinin sürekliliğini temin etmek üzere ziraî toprakların mülkiyet hakkı fertlere bırakılmaz, *beytülmal* adına devletin elinde tutulurdu. Devlet, üretimde herhangi bir aksamayı önlemek üzere mülkiyetini elinde bulundurduğu toprakların fertler arası transferini izine bağladığı gibi, köylülerin toprağı terk ederek başka yerlere gitmelerine veya işlemeden bırakmalarına da müsaade etmezdi.

Üretimin, ihtiyaçları dengelemesi gereken temel mekân birimi *kaza* idi. Merkezinde genel olarak 3-20 bin civarında bir nüfusu barındıran kasaba veya şehirle ona bağlı, sayıları 20-30'dan 300'e kadar değişebilen köylerden oluşan ve 500-3.000 km² genişliğindeki bu *dar bölge*, temel mübadele birimini meydana getiriyordu. Ziraattan gelen ürünler, bu birimin merkezinde yer alan ve işletme boyutları tıpkı ziraattaki gibi, küçük ölçekli esnafardan oluşan bir grubun imal ve pazarlaması ile ihtiyaçlara cevap veriyordu. Bölge içinde üretilen ziraî veya sınaî malların hiçbiri, kazanın ihtiyaçlarını karşılamadıkça bu dar bölgenin dışına çıkarılamazdı. Kazanın ihtiyacı karşılandıktan sonra kalan mal, kademeli şekilde önce ordu ve sarayın ihtiyaçlarını gidermeye tahsis edilir, kalanı da kalabalık nüfusu nedeniyle İstanbul'a yönlendirilirdi. Bu kademelerin ihtiyaçları karşılandıktan sonra imparatorluğun başka bölgelerine gönderilmesine izin verilir. Ülke içindeki ihtiyaçların tamamı karşılandıktan sonra, fazla kalan mal varsa onun ihraç edilmesine müsaade edilirdi.

Osmanlı yöneticilerinin iktisadî kararları alırken dikkate aldıkları "ikinci ilke" *fiskalizm* idi. Burada esas hedef, hazineye ait gelirleri mümkün olduğu ölçüde yüksek düzeye çıkarmaktır. Hazine gelirlerini yükseltebilmek ise ekonomide üretim kapasitesinin ve parasal mübadele hacminin genişleme hızına bağlı idi. Verimlilikte ve dolayısıyla üretimde artışın zor, ulaştırmanın çok pahalı olduğu Osmanlı ekonomisinde parasal mübadele de dar sınırlar içinde kalıyordu. Provizyonizmin bir ilke olarak benimsenmesi de bu şartlar içinde, topluma azamî refahı başka türlü sağlamanın mümkün olamayacağı düşüncesinden doğuyordu. Ancak provizyonizme bağlılık devam ettikçe bu şartları değiştirmenin riski ve maliyeti de çok yüksek kalıyordu. Neticede provizyonizm ile kaynağındaki şartlar, karşılıklı destekle birbirlerini süreklileştirme eğiliminde idiler. Bu paradoksal durumda hazine gelirlerini yükseltmek de son derece zorlaşıyordu.

Osmanlı bütçelerinin 1530'lardan 1780'lere kadar iki buçuk asır boyunca altın veya gümüş değeri olarak, hacminde pek az bir artış olmasının nedenleri arasında bu zorluğun da payı olduğu muhakkaktır. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekseriya açık veren bu bütçelerin durgun görüntüsünün arkasında, Osmanlı fiskalizminin gelirleri arttırmaktan çok azalmasını önlemeye ve masrafları kısımaya yönelik çabaları yer alır. Bütçe açıklarındaki artış

eğilimi ile paralel seyreden bu çabalar, zamanla o derece yoğunlaşır ki, klasik dönemin sonlarına doğru, iktisadî kararların pek çoğunda birinci derecede getireceği vergi gelirini dikkate alan "fiskosantrizme" dönüşür. Bununla birlikte genel refahın vazgeçilmez ilkesi sayılan provizyonizm ile çatıştığı hallerde genellikle fiskalizmin feda edildiği görülür.

Adeta bir makasın iki kolu gibi işleyen bu iki ilkeye dayanarak şekillendirilen Osmanlı iktisadî kurumları, uzun süren deneme ve iyileştirmelerle 16. yüzyılın ortalarında esas profiline bir kere ulaştıktan sonra, üçüncü bir ilkeyi de yanlarına alarak süreklilik kazanmışlardır. O tarihlerden itibaren değişimleri giderek asgariye indiren bu ilke *tradisyonizm* (gelenekçilik)'tir. Bunu, sosyal ve iktisadî ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza ederek değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme ortaya çıktığı hallerde ise tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hakim olması şeklinde tanımlayabiliriz.

Osmanlı iktisadî ve ticarî hayatı bu üç ilkenin zamanla, bölgelere ve sektörler göre değişen dozlarda birleşmelerini temsil eden, matematik ifade ile bir nevi "üçlü koordinat sistemi" içinde vücut bulmuştur. Çeşitli icraatlar arasında gözlenen bazı farklılıkların nedeni, her icraatın bu koordinatta, ilkelerin farklı birleşimlerine tekabül eden değişik bir mevkide yer almış bulunmasıdır.

IV

Bu üçlü koordinat sistemi, üretim faktörleri üzerinde devletin kurmaya çalıştığı kontrole istinat ediyordu. Mal ve hizmet üretiminin temel girdileri olan üretim faktörleri üzerinde devlet, uzun vadede çok önemli sonuçlar doğurmuş olan bir seri düzenlemeler getirmiştir. Toprak, emek ve sermayenin tasarrufu, dağılımı, mübadelesi ve fiyatlarını kontrole çalışan bu düzenlemelerin Osmanlı iktisadî ve ticarî yapısını oluşturmada ve parametrelerini belirlemede oynadığı rol son derece önemli olmuştur. O kadar ki; sonuçları yalnız klasik dönemde değil, onu izleyen değişme döneminden sonraki iktisadî başarı derecesini de etkilemeye devam etmiştir.

Faktörlerin en önemlisi, ziraî bir ekonomi olarak Osmanlı dünyasında üretim, istihdam, gelir ve tüketimde doğrudan ve dolaylı katkıları ile en büyük paya sahip bulunan topraktı. Bunun da en büyük

bölümünü oluşturan ziraî topraklarda bilindiği ve biraz önce de bahsedildiği gibi mülkiyet devlete aitti. İmparatorluğun Asya ve Avrupa'daki arazilerinin büyük bölümünde geçerli olan ve *mîrî* diye bilinen bu rejimde ziraî topraklar, köylü ailelerine, işleyebilecekleri ölçekte küçük birimler halinde tahsis edilirdi. Tapu resmi karşılığında verilen bu toprak birimi üzerinde, köylüye tanınan tasarruf hakkının özel mülkiyetten çok önemli farkları vardı. Bu farkları çok kısa olarak şöyle özetleyebiliriz: Köylü toprağını vakıf, hibe veya devletin izni olmadan başkasına devredemezdi. Mazeretsiz üst üste üç yıl ekmeden bırakırsa elinden alınır ve toprağa ihtiyacı olan başka bir köylüye verilebilirdi; toprağını bırakıp başka yere giderse, gittiği yerde yeni bir *tahrir defterine* kaydedilmedikçe 10 yıl içinde geri getirilebilir yahut çift-bozan resmi adı ile önemli bir vergiyi ödemek zorunda kalırdı. Öldüğü zaman toprağı, mirasçılar arasında paylaştırılmadan bütün halinde herhangi bir miras vergisi de alınmadan, oğluna intikal ederdi.

Bu sınırlamaların devlete, ziraî topraklar ve dolayısı ile ziraî üretim üzerinde son derece önemli etkiler verdiğine şüphe yoktur. Devletin bu yetkileri hangi ihlallere karşı nasıl kullanacağı da kanunnamelerde açıkça gösterilmişti. Köylü için toprak işlemeden bırakılacak, terk edilecek veya satılacak bir meta değil, var oluşunun ayrılmaz parçası ve hayat kaynağı olduğu için bu ihlaller, çok kere nadir birer istisnadan öteye geçmezdi. İhlal sınırının berisinde kaldıkça köylünün tasarruf ettiği toprakla ilişkisi, fiiliyatta özel mülkiyetten farksızdı. Köylü, hukukî bakımdan devletin mülkiyetinde bulunan toprağı psikolojik olarak kendi öz mülkü gibi algılıyordu. Toprağını aile fertleri ile istediği gibi süren, ürünlerini kendisi toplayan ve yasalarda belirtilen mutedil oranlardaki vergilerini ödedikten sonra, kalan kısmını serbestçe tüketen ve öldüğü zaman bütünü ile oğluna bırakacağından emin olan köylünün toprağını başka türlü görmesi beklenemezdi.

Emek üzerindeki kontrolün en önemli bölümü, İmparatorlukta istihdam edilen toplam emeğin 2/3'ünü aşan ziraî emekle alakalıdır ve toprak üzerindeki kontrolün ayrılmaz parçasıdır.

Devletin ziraat dışında kalan emek üzerindeki kontrolü, şehirlerdeki çeşitli esnaf için söz konusu idi. Ancak buradaki kontrol genellikle dolaylı idi. Zira Osmanlı şehirlerinde mal ve hizmet üretiminde genellikle uzmanlık gerektiren alanlarda, 16. yüzyıldan itibaren az çok otonomi içinde, kendi

rızaları ile benimsedikleri kurallara göre örgütlenmeye başlayan esnaf loncalarının denetlenmesi ile bu sağlanırdı. Esnafın şeriata, kanunlara ve özellikle mahallî örfün icaplarına aykırı düşmeyecek şekilde oluşturulan bu kurallara göre hareketini devlet, kadı vasıtası ile kontrol ederdi.

Ziraat, madencilik, sanayi ve esnafılıkta çalışan emeğin çok büyük bölümü üzerindeki bu kontrolerin hedefi, üretimin hem yapısını, hem de hacmini korumaktı. Sanayi öncesi ekonomide kronik olan üretim yetersizliğine karşı bir çare olarak, oluşturulan bu düzenlemelerle emeğin hareketliliği, önemli ölçüde yavaşlatılmış oluyordu. İstihdam hacminde istikrarı sağlamak uğruna, hareketliliği çok kere aynı işi babadan oğula intikal ettirecek ölçüde sınırlandırmanın, özellikle şehir esnafılık sektöründe uzmanlaşmayı ve beşeri sermaye birikimini hissedilir ölçüde teşvik etmiş olduğunu da eklememiz gerekir.

Üretim faktörlerinin son unsuru olarak nakdî ve fizikî sermaye konusunda da devletin önemli sonuçlar doğurmuş müdahaleleri vardır. Şehirlerde mal ve hizmet üretiminin en büyük bölümünü gerçekleştiren esnafarla, bunlara girdi sağlayan tüccar üzerinde sermaye birikimi bakımından bu müdahalelerin oldukça sınırlandırıcı etkileri olmuştur. Provizyonizmin bir gereği olarak mümkün olduğu kadar ucuzluğu sağlama saiki ile hareket eden devletin, esnaflık ve ticaret için meşru kabul ettiği kâr oranları, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar genellikle %5-15 sınırları içinde kalır, nadiren bunun dışına taşardı. Hangi oranın benimseneceği faaliyetin türüne bağlı idi. Herhangi bir imalat gerektirmeyen perakende ve toptan satışlarda normal sayılan kâr haddi %5-10 arasında, bazen daha da düşük olabilirdi.

İstanbul'a mesela İmparatorluğun çeşitli bölgelelerinden tüccarların getirdikleri ham madde veya işlenmiş bütün mallar için kâr oranı %10'u aşmazdı. Tabii ki her yerde, her zaman bütün mal ve hizmetleri titiz bir maliyet hesabı ile devlet fiyatlandırıyor değildi. Ancak fiyatlandırdığı zaman meşru kabul ettiği kâr hadlerinin %2-20 sınırlarını pek aşmayacağı ve ortalama %10 civarında kalacağı tahmin edilebilir. Nitekim 1680 (1091) tarihli bir kanunnamede narhta meşru kârın %10 olduğu açıkça belirtilmiştir (Ergin 1922: 407-408). Mamafih devletin narh koymadığı hallerde de Osmanlı esnaf sistemi, yapısı itibarı ile piyasalardaki kâr hadlerini fiilen bu sınırlar içindeki ortalamaya doğru çekmede,

oldukça güçlü bir eğilim içinde bulunuyordu. Her esnaf, girdi ve çıktılar ile zorunlu olarak bir veya birkaç esnafın alıcısı veya satıcısı konumunda idi ve aralarındaki fiyatlandırma ilişkisinde birinin kârını artırması diğerininkini azaltacağı için, esnaflar birbirini frenlemeye çalışırlardı. Kollektif pazarlık gücü ile bunun başarılacağı hallerde, esnafın başvuracağı kamu otoritesinin belirleyeceği kâr oranının kanunnamenin gösterdiği sınırların içinde kalacağını tahmin etmek hiç de zor değildir.

Bu derece düşük kâr oranları ile sermaye birikimi imkânlarının çok sınırlı kalacağı muhakkaktır. Nitekim ticaret ve sanayi bakımından önemli bazı merkezlerdeki esnaf ve tüccar terekeleri üzerinde yapılmış olan araştırmalardan da bu anlaşılıyor. Meselâ 17. yüzyıl boyunca Bursa'da (Gerber 1988) 18. yüzyılın başında Şam'da (Raymond 1973-74) 17-18. yüzyıllar içinde Kahire'de (Establet- Pascual 1998) yaşamış yüzlerce esnaf ve tüccara ait terekelerin (yani öldüklerinde bıraktıkları mal varlığının) ortalama değerlerine göre hesaplanan servet büyüklükleri, esnaflarda ortalama 700 kuruş, tüccarlarda da 2.750 kuruştan ibaret kalıyordu. Aralarındaki farklara rağmen sermaye birikimi imkânlarının her iki grup için de çok sınırlı kalmış olduğu görülüyor.

V

Osmanlı sisteminde toplum, hukukî statü bakımından birbirinden önemli ölçüde farklılaşan *reaya* ve *askerî* olmak üzere iki ayrı kesim olarak örgütleniyordu. Ekonomide *toprak*, *emek* ve *sermaye* gibi üretim faktörlerini kombine ederek doğrudan üretim yapmakla görevli olan, nüfusun %95'den daha büyük çoğunluğunu teşkil eden reaya kesimi idi. Devletin üretim faktörleri üzerinde kurmaya çalıştığı kontrol ile birlikte takip ettiği iktisadî politika ilkelerinin sonucunda oluşmasını hedeflediği sosyo-ekonomik yapı münhasıran reaya kesimi ile alakalı olmak üzere şu temel özellikleri taşıyordu:

Ekonominin bütün sektörlerinde hâkim üretim birimi küçük ölçekli idi. Ölçeğin ortalama büyüklüğü, faaliyetin türüne bağlı olarak köylü, esnaf ve tüccar zümrelerine göre az çok değişebirdi. Ancak aynı faaliyet türünde üretim faktörlerinin zümre-içi bölüşümünde eşitlikçi yapı mümkün olduğu kadar korunmakta ve farklılaşmayı engelleyici çeşitli mekanizmalar işletilmekte idi. Bu eşitlikçi yapı sayesinde, mevcut üretim faktörlerinin hiçbirisi âtıl kalmadan, tam istihdam içinde hem üretimin azamîleşeceği, hem de herkesin yaşama imkânı bulacak ölçüde üretimden pay almasının mümkün

olacağı düşünülüyordu. Burada köylü için tasavvur edilen hedef, mülkiyeti devlete ait kabul edilen topraktan, her aileye işleyebileceği kadar tahsis edilen bölümde yapacağı üretimin, düşük düzeyde tutulan vergilerini ödedikten sonra kalan kısmı ile geçinebilmesini sağlamaktı. Aynı şekilde şehirlerdeki esnaf loncalarında da, üyelerinin kullanabilecekleri *emek*, *sermaye* ve *hammadde* miktarı bakımından birbirlerinden farklılaşmalarını, devletin de kesin desteği ile loncalar tarafından engellenerek eşitlik içinde yaptıkları üretimle geçinecek kadar bir gelire sahip olabilmeleri amaçlanıyordu. Aynı maksatla tüccarlar da dâhil olmak üzere, üretici ve satıcılara, tüketicilerin veya birbirlerinin aleyhine zenginleşmelerini önlemek üzere mübadelede tanınan kâr haddi ortalaması da %10'u aşmayacak düzeyde tutuluyordu.

Böyle bir eşitlikçi düzeni kurmakta ve korumakta yüzyıllarca süren ısrarlarının sebepleri hakkında bize bıraktıkları belirli bir belge yoktur. Ancak, başlangıçtan beri sosyal ve iktisadî alanlardaki düzenlemeleri oluştururken dikkate aldıklarını ifade ettikleri bir genel ilke vardır. Buna göre, herhangi bir düzenlemenin benimsenebilmesi; devlete faydalı olmalı, halka faydalı olması ve kimseye de zararlı olmaması şeklinde özetlenebilecek üç şarta bağlı idi.

Üretim faktörlerini reayaya bölüştürürken eşitsizlik ile eşitliği iki kutup gibi görerek bu üç şarta en uygun tercihin mümkün olduğu kadar eşitlik kutbuna yakın noktada olması gerektiğine bu ilkeye dayanarak karar vermiş olduklarını tahmin edebiliriz. Bu sebepten Allah'ın emaneti olarak gördükleri halkın her unsuruna, müslüman olsun veya olmasın, herkese yaşama şansı verecek yegane sistem olarak gördükleri böyle bir yapı, eğer yerleştirilebilir ve sürdürülebilirse, bunu başaran siyasî sistemin de ebedî olacağına tereddüt etmediler. Çağdaşı Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren, tam da Osmanlılar kendi sistemlerinin ebedileşeceğine artık kani olarak devletlerini "*ebed-müddet*" diye tavsife başladıkları yıllarda, tarihimizin paradokslarından biri olarak, kıta ölçeğinde giderek yaygınlaşmak üzere benimsenen kapitalizmin, hemen doğar doğmaz özünü oluşturan eşitsizliklerle yol açtığı sayısız acılara rağmen muazzam bir gelişme göstererek 3-4 yüzyıl sonra herkese refah getirebilecek bir konuma gelebileceğine Osmanlılar pek ihtimal vermediler. Öyle bir ihtimali akla getiren, o çağın Avrupa'sında da muhtemelen kimse yoktu. Ancak Osmanlılar kehanet derecesinde bir tah-

minle bu ihtimalin gerçekleşeceğine kani olsalar bile, milyonlarca fakir insana bunca acıyı yüklemeyi, müslüman vicdanlarına herhalde sığdıramayacakları için kabul etmezlerdi, diyebiliriz. Onun için eşitlikçi yapıda karar kıldılar ve onu bütün karşı koymalara, aykırı girişimlere, zorluklara ve risklere rağmen muhafaza etmeye çalıştılar.

Böyle bir iktisadî yapının sürdürülmesi hiç de kolay değildi. Herşeyden önce bir kısım üreticilerin daha çok kazanma hırsı ile eşitlikçi dağılımı kendi lehlerine değiştirme girişimlerini frenlemek, maliyeti oldukça yüksek olabilen etkin bir kontrol örgütlenmesi gerektiriyordu. İkinci ve daha önemli zorluk, küçük ölçekli birimlerin hâkim olduğu bir ekonomide yatırım için gerekli fonların nasıl sağlanacağı konusunda idi. Ziraatta büyük ölçekli sulama, orman alanlarını ekilebilir hale getirme ve bataklıkları kurutma gibi işleri köylülerin küçük ölçekli işletmelerinin sağlayacağı gelirle yapmaları imkânsızdı. Aynı şekilde şehirlerde ticaret ve esnaflık alanında önemli fizikî yatırım gerektiren çarşı, bedesten, han gibi büyük yapıları veya boyahane, basmahane, sabunhane, debbağhane, mengenehane vb. fizikî sermaye gerektiren tesisleri bu imalat sektörlerinde çalışan esnafın kendi tasarrufları ile yapmalarına imkân yoktu. Kâr oranları %10 ile sınırlandırılan esnaf ve tüccarların, 17. ve 18. yüzyıllara ait terekelelerinin ortalama miktarları hakkında yukarıda verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere, bu yatırımları finanse etmelerinin mümkün olmadığı belli idi. Bu durumda sistemin öngördüğü eşitlikçi ideal yapının idamesi için bu yatırımların, üretici reayanın dışından temin edilmesi zorunluluğu vardı. Yapıyı bozmadan ve değiştirmeden bunları kimin, nasıl temin edeceği sistemin hayatî bir meselesi idi.

VI

Osmanlı sistemi toplumun çok büyük çoğunluğunu reaya statüsünde çeşitli sektörleri ile örgütlerken, bu çoğunluğu yönetmek üzere, statü ve nitelikleri itibarı ile reayadan önemli farkları ile ayrılan *askerî* diye bilinen kesimi oluşturmuştur. Askerî kesim, reayadan kast benzeri kesin sınırlarla ayrılan bir zümre değildir; zümrenin alt tabakalarının reaya ile irtibat kanalları hiçbir zaman, kapalı tutulmamış, iki taraflı giriş-çıkışlar her zaman için mümkün olmuştur. Ancak askerî zümre, alt tabakalarında gelir düzeyi bakımından reayadan pek de farklı sayılmayacak grupları da bulunmakla birlikte orta ve üst tabakalarında reayadaki eşitlikçi yapıya hiç benzemeyen hiyerarşik bir piramit tipi yapı içinde örgütlenmişti.

Toplumun maddî üretim kaynaklarını kontrol altında reaya eşitlik çerçevesinde bölüştüren sistem, toplumdaki zihin kaynaklarının en yetenekli bölümünü de yine kontrol altında *askerî* zümre olarak örgütlerken bunlara kaynak tahsisinde çok farklı bir yol izledi. Zekâ, yetenek ve çalışma kabiliyetine göre sıkı bir eğitimle yüksek yönetim kadrolarına seçilenler hiyerarşide yükseldikçe bunların yetki ve sorumlulukları ile birlikte gelirleri de kademeli olarak artırılıyordu. Piramidin tepesinde vezirlik derecesine geldikleri zaman yetki, sorumluluk ve gelir de zirveye ulaşıyordu. Bunu geniş imparatorluğun tarihte benzeri görülmemiş çeşitlilikteki reaya düzeyinde hem gruplar-arası farklılaşmayı sınırlandırmak, hem de grup-ıçi eşitliği korumak gibi devasa bir işi başarabilmeleri için gerekli görüyorlardı. Reaya düzeyinde kaynakların dağılımı değiştiği takdirde sistemin uzun süre yaşayamayacağını düşündükleri için böyle hareket ettiler. Sistemin idamesinden sorumlu bulunan askerî zümrenin orta-üst tabakasına, görevlerini hakkı ile ifa edebilmeleri için gerekli yetkiler verilmekte, aynı zamanda işlerini yaparken herhangi bir zaafa düşüp rüşvete, suistimale ve gayr-ı meşru yollara sapmalarını önlemek üzere, hiyerarşideki mevkilerine göre çok yüksek miktarlara varabilen gelirler de tahsis edilmekte idi. Ancak bu gelirleri, tasarruf ederek özel servete dönüştürmelerinin yolu açılmış olsa, reaya düzeyinde kaynakların eşit dağılımına istinat eden sosyo-ekonomik yapı felce uğrayıp, birkaç kuşak içinde tanınmaz hale gelebilirdi. Bu sebepten askerî zümrenin orta-üst tabakasına, görevlerinin gerektirdiği maiyete ait giderlerini de karşılayacağı için hiyerarşideki mevkileri yükseldikçe adeta geometrik şekilde artan gelirleri sadece görev süresi ile sınırlı tutuluyordu. Görev sona erip emekli olduklarında bu gelirler, 1/10'a hatta daha alt düzeye indiriliyordu. Şüphesiz bu emekli gelirleri de az değildi ve uzun yıllar devlete hizmet etmiş olan insanlara, alıştıkları hayat tarzına göre sıkıntıya düşmeden yaşamalarına yetecek bir miktardı. Mamafih görevde iken çok tutumlu davranarak birikim yapıp, emekli olduğunda kendisi yahut öldükten sonra çocukları veya yakınları bu birikimi kullanarak iktisadî faaliyetlere girip yeni bir servet aristokrasisi veya burjuvazisi oluşturabilmeleri ihtimali de yok değildi. Bu ihtimale karşı devlet, askerî zümrenin yüksek gelir diliminde olanların, öldükleri zaman bıraktıkları *terekelere* yani mal varlığına müdahale yetkisini prensip olarak elinde bulunduruyordu. Bunun gerekçesi açıkça ifade edilmez; ama devletten

sağlanan gelir, neticede devlete dönmeli diye düşündükleri tahmin edilebilir. Bu yetki ilk yüzyıllarda fiilen nadir olarak kullanıldı. Buna karşılık bu grup büyük teşvik, destek ve telkinlerle yoğun şekilde vakıf sektörüne adeta alternatifsiz olarak yönlendirildi. Kuruluş yüzyıllarında hem dinî ve kültürel alanda, hem de iktisadî sektörlerde büyük çapta yapılması zorunlu olan enfastrüktür (fizikî altyapı) yatırımlarının bu sayede gerçekleşmesi mümkün oldu. Bunları devletin kendisinin yapması yerine, fertlerin şahsî motivasyonlarını harekete geçirecek yönetim sorumluluğunu da onlara devretmekle büyük etkinlik kazandırmış olacağını tecrübe ile bildikleri anlaşılıyor. Tıpkı vergi toplamayı maaşlı memurlar yerine, iltizamla idare etmenin çok daha verimli, etkin ve az masraflı olacağını bildikleri gibi (Genç 2005: 154-158) bütün bu yatırım faaliyetlerinin etkinliğini artırmak üzere bu yolu tercih ettiklerini söyleyebiliriz.

Vakıf tesis etmenin çağın dinî-kültürel atmosferinde büyük cazibesi vardı. Bu sayede meydana getireceği cami, mescid, mektep, medrese, kütüphane, çeşme, köprü ve benzeri bir sosyal kurum sayesinde hayır dualarına mazhar olarak kıyamete kadar ismini yaşatma imkânının cazibesi büyüktü. Bu mazhariyetin cazibesi, aynı zamanda israftan kaçınmayı emreden dinî vecibeyi de yerine getirmek üzere bu yüksek gelir erbabını adeta zorunlu olarak tasarrufa da teşvik etmiş oluyordu. Öldüğü zaman mal varlığına devletin müdahale hakkının bu tasarruflar üzerindeki muhtemel caydırıcı etkisini fazlasıyla telafi edici hususiyetleri ile vakıf, adeta yegane alternatif konumunda idi. Zira vakıf haline getirdiği taktirde devletin veya başka bir gücün herhangi bir müdahale riski tamamen ortadan kalkmış olacak; buna karşılık, bir hayır kurumuna mal varlığının bir bölümünü, hayır duaları ile ismini ebediyyen yaşatmak üzere bir nev'i sigorta primi gibi tahsis etmiş olacak, mal varlığının kalan bölümünü de kendi neslinin, genellikle vakfiyelerde belirtildiği şekilde en erdemli ve yetenekli olanları tarafından değerlendirilmesi sağlanmış olacaktı.

Bu cazibe ve motiflere rağmen büyük altyapı yatırımlarının gerektirdiği harcamalara yüksek gelir sahiplerinin tasarruf imkânları yetersiz kaldığı halde devlet, hazineye ait kaynaklarla da destek sağlamaktan geri kalmazdı. Münhasıran vakıf yapılması şartı ile askerî zümre mensuplarına yapılan temlik ve tahsislerin sayısız örnekleri mevcuttur. Bu tür büyük yatırımlara ihtiyacın en fazla olduğu

ilk yüzyıllarda devletin bu tip destekleri de nispeten çok daha fazla idi. Tesis tamamlanıp faaliyete geçtikten sonra bir vakfın gelirinde bir azalma olup giderlerini karşılayamaz duruma düştüğü hallerde de devlet her zaman hazineden yardıma hazır bulunurdu. Zira vakıf sektörü, normal olarak devletin hayatî ve zarurî saydığı faaliyetlerdi. O kadar ki pek çoğu, devlet bütçesinden karşılanmakta olan diğer faaliyetlerden daha önemli sayıldığı için, bütçelerin öngörülmesi zor sürprizlerinden etkilenmesini önlemek ve alakalı hizmetin aksama ihtimalini ortadan kaldırmak üzere bütçeden bağımsız, otonomi içinde yönetilen birimler halinde örgütlenmiştir.

Çok büyük masraf gerektiren cami, medrese, kütüphane, mektep, imaret, ve benzeri tesislerin inşasını tasarrufları ile gerçekleştirdikten sonra bunların bakım ve yönetim giderlerini karşılamak üzere gelir getirici başka bir takım yatırımları yapmak da gerekiyordu. Ekonominin çeşitli sektörlerinde ihtiyaç duyulan ve küçük ölçekli üreticilerin tasarruf gücünü aşan imalathane, bina ve teçhizatlara yapılan bu yatırımlar, iktisadî hayatın devam edebilmesi için zorunlu, hayatî yatırımlardı. Bunlar, esnaf ve tüccara kiralanıyordu. Kiraların yatırım harcamalarına oranı 16-18. yüzyıllarda %5-8 arasında idi; ve %10'la sınırlandırılan kâr oranları ile esnaf ve tüccar bu kirayı çok sıkıntıya düşmeden ödeyebilirdi. Ama kendi tasarrufları ile bu çapta bir yatırımı yapmaları mümkün olmadığı gibi, borçlanarak yapmalarına da imkân yoktu. Zira faiz, hukuken yasak olmakla birlikte, belki bu yasağın da etkisi ile, fiilen %15-25 arasında idi ve borçlanması halinde ödeyeceği ana para bir yana, sadece faizin 1/3'ü nispetinde bir bedelle kiralama imkânı bulmaları bu küçük üreticiler için çok büyük bir kolaylıktı.

Böylece vakıf, iktisadî hayatın devamını garanti altına alan birinci dercede hayatî, vazgeçilmez bir kurum fonksiyonunu görmüş oluyordu. Bu yatırımları, "devlet kendisi yapıp memurları ile idare edemez mi idi?" diye sorulabilir. Osmanlı Devleti, üretim faktörlerini kontrol altına almaya çalıştı, ama onları kullanarak maaşlı memur ve işçilerle ile üretime girmekten genellikle kaçınmış ve bu işi mümkün olan her durumda özel şahıslara, özellikle reayaya havale etmeyi tercih etmiştir. Devlet işletmesi olarak yapılırsa hem verimsiz, hem de suistimallere açık bir rejime kapı açılmış olacağını tecrübe ile bildikleri için, eşitlikçi yapıyı bozmaya-
cak, ama aynı zamanda özel menfaat motifini de

canlı tutarak verimli işletilmesini sağlayacak ideal formül olarak bu yatırımları yapma işini vakıflara emanet etti. Bu fonksiyonlarını hakkı ile ifa edebilmeleri için de vakıfları devletin doğrudan yönetimi dışında bir otonomiye kavuşturdu. Bu otonomi içinde vakıfların yönetimi ile devlet hiç ilgilenmiyor değildi. Ancak devlet, vakfiyelerin şartlarına göre yönetilmelerine ve yıllık muhasebelerinin düzgün olarak yapılmasına, bürokrasinin tepesinde yer alan vakıf nazırları ve yargı sisteminin sürekli kontrolü sayesinde, şartlara aykırı hareketleri engelleyici kontrollerin dışında bir müdahalede bulunmadı. Vakıfları şartlara uygun harekete zorlayan iki önemli toplumsal grubun tutumları da son derece etkili birer kontrol mekanizmasını oluşturuyordu. Vakıf yöneticisi, gelirlerini toplarken halka veya esnafa bir haksızlık yaptığı taktirde hemen şikayete hedef olurdu. Osmanlı reaya ve esnafının, zannedildiği gibi hiç de uysal insanlar olmadıkları, çok çeşitli şikayet davalarından anlaşılıyor. Vakfın harcamalarından yararlanan *murtezika* denen grubu ise, en ufak haksızlık karşısında sert tepki gösteren bir baskı unsuru olarak, vakıf idarelerini meşruiyet sınırlarına çekmekte önemli rol oynardı. Devletin de otonomiye, hiç bir zaman keyfi yönetim gibi düşünmediğini, bu iki gruptan kaynaklanan, şikayetler karşısındaki tutumu ile de açıkça ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Vakıf kurumunun Osmanlı iktisadî sistemine sağladığı yatırımları ile, gördüğü vazgeçilmez hayatî fonksiyonun yanında, insanî bakımdan son derece önemli bir diğer fonksiyonunu da belirtmek gerekir. Zira, bu ikinci fonksiyonun ifasında uluslararası karşılaştırma ile ortaya çıkan inanılması zor bir performans da söz konusudur.

Osmanlıların klâsik dönemde, yani başlangıçtan 18. yüzyılın sonlarına kadar, oluşturmak istedikleri iktisadî yapıda kaynakları mümkün olduğu kadar eşit bölüştürmeye çalışmakta esas hedefleri bütün tabii ve beşerî kaynakların işletilmesi ile sağlanacak tam istihdam sayesinde herkesin refahtan faydalanmasını temin etmektir. Onun için de eşitliğin bozularak bir grubun zenginleşmesi istenmezdi. Sanayi-öncesi ekonomi şartlarında verimliliğin ve dolayısıyla üretimin yetersiz olduğu bir ortamda böyle bir grubun oluşması, başka birtakım grupların fakirleşmesi sonucunu doğuracağını bildikleri için bunu engellemeye çalıştılar. Amaçları zenginliği yok etmekten ziyade fakirliğin ortaya çıkmasını önlemektir. Ama bu iktisadî muhitte hiç kimse zen-

gin olmasa bile, fakirliğin ortadan kaldırılması yine mümkün değildi. Zira üretim, tam istihdam sağlanmasa da, herkesi refah içinde yaşatacak hacime hiç bir zaman ulaşamaz, ancak kıt kanaat hayatı sürdürübilmenin civarında kalırdı. Bu sebepten devletin bütün eşitlikçi gayretlerine rağmen, tümü ile kaldırılması mümkün olmayan fakirliği de olabildiği kadar azaltmak için gerekli sosyal yardım amacıyla kurulan imaretler, tekke ve zaviyeler, kervansaraylar, hanlar gibi fakir ve yolcuların gıda ve barınma ihtiyaçlarına cevap veren tesislerin hemen tamamı vakıf kurumu tarafından finanse ediliyordu.

Sanayi öncesi ekonominin imkanlarıyla refahı herkese ulaştırmanın hiç de kolay olmadığı bir ortamda Osmanlıların vakıf kurumu sayesinde, neyi başarmış olduklarını çağdaşı Avrupa ile karşılaştırarak daha iyi anlayabiliriz. Avrupa'da ortaçağlardan günümüze kadar fakirliğin boyutları üzerinde önemli araştırmalar yapmış olan Geremek'in verdiği rakamlara göre yoksulluk ve dilencililiğin Batı dünyasında çok büyük boyutlara vardığı görülmüyor. Avrupa'nın en gelişmiş ve zengin kabul edilen İngiltere ve Fransa'da 17-18. yüzyıllarda nüfusun %40 kadarının fakir olduğunu kaydeden Geremek'ten, nüfusları 500.000 civarındaki Paris ve Londra'nın her ikisinde ellişer bin kişilik bir dilenci kitlesinin sokakları doldurduğunu öğreniyoruz. Aynı tarihlerde yapılan bir teftiş raporuna göre İstanbul'da 1736'da hepsi gayrimüslim olmak üzere, yalnız 322 kişinin dilencilik yaptığı tespit edilmiş ve bunların da sadece 70'inin dilenecek dercede fakir oldukları görülerek pazar günleri kilisede dilencilerine izin verilmiştir (BOA, Cevdet Belediye 7597). Bu sayının o tarihteki İstanbul nüfusuna oranı 10.000'de 1 derecelerinde idi. Aynı tarihlerde, nüfusu İstanbul'dan daha az olan Paris'teki dilenci sayısının İstanbul'dakinin yaklaşık 700 misli olduğunu ve Avrupa'nın diğer şehirlerindeki durumunun da farklı olmadığını yine Geremek'in verdiği rakamlardan öğreniyoruz (Geremek 1994: Vauban'dan naklen). Bunu Osmanlı dünyasına gelen Batılı seyyahların gözlemlerini naklederken, kendi ülkelerine oranla dilencilerin azlığını, hatta hiç rastlamadıklarını hayretle ifade etmelerinden de anlıyoruz (Üçel-Aybet 2003: 343-356). Mesela 18. yüzyılın başlarında İstanbul ve Ege Adalarından yola çıkarak Anadolu'nun belli başlı şehirlerini dolaşmış olan meşhur Fransız seyyahı Joseph de Tournefort anılarında "Türkiye'de ne dilenci, ne de para isteyen kimse vardır: çünkü onların gereksinimleri karşılanıyor" (Tournefort 2005: 60) diye-

rek Osmanlı dünyası ile Batı arasındaki derin ve sistemik farkı açıkça ortaya koyuyordu.

Vakıflar yatırımlarını finanse ederek ekonominin hayatîyetini sürdürmesine imkan vermekle kalmamış, her türlü sistemik gayrete rağmen oluşması engellenemeyen fakirliğin de, dilencilik düzeyine kadar inmesini önlemeyi başaran bir kurum olarak Osmanlı sisteminin idamesinde stratejik ve hayatî fonksiyon görmüş bir kurum olduğu için Osmanlılar baştan beri benimzediler. Benimsemekle kalmadılar, onu büyük ölçüde geliştirdiler, yaygınlaştırdılar ve yeni unsurlarla zenginleştirerek vakıf tarihini yeni bir aşamaya getirdiler.

Osmanlıların vakıf kurumunda yaptıkları iki önemli yenilikten de kısaca bahsederek konuyu tamamlamak istiyorum. Birinci önemli yenilik *para vakıfları*dır. Daha önce bazı fıkıh uleması arasında tartışmaları yapılmış, ancak Osmanlılardan önce hiç bir yerde uygulanmış olduğuna dair bilgi olmadığı gibi, Osmanlılardan sonra da başka hiç bir islam ülkesinde uygulandığı yoktur. Para vakıflarının getirdiği en önemli yenilik, esas itibarı ile yüksek gelir sahiplerinin yapabildiği gayrimenkul vakıflarından oluşan sektöre, küçük tasarrufları ile geniş halk kesimlerinin de katılmasını sağlayarak büyük bir genişleme ve dinamizm getirmesidir. Bu küçük tasarrufların sahipleri mevcut bir vakfa ilave yapabilecekleri gibi, aralarında birleşerek yeni vakıflar oluşturmaları da mümkün hale geldiği için vakıf sektörü muazzam bir genişleme potansiyeli kazanmıştır. Bu yolla esnaf loncaları, yeniçeri odaları, mahalleler, köyler vb. birimler yaygın şekilde para vakıfları kurup, aralarındaki dayanışmayı güçlendirerek refah ve riskleri paylaşma imkanı buldular. Özellikle mahalle ve köylerde *avarız* vergilerini ödemeye yardımcı olmak üzere kurulan para vakıfları çok yaygın ve etkili oldu. Avarız vergisi, devletin savaş gibi fevkalade masraflarını karşılamakta başvurduğu önemli bir vergi idi ve halk için ödenmesi hiç de kolay değildi. Bu alanda kurulan sayısız para vakıfları sayesinde halk, vergiyi rahatça ödeyebilmiş, devlet de toplamakta zorlanmaktan kurtulmuş oluyordu.

Para vakıfları, faizin yasak ve çok yüksek olduğu bir iktisadî ortamda kredi arzını artırarak ekonomiye adeta nefes alma imkânı vermiştir. Hukuken faiz sayılamayacak bir kategoride, piyasadaki şartlara göre %10-15 arasında bir maliyetle kredi veren sektör olarak büyük gelişme gösterdi. Bu sayede üretim sektörlerindeki küçük ölçekli birimler, ihtiyaç duyduğu kredilere kolayca ve ucuza erişebil-

me imkânı buluyordu. Para vakıflarının önemli bir katkısı da, vergi iltizam sistemini kredilendirmekte olan sarraflara, ihtiyaç duydukları mevduatı sağlayarak, devlet maliyesinin aksamadan faaliyetini sürdürmesine yardım etmiş olmasıdır.

Osmanlıların vakıf kurumuna yaptıkları ikinci önemli katkı, *icareteyn* olarak bilinen, uzun vadeli kiralama sistemini 16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş yerleştirmeye başlamalarıdır. Vakfın bir veya üç yıl gibi kısa vâdeli mukavelerle kiralamaya dayanan klâsik sisteminde uzun vadeli kiralamaya yer yoktu. Çoğunluğu bina ve tesislerden oluşan vakıflar; zamanla yangın, deprem, sel gibi çeşitli afetlere maruz kalarak bu tesisleri kaybettikleri zaman onları, fonksiyonları gereği sosyal kurum olarak, yenilemeye yetecek kadar fonlara ekseriya sahip olmadıkları için vakfın sona erme riski karşısında, çare olarak geliştirilen *icareteyn* (çift-kira) sistemi sayesinde vakfı yeniden canlandırmak imkanı doğmuş olacaktı. Vakfa ait yıkılmış olan bir binayı kendi parası ile yapan özel bir şahıs, bunu vakfa satar; ancak bedelinin tamamını değil de bir bölümünü alır, kalan kısmını ise *muaccele* adı ile vakıfta bırakarak, tesisini vakıftan uzun vade ile kiralamış olur. Bu şekilde kiraladığı tesis için ayrıca *müeccele* adı ile yıllık küçük bir kirayı da ödemeye devam eder. Vakıf, böylece kaybetmiş olduğu tesisini normal maliyetinden çok daha düşük fiyata tekrar kazanmış ancak karşılığında küçük bir yıllık kira ile şahıs tesisini tasarrufunu özel şahsa devretmiş olur. Özel şahıs öldüğü zaman, çocukları yoksa, tesis vakfa iade edilir; diğer mirasçıların herhangi bir hakkı söz konusu olmaz. Çocukları varsa onlara intikal eder. Bu intikal 1560'lara kadar sadece erkek çocuklar için kabul ediliyordu; o tarihten sonra kız çocukları da erkek kardeşleri ile eşit pay alacak şekilde dahil edildi. Osmanlılar kendi icat etmedikleri, ama 16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş benimseyip 17. yüzyılın ortalarından itibaren ilk defa kendilerinin yaygınlaştırdıkları *icareteyn* denilen bu yeni sistemle, özel tasarrufları yoğun şekilde vakıf sektörünü genişletmeye yönlendirmiş olmakla kalmıyor, ayrıca vakıfları da pazar mekanizmalarının dinamizmüne kavuşturmuş oluyordu.

Sonuç olarak, Osmanlılar kurmaya çalıştıkları eşitlikçi sosyal-iktisadî yapı ile birlikte devletlerini de uzun ömürlü kılmakta vazgeçilmez fonksiyonlarını gördükleri vakıf sektörünü önemli katkı ve yenilikleri ile geliştirmekten de geri kalmadıklarını söylemek gerekir.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Belediye* 7597.

Ergin, Osman Nuri (1922). *Mecelle-i Umuru-ı Belediye*, İstanbul.

Establet, Collette, Jean-Paul Pascual (1998). *Les Inventaires Après Décès de Pèlerins Morts à Damas Vers 1700*, Damas.

Genç, Mehmet (2000). "İltizam", *DİA*, C. 22, s. 154-158.

Gerber, Haim (1988). *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem.

Geremek, Bronislaw (1994). *Poverty-A History*, İngilizceye Çeviren: Agnieszka Kolakowska, Blackwel, Oxford.

Raymond, André (1973-74). *Artisans et Commerçants an Caire au XVIIIe Siècle*, Şam.

Tournefort, Joseph de (2005). *Seyahatname*, II. Kitap, (ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunç Doğan), Kitap Yay. İstanbul.

Üçel-Aybet, Gülgün (2003). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yay. İstanbul.

Aydinoğulları'ndan Osmanlı'ya Bir Batı Anadolu Kenti: Tire'nin Mekânsal Dönüşümü

Çağla Caner Yüksel*

Öz

Bu çalışma, Aydınoğulları ve devamında Osmanlı hâkimiyetine karşılık gelen 14. ve 16. yüzyıllarda Batı Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri olan Tire'nin mekânsal gelişim ve dönüşümünü irdelemektedir. İzmir'in ilçelerinden biri olan Tire Eski Çağ'dan itibaren Batı Anadolu'da yerleşmiş çeşitli kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Ancak Tire kent dokusunun biçimlenmesi büyük ölçüde 14. yüzyılla birlikte bölgede etkin olan Türk-İslam hâkimiyeti döneminde gerçekleşmiştir. Günümüzde de devam eden kent yapısının temellerinin ilk olarak Aydınoğulları tarafından 14. - 15. yüzyıllarda atıldığı söylenebilir. Devamında gelen Osmanlı egemenliğinde ise, 15. - 16. yüzyıllarda kentsel yapı nihai olarak şekillenmiştir. Kent dokusunun kentsel mimari ile birlikte biçimlendiğini öne süren bu çalışmada, Tire'nin kentsel gelişim ve dönüşümü cami, medrese, han, hamam gibi anıtsal, kamusal yapılar ve de özellikle yapı toplulukları olan külliyeler ile bağlantılı olarak incelenmektedir. Diğer bir deyişle, sırasıyla Aydınoğulları ve Osmanlı hâkimiyeti altında Tire'nin gelişimi ve dönüşümü kentsel mimariyle ilişkilendirilip karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tire, Batı Anadolu, kentsel gelişim, mekânsal dönüşüm, külliyeler, Aydınoğulları, Osmanlı.

A Western Anatolian Urban Centre from the Aydinid Principality to the Ottoman State: Spatial Transformation of Tire

Abstract

This study investigates the spatial developments, transformations and changes of a significant Western Anatolian urban centre, namely Tire between the 14th and 16th centuries, which correspond to the Aydinid and the subsequent Ottoman rule. One of the administrative districts under the city of İzmir today, Tire had been home to various cultures that settled in Western Anatolia from ancient times onwards. However, the town owes the shaping of its urban form and fabric to the Turkish - Islamic rule in the region, which had been effective since early 14th century. It can be said that, the foundations of the town's urban structure, which is almost similar to its current situation, had been established back in the 14th - 15th centuries by the Aydinid Principality. As such, the urban structure acquired its final form under the subsequent Ottoman rule, particularly in the 15th and 16th centuries. This paper also claims that urban form and fabric were developed and shaped in accordance to urban architecture. In this framework, urban development and spatial transformation of Tire is studied in relation to the public buildings, monuments such as mosques, madrasas, baths and especially to building groups in the form of building complexes. In other words, Tire is comparatively analysed in terms of its spatial transformation and being reshaped in relation to its urban architecture first under the Aydinid and next the Ottoman rule.

Keywords: Tire, Western Anatolia, urban development, spatial transformation, building complexes, Aydinids, Ottomans.

* Yrd.Doç.Dr., Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü; caglacaneryuksel@gmail.com

Giriş

Bu çalışma, Aydinoğulları ve devamında Osmanlı hâkimiyetine karşılık gelen 14. ve 16. yüzyıllar arasında bir Batı Anadolu kenti olan Tire'nin mekânsal gelişim, dönüşüm ve değişimlerini irdelemektedir. Çalışmada kent dokusunun kentsel mimari ile birlikte biçimlendiği öne sürülmektedir. Bu çerçevede, Tire'nin Aydinoğulları ve Osmanlı döneminde mekânsal gelişim ve dönüşümü cami, medrese, han, hamam gibi anıtsal, kamusal yapılar ve de özellikle yapı toplulukları olan külliyele ile bağlantılı olarak incelenmekte ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

Öncelikle 14. - 16. yüzyıllarda Batı Anadolu'nun tarihi arka planı sunulacak, devamında külliyelerin tanımı ve kentsel gelişimdeki rolleri vurgulanacaktır. Sonra, bu zaman dilimi içerisinde bölgenin önemli bir kentsel yerleşimi olarak öne çıkan Tire tanıtılıp, kentin gelişimi ve mekânsal dönüşümü, özellikle yapı toplulukları külliyele ile ilişkilendirilip Aydinoğulları ve Osmanlı dönemleri için karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Batı Anadolu'nun Tarihi Arka Planı

Batı Anadolu, 11. yüzyıldan başlayarak kademeleli Türkleşme süreciyle birlikte sosyal ve kültürel bağlamda yeniden yapılandı (Stewig 1970: 123-140; Vryonis 1971: 143-155, 194-216, 223-244, 285-287). Selçuklular, Anadolu'da hüküm sürdükleri dönemde, güvenlik amacıyla, Bizans'la kendi toprakları arasında sınır oluşturan bu bölgeye Türk boylarının yerleşimini desteklediler. Yüzyılın başlarında Selçuklu Devleti sona erdikten sonra bu boylar Türk beyliklerine dönüştüler ve her biri Batı Anadolu'nun belli bölgelerinde hâkimiyetlerini ilan ettiler. Anadolu Selçuklu Devleti'ne benzer şekilde her bir beyliğin amacı, diğerine üstün gelip merkezî bir güç olabilmektir. Diğer taraftan Akdeniz'de yükselen bir Latin gücü bulunmaktaydı. Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan şehir devletleri dikkate değer deniz güçleri oluşturmuşlardı ve Ege limanlarında hüküm sürmek amacıyla çalışıyorlardı.

Batı Anadolu, 13. yüzyılın sonlarından 15. yüzyılın ortalarına kadar olaylı ve hareketli bir döneme sahne oldu. Çökmek üzere olan Bizans İmparatorluğu batıdan Latin, doğudan Türk tehdidine karşı kendini korumaya çalışıyordu. Türk boylarının oluşturduğu uç beylikleri Osmanlı, Karesioğulları, Saruhanoğulları, Aydinoğulları, Menteşeoğulları-

zamanla güçlendiler ve varlıklarını Anadolu'da hatta Rumeli'de hissettirmeye başladılar. Akdeniz'de önemli bir deniz gücü olmaya çalışan İtalyan şehir devletleri, Venedik ve Cenevizliler ise Anadolu'nun özellikle bu bölümünde etkinliklerini arttırmaya çalışıyorlardı. Ege'ye ve civarına hâkim olmak 14. yüzyılın ilk yarısındaki en önemli devletlerarası sorunlardan biriydi (İnalçık 1993: 312). Bölgede egemen güç olmak adına Türk Beylikleri, son zamanlarını yaşayan Bizans İmparatorluğu ve İtalyan şehir devletleri arasında, kimi zaman ittifaklar, birliklilikler, kimi zamansa anlaşmazlıklar, çekişmeler öne çıkıyordu. Bu durum Beyliklere özgü yönetsel, kurumsal ve sosyal kültür oluşumunu ve bunlarla ilişkili kentsel ve mekânsal biçimlenmeyi beraberinde getirdi. 15. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Beyliği Batı Anadolu'da kesin hâkimiyetini ilan etti. Küçük bir Türk boyu olarak tarih sahnesine çıkan Beylik bölgeyi yöneten tek ve merkezi bir güç oldu. 1453'te İstanbul fethedilip, Bizans İmparatorluğu sona erince Beylik bir dünya imparatorluğuna dönüştü. Bu noktada, Osmanlı kültürü sadece yönetsel, askerî ve sosyo-kültürel alanlarda değil, aynı zamanda edebiyattan müziğe, sanattan mimarlığa uzanan geniş bir yelpazede etkili oldu.

İşte, 14. - 16. yüzyıllar arasındaki Batı Anadolu'nun tanıklık ettiği kentsel gelişim ve mekânsal dönüşümler, egemen politik güçler arasındaki bu değişimler ve yerleşik kültürlerle bölgeye yeni yerleşen kültürlerin etkileşimleriyle şekillenmiştir. Aydinoğulları dönemi kentsel ve mekânsal üretimlerde yeni ve deneysel arayışlara tanıklık ederken, Osmanlı dönemi klasikleşme yolunda bir kent ve mimarlık kültürünün gelişimine sahne olmuştur. Bu durumu kentsel üreteç olarak görev yapan külliyele, onların etrafında kurulan mahallele ve bunların kent coğrafyasındaki dağılımından izlemek olanaklıdır. Bu anlamda Tire, Batı Anadolu'da hem Aydinoğulları hem de Osmanlı döneminde önemli bir yerleşim merkezi olarak varlığını sürdürmüş ve 14. - 16. yüzyıllara tarihlenen dikkate değer mimari mirasıyla öne çıkmıştır.

Külliyele Ve Kentsel Gelişime Katkıları

Türk-İslam dönemi için mimarlık tarihi terminolojisinde kullanıldığı üzere, külliye, bir cami etrafında toplanan farklı işlevlere sahip yapılar grubu olarak tanımlanmaktadır (Akozan 1969: 303; Goodwin 1986: 366; İpekoğlu 1993: 2; Kuran 1971: 17; Rey-

hanlı 1976: 121).¹ Külliye terimi aynı zamanda bir velinin türbesi etrafında toplanan yapılar grubunu tanımlamakta da kullanılmaktadır (İpekoğlu 1993: 2; Reyhanlı 1976: 122; Say 2006).² Diğer taraftan, en başta bir bütün olarak tasarlanması ya da zamanla eklenerek büyümesi bakımından külliyele farklı tanımlar getiren araştırmacılar vardır. Cantay (2002a: 836; 2002b: 1) külliyele birlikte tasarlanarak inşa edilen çeşitli işlevlere sahip yapıların bir arada olduğu sosyal kuruluşlar olarak tanımlamaktadır. Ancak bir külliye aynı zamanda, zaman içinde bir yapı etrafında örgütlenen yapılar topluluğu olarak da tarif edilebilir. İpekoğlu (1993: 2-3) külliyele dini, eğitim veya sosyal amaçlı işlevlere sahip genellikle bir cami etrafında en baştan tasarlanarak inşa edilen veya zaman içinde eklenerek örgütlenen yapılar topluluğu olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak külliyele, çoğunlukla yönetici sınıf tarafından vakıf olarak kurulan, bir cami etrafında en baştan tasarlanarak veya zaman içinde eklenerek oluşturulan -dini, eğitimle ilgili, sosyal veya ticarî- işlevlere sahip yapılar topluluğu olarak tanımlayabiliriz. Çünkü ister en baştan bir arada tasarlanarak inşa edilmiş, isterse zaman içinde eklenerek oluşturulmuş olsun külliyele Batı Anadolu kentlerinin gelişimleri düşünüldüğünde son derece etkin öğelerdir.

Külliyele kuruluşları ardındaki nedenler dini amaçlı, kamu yararı için, simgesel ve de imar/iskân amaçlı şeklinde dört ana başlıkta toplanabilir. İlk olarak dini nedenlerle külliyele inşa edilmiştir ki varlıklı kesimin iyi birer Müslüman olmak için hayır amaçlı yaptığı bir faaliyettir. Külliyele ayrıca kamu yararı göz önüne alınarak inşa edilmiştir. Böylelikle halkın ibadet edebileceği camiler; yoksulların, yolcuların karınlarını doyurup barınabilecekleri imaretler, tabhaneler; ücretsiz eğitim alınabilecek medreseler vs. topluma sunulmuştur. Öte yandan külliyelele yapının, baninin gücünü temsil etmek ve mimari üzerinden gücünü somutlaştırmak amacıyla inşa edildiğini söylemek de mümkündür. Ancak, bu çalışma kapsamında özellikle vurgulandığı üzere külliyele imar/iskân amaçlı inşa edilmişlerdir. Böylelikle yeni fethedilen topraklar “şenlenecek”, diğer bir deyişle yerleşim merkezlerinde güvenlik, refah sağlanacak, kentsel büyüme

1 Bursa’da Yeşil Külliye (1414-1424). İstanbul’da Fatih Külliyesi (1463-1471) ve Edirne’de II. Bayezid Külliyesi (1484-1488) bu duruma örnektir.

2 Konya’da Mevlana Külliyesi (13. yy) ya da Eskişehir’de Seyyid Battal Gazi Külliyesi (13. yy) bu duruma örnektir.

ve gelişme desteklenecekti (Barkan 1942: 279-304; Barkan 1962-63: 239-241; Reyhanlı 1976: 122-123). Türk-İslam hâkimiyetindeki Anadolu kentlerinin birçoğunda külliyele kentsel büyüme ve gelişmeyi sağlayan kentsel üreteçler olarak işlev gördüler. Erken Osmanlı dönemi kentlerinden özellikle Bursa’nın külliyelele ilişkili olarak kentsel gelişimi söz konusu olduğunda Osmanlı vakanüvisi Neşrî’ye başvurulabilir. Neşrî (der. ve çev. Unat ve Köymen 1949: 187). “*Âsâr ve haslet-i Orhan Gazi*” başlıklı eserinde Orhan Gazi’nin ele geçirdiği yerleri imar etme arzusunu vurgular, İznik ve Bursa’daki vakıflarını listeler.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, büyük ölçüde hac yollarıyla da örtüşen ticaret yolları üzerinde de külliyele kurulmuştur. Belirli aralıklarla ve uzak geçit noktaları da göz önüne alınarak inşa edilen bu külliyele, çevrelerinde küçük yerleşim merkezlerinin gelişiminin yolunu açmışlardır. Kent içinde inşa edilen külliyele ‘kenti içi’ ya da ‘kent külliyele’ olarak sınıflandırılırken kent sınırları dışında kurulan ve genellikle etraflarında küçük yerleşim merkezlerinin üremesini sağlayan külliyele ‘menzil külliyele’ olarak sınıflandırılabilir (Cantay 2002a: 847-850, 2002b: 31-81).³

Külliyele ve daha genel olarak mimarinin kentle ilişkisi üzerine denilebilir ki kentsel mimari yalıtılmış, yalnız bırakılmış değildir, biçimlediği ve tarafından biçimlendiği kentsel bir bağlamda yer alır.⁴ Mimari öğeler kent formunu şekillendirir ve kent yaşamının başat bileşenleridir. Benzer şekilde, Rossi (1982) *The Architecture of the City* (Kentin Mimarlığı) başlıklı eserinde kent ve mimarlık arasındaki karşılıklı, çift taraflı ilişkiyi tartışmaktadır. Metodolojisini kentnin kendisinin de bir *artifact* (tasarım/kültür nesnesi) olarak tanımlandığı ve daha küçük tek yapı birimlerine ve alanlarına bölündüğü bir *urban artifacts* (kentsel tasarım/kültür nesnelere) teorisi olarak açıklar. Bu noktada kentsel tasarım/kültür nesnelere sırf yapılardan ibaret değil fakat kent yaşamıyla yakından ilişkili, kente hükmeden, geliştiren ve dönüştüren kuruluşlar olarak değerlendirilmektedir.

İşte, külliyele niteliğindeki yapı toplulukları ve cami, hamam, han gibi birtakım tek anıtsal, kamusal yapılar da hem yakın çevrelerindeki kentsel

3 Menzil külliyelele ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Müderrisoğlu (1993, 2001 ve 2002).

4 Bu konuda benzer bir tartışma için bkz. Preziosi (1991: 104).

bağlantıları hem de kent dokusunu biçimlendirme ve dönüştürmede önemli rol oynarlar. Tire'de, bir cami etrafında medrese, imaret, kütüphane, rasathane ve muvakkithane işlevli yapıları bir araya getiren *Yavukluoğlu Külliyesi* (15. yy ortaları) bu duruma örnek verilebilir⁵ (Bkz. Resim 1-2). Bir avlu etrafında örgütlenen yapılar böylelikle hem tanımlı açık alanlar hem de kentsel mekânlar oluşturmaktadırlar. Külliye ve yapı toplulukları aynı zamanda etraflarında küçük merkezler oluşturan kentsel çekirdekler olarak çalışırlar. Örneğin Yavukluoğlu Külliyesi merkez alınarak Şeyhköy Mahallesi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kent dokusu, yapısı incelendiğinde bu sosyal ve dini işlevli yapı topluluklarının çevrelerinde yeni konut alanları, mahallelerin oluşumuna olanak sağladığı ve kenti geliştirdiği, büyümesine yol açtığı söylenebilir. Bu durumu ilk Osmanlı başkenti Bursa'da izlemek mümkündür. Erken Osmanlı dönemi sultanlarının vakfettikleri külliye kentini biçimlenmesi ve gelişmesinde etkili olmuştur.⁶ Buradaki her bir yapı topluluğu kent stratejik noktalarında konumlanmış ve etraflarında mahallelerin oluşumuna yol açmıştır. Kent yapısı buna göre şekillenmiş ve dönüşmüş, bu yerleşim birimlerini birbirine bağlayan bir yol ağı ortaya çıkmıştır. Bursa'da izlenen bu kent modeli Batı Anadolu'da hem Aydınoğulları hem de Osmanlı döneminde önemli bir yerleşim merkezi olan Tire'de de görülmektedir.

Tire'nin Tarihi Ve Sosyo-Ekonomik Arka Planı

Günümüzde İzmir'in ilçelerinden biri olan Tire, Eski Çağ'dan itibaren Batı Anadolu'da yerleşmiş farklı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır (Armağan 2003: 28; Caner Yüksel 2012: 107-109; Tokluoğlu 1957: 5-6; 1964: 23-24; 1973: 31-34). Kentin Türk-İslam kültürüyle biçimlenmesi 1307'de Aydınoğlu Mehmet Bey ve Sasa Bey'in Ayasuluk ve Birgi'yle birlikte Tire'yi ele geçmesiyle başladı (Akın 1968: 18, Armağan 2003: 29; Aslanoğlu 1978: 1; Tokluoğlu 1957: 7; 1973: 34). Birgi'yi başkent seçen Aydınoğulları Beyliği kurucusu Mehmet Bey 1333'te ölümünden hemen önce Tire'nin idaresini oğlu Süleyman Şah'a bıraktı (Akın 1968: 29-30; Aslanoğlu 1978: 1; Tokluoğlu 1957: 7; 1973: 34). 1390'da Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ele geçirene kadar Tire Aydınoğulları idaresinde büyüdü

ve gelişti. Yıldırım Bayezid, dönemin Aydınoğlu beyi İsa Bey'i başkent Birgi'den Tire'ye sürdü (Akın 1968: 60; Armağan 1989: 22; Tokluoğlu 1957: 7-8; 1973: 34-35; Uzunçarşılı 1929: 116-145). Ancak, bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti uzun sürmedi, Yıldırım Bayezid 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilince, Timur Batı Anadolu beyliklerine topraklarını geri verdi. 1402 -1403 kışında Timur'u Tire'de ağırlayan Aydınoğulları burada yeniden hüküm sürmeye başladılar (Aka 1994: 21-23; Akın 1968: 64-68). Ancak bölgedeki Aydınoğulları hâkimiyetinin dirilişi uzun süreli olmadı. Aydınoğulları'nın taht varisleri arasındaki çekişmeler bölgede giderek etkili olan Osmanlı akınları beyliğin gücünü yeniden zayıflattı ve 1425'te II. Murad Aydınoğulları Beyliği'ne kesin olarak son verdi (Akın 1968: 68-83; Armağan 1989: 22-23; Aslanoğlu 1978: 1; Tokluoğlu 1957: 7-8; 1973: 34-35). 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Tire, Ayasuluk ve Balat gibi Beylik Dönemi önemli liman kentleri ya da Birgi ve Beçin gibi yine Beylik Dönemi önemli iç kentlerden farklı olarak büyümeyi ve kalkınmayı sürdürdü. Bu durum kent genişlemesine ve tarım faaliyetlerinin artmasına olanak sağlayan coğrafyası kadar bölgedeki ticaret yol ağı düşünüldüğünde kent buradaki stratejik konumuyla da ilişkilidir. 18. yüzyılda Aydın, Güzelhisar yerini alana kadar Tire, Aydınli ya da diğer bir deyişle Aydın Sancağı'nın merkezi oldu (Akın 1968: 86-96).⁷

14. yüzyılın başlarında Aydınoğulları hâkimiyeti döneminden itibaren 16. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı hâkimiyeti süresince Tire, hem nüfus hem de barındırdığı kültürel ve ekonomik etkinliklerin yoğunluğu bakımından Anadolu'da önde gelen kentler arasında yer alıyordu (Akın 1968: 86-96; Aslanoğlu 1978: 1-2).⁸ Tire, nüfus büyüklüğü, ticaret hacmi, bunlarla ilişkili kentsel büyüme ile birlikte refah da düşünüldüğünde Batı Anadolu'daki en büyük merkezdi. 937 H. / 1530 M. tarihli, 166 numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri* (haz. Özkılınç vd. 1995: 390) 1530'larda kentte 792 dükkân bulunduğunu yazmakta, Faroqi (1984: 39, Harita 4, 40-41, 304-305, Tablo 4) 1550 - 1600

⁵ Yavukluoğlu Külliyesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 187, 190, 229-230, 353, 2012: 413-415); Aslanoğlu (1978: 6, 51-54, 162-165); Hazan (1986); Sayılı (1948).

⁶ Bursa üzerine benzer tartışmalar için bkz. Kuran (1996).

⁷ Evliya Çelebi, 17. yüzyılda gezileri sırasında Tire'nin Aydın Sancağı'nın merkezi olduğuna tanıklık etmiştir. Bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Haz. Dağlı, Kahraman, Dankoff 2005: 9. Kitap, 86).

⁸ Bu noktada Göksu (1985: 15). Aydınoğulları döneminde Tire'nin Konya, Kayseri, Sinop, Ankara, Kütahya, Bursa, Niğde, Sivas, Kastamonu, Kırşehir, Amasya ve İznik gibi önemli Anadolu kentleri arasında yer aldığını belirtir.

yılları arasında kent merkezinde 1 bedesten, 8 han, 425 dükkân ve de kent dışında 207 dükkân bulunduğunu belirtmekte, benzer şekilde Telci (2008: 34) de kentte Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) 560'tan fazla dükkân olduğunu iddia etmektedir. Bunlara paralel olarak, vakfiyelerine göre 1441'de Yahşi Bey vakıflarına gelir teşkil eden kentte 48 ve civarında 120 dükkân bulunduğu ve 1543'te Lütfü Paşa vakıflarına gelir sağlayan kentte 632 ve civarında 704 dükkân olduğu söylenebilir (Ertekin: 2007, 2008). Kenti sırasıyla 1610'larda, 1650'lerde ve 1670'lerde ziyaret eden Polonyalı Simeon (çev. Andreasyan red. Bozyel 2007: 32), Kâtip Çelebi (Yelken 1941: 126'dan alıntılanmıştır) ve Evliya Çelebi'ye (haz. Dağlı, Kahraman, Dankoff 2005: 9. Kitap, 85-92) göre de Tire faal bir ticaret merkezi olmakla birlikte "zengin, mamur ve kalabalık" bir kent merkeziydi. Aynı zamanda Tire'de bir darphane bulunuyordu ki Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren bu darphane Ayasuluk'takinin yerini almıştı ve Batı Anadolu'daki bakır/gümüş paralar burada darp ediliyordu.⁹

Tire'nin nüfus artışı ve ekonomisindeki bu gelişmeler kentte sanat, bilim ve mimarlık alanında ilerlemeleri de beraberinde getirdi. Sırasıyla Aydınogulları yöneticileri ve Osmanlı devlet adamları, dönemin seçkin bilim adamları ve sanatçıları buyur ettiler. Örneğin, önemli bir âlim ve filozof olan İbn Melek Aydınogulları döneminde, bir diğer dikkate değer entelektüellerden Molla Arap da Osmanlı döneminde Tire'de yaşayarak eserler verdi.¹⁰ Yönetici sınıf ve entelektüellerin oluşturduğu bu elit kesim önemli ölçüde siyasi ve ekonomik güce sahipti. Bunlar Tire'de çok sayıda anıtsal, kamusal yapılar ve yapı toplulukları inşa ettirerek kent mimarlığının şekillenmesine, dolayısıyla kentin kalkınmasına, gelişimine ve büyümesine katkıda bulundular.¹¹

9 Tire'de darbedilen paralarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Akın (1968: 123-126); Kabaklarlı (2007: 29-30, 38-118).

10 Aydınogulları ve Osmanlı dönemlerinde Tire'deki bilim adamları ve sanatçılarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bakır (2002: 562-564); Armağan (1983); Tokluoğlu (1959, 1973: 42-54, 57).

11 Mimarlık eserlerinin bânileri hakkında gerek yapı kitabeleri gerekse vakfiyeler gibi tarihî belgelere dayanarak bilgi edinilebilse de 14. - 16. yüzyıllarda etkili olmuş mimarlar, yapı sanatçıları ve ustaları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Tire'de görev yapmış mimarlarla ilgili en erken tarihi kayıt 18. yüzyıldandır.

Tire'nin Kent Dokusunun Gelişimi Ve Külliyelerin Rolü

Tire kenti üzerinde yer aldığı arazi koşullarıyla uyumlu doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. İskân alanları güneyden Güme Dağları'nın eteklerinden kuzeye Küçük Menderes Ovası'na doğru konumlanmaktadır (Resim 3). Günümüzde de kent Küçük Menderes Ovası'na, düzlük alanlara doğru büyümektedir. Tarihî yapıların kentteki dağılımı ve de kent dokusu ve yol ağının biçimlenişinin işaret ettiği üzere tarihî yerleşim, kenti doğu-batı yönünde kesen ana arteri Selçuk-Ödemiş Yolu'nun güneyinde yer almaktadır. Kent Aydınogulları'ndan Osmanlı'ya üç ana odaktan, üç ana bölge oluşuracak ve zaman içinde birbirine bağlanacak şekilde gelişmiştir. Birincisi batıda, Yeniceköy olarak bilinen bölgedir. İkincisi ortada, kenti kuzey-güney yönünde kesen ana arteri İzmir yolu boyunca şerit biçiminde uzanan ticarî merkezidir. Üçüncüsü ise Ekinhisarı ya da Bademiye diye bilinen, zamanında Aydınogulları Sarayı'nın da içinde yer aldığı doğu bölgesidir (Şekil 1).

Tire, kent dokusunun biçimlenmesini büyük ölçüde 14. yüzyılla birlikte bölgede etkin olan Türk-İslam hâkimiyetine borçludur. Eskiçağdan itibaren Batı Anadolu'da yerleşmiş farklı kültürlere ev sahipliği yapan kentte, antik kültürlerin izleri ancak kentin Tahtakale olarak bilinen tarihî ticaret merkezindeki izgara plan şemasında takip edilebilir.¹² Eskiçağ ve Bizans dönemine ait diğer mimari ve arkeolojik buluntular ise daha çok kentin yakın coğrafyasında, civar köylerde izlenebilir. Günümüzdeki yoğun yerleşim, kent içinde ileri kazı araştırmalarına olanak vermemektedir. Buna karşılık, Türkleşme süreciyle birlikte günümüzde de devam eden kent yapısının temelleri atılmıştır. İlk olarak Aydınogulları güneyde, Güme Dağı yamaçlarına yerleştiler ve yönetici sınıf ve dönemin ileri gelenlerinin yaptırdığı külliye etrafında gelişen küçük merkezciğe oluştu. Devamında, Osmanlı egemenliğinde kent, külliye ve etrafında oluşan mahallelerle doğu ve kuzeydeki düzlük alanlara doğru genişledi. Aynı dönemde, Tahtakale civarında hanlar ve bedestenin de inşasıyla kentin tarihî ticaret merkezi de nihai olarak şekillendi.

Bu noktada Tire'nin ait oldukları kentsel bağlamları üreten ve dönüştüren niteliklere sahip yapı toplu-

12 Türk-İslam hâkimiyeti öncesi Tire kent dokusunun daha ayrıntılı incelemesi için bkz. Caner Yüksel (2012: 118-133).

luklarının etrafında gelişen mahalleler ve yerleşim yoğunluğundaki değişimler, sırasıyla Aydınogulları ve Osmanlı dönemleri için karşılaştırılıp değerlendirilebilir. Aydınogulları daha çok Bademiye ve Ekinhisarı'na ve kısmen de ticarî merkez ve biraz batısına yerleşmişlerdir. Aydınogulları döneminde biri doğuda, diğeri merkez etrafında olmak üzere iki temel yerleşim odağı görülmektedir (Şekil 2). Daha sonra, erken 15. yüzyılda, ikinci Aydınogulları dönemi olarak adlandırabileceğimiz yıllarda (1402-1426) ortaya çıkan yeni mahallelerle, kent üç odaklı bir yerleşime evrildi ve sınırlar batıya doğru genişledi (Şekil 3). İlk Aydınogulları döneminde kent doğuda Bademiye'de ve merkezde ticarî merkez üzerinden gelişti. *Aydınogulları Sarayı* gibi yönetim yapıları Bademiye'nin yükselen yamaçlarında konumlanmaktaydı ve aynı zamanda bu çevrede yeni bir yerleşim filizlenmekteydi. Bununla birlikte, ticarî birimlerin ve pazar yerlerinin çoğu merkezde yer almakta, hâlihazırdaki yerleşimle örtüşmekteydi ki böylelikle burada bir mekânsal dönüşüm başlatılmaktaydı. Ekinhisarı'nın doğu uçta, Mısırlı Mahallesi'nin ise batı uçta yer aldığı gözde iskân alanları doğu-batı yönünde uzanan dik yamaçlar boyunca idi. Böyle bir kentsel gelişim modelinin nedeni büyük olasılıkla beklenmedik saldırılar karşısında savunma kolaylığı ve güvenliki ki bu durum güney sınırlar boyunca periferik (çevrel) bir kentsel büyüme ortaya koymaktaydı.¹³ Aydınogulları Sarayı ve çevre yerleşimi de Ahiler (Taşpazarı, Sofuköy) Mahallesi'ni oluşturacak şekilde düzlük alanlara doğru genişledi. Ticarî merkezin kuzeyinde uzanan Gebran (Rum) ve Şücaeddin (Doğancılar) Mahalleleri ve ticarî merkezin hemen batısında yer alan, Yahudi cemaatinin barındığı Hatuniye Mahallesi'nin de yine doğu-batı ekseninde hizalanmaları bakımından dikkate değerdir. Böyle bir tercihin nedeni ticaret ve yol ağıyla ilişkilendirilebilir. Bütün bu yerleşim mahalleleri kentin doğu-batı eksenini boyunca ilerleyen ana arteri Selçuk-Ödemiş Yolu boyunca geliştirmiştir. Bununla beraber, hâlihazırda var olan ticarî alanla örtüşen ticarî merkez, kentin tek değil ancak ana ticaret merkeziydi. Kentin iki ana arterinin kavşağında ve de en eski meskûn alanının kesiminde yer almaktaydı. Hem kuzey-güney hem de doğu-batı arteri ticaret faaliyetlerini destekliyor ve canlandırıyor. Taşpazarı ve Sofuköy, Aydınogulları'nın ilk hâkimiyet dönemlerindeki en faal ticaret

¹³ Periferik (çevrel) büyümeyle ilgili ayrıntılı tartışma için bkz. Caner (2007: 38-42) ve Göksu (2006: 281-282).

bölgelerindendi. Özellikle *Karakadı Mecdettin Külliyesi* (geç 14. yy) etrafında, civar pazarlar ve dükânlarda ve artık var olmayan *Karakadı Hanı* ve yakınındaki günümüzde yıkıntı halinde olan *Karakadı Hamamı*'nda ticarî faaliyetler öne çıkmaktaydı.¹⁴ Aydınogulları döneminde Tire işte bu noktalardan, eğimli dik yamaçlar boyunca ve Selçuk-Ödemiş Yolu boyunca ticarî merkezden düzlük alanlara doğru büyüdü. Kentin doğusunda var olan mahalleler düzenli olarak gelişmeye devam etmekteyken, Turunc tek yeni mahalleydi. Küçük Hafız, Veled-i Kadı ve Yayla Fakih Mahalleleri, Çanakçı Mahallesi'nin batısında dik yamaçlar boyunca ortaya çıktılar. Daha batıda ise Selçuk-Ödemiş Yolu boyunca Tekke ve Yeniceköy Mahalleleri kuruldu.

Aydınogulları'ndan sonraki Osmanlı hâkimiyeti döneminde, 15. ve 16. yüzyıllarda kent, doğuda Bademiye, batıda Yeniceköy ve ortada, merkezde ticarî bölge olmak üzere üç belirgin yerleşim odağının etrafında gelişmekte, kent dokusu böylelikle şekillenmekteydi. Doğuda, Bademiye'de Taşpazarı ve Sofuköy gibi yoğun nüfuslu mahalleler gelişmeye devam etmekteydi. Zamanla bunlar daha küçük mahallelere bölündü ve mahalle sayısı arttı. Var olan mahalleler arasında özellikle yüksek yamaçlara doğru yeni mahalleler ortaya çıktı. Örneğin, Bademiye'nin güneyinde Işıklı Mahallesi gelişti ve Ağaççılar ve Bademiye arasını da Küp Mahallesi doldurdu. Bütün bu adı geçen mahalleler, Camii Cedid ve Alacamescit mahallelerinden Ekinhisarı ve Bademiye'den Işıklı'ya doğru ilerleyen ikincil yola paralel dik yamaçlar boyunca sıralanmaktaydı. Düzlük alanlarda kuzeye doğru konumlanmış mahalleler Sofuköy ve Taşpazarı civarlarında Selçuk-Ödemiş ve biraz önce bahsettiğimiz ikincil yol arasında kalan bölgeyi dolduracak şekilde ortaya çıkmaktaydı. Bu mahalleler merkezden kopuktu. Ticarî merkezin batısındaki Rum Mahallesi ve doğusundaki Taşpazarı ve komşu mahallelerin arası çok daha sonra iskân edildi. 1670'lerde Tire'yi ziyaret eden Evliya Çelebi kentin üç yerleşim odağını üç ayrı teşekkül olarak tarif etmektedir. Aradaki bu alanın morfolojisi komşu mahallerinkinden farklı olduğu için üç ayrı odak etrafında gelişen yerleşimlerin ancak geç 19. yüzyıl veya erken 20. yüzyılda birleştiğini söylemek olasıdır (Şekil 4).

¹⁴ Karakadı Mecdettin Külliyesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (1983: 70-71, 2003: 187, 220-221, 300-301, 337, 350, 2012: 203-206); Aslanoğlu (1978: 5, 16-20, 118-123); Çakmak (2002: 33-37); Kalfazade-Ertuğrul (1995: 390-398); Kuban (1962: 43); Madran (1970, 1975).

Osmanlı döneminde batıdaki yerleşim doğudakine kıyasla çok daha hızlı büyümüştür. Yakın zamanda kurulan Tekke ve Yeniceköy mahalleleri düzenli olarak geliştiler ve kentsel ihtiyaçlara cevap verecek şekilde daha fazla sayıda kamusal yapı inşa edildi. Selçuk-Ödemiş Yolu boyunca Tekke ve Yeniceköy mahalleleri yanında Debbağ Sinan ve Abdülvehab mahalleleri ortaya çıktı. Kentin güneybatı ucunda, Yavukluoğlu Külliyesi etrafında gelişmiş Şeyhköy Mahallesi'ne bağlanacak şekilde Selçuk-Ödemiş Yolu'ndan güneye doğru yola dik uzanan küçük caddeler açıldı. Benzer şekilde, ticarî merkeze doğru, Yahudi Mahallesi'nin yakınında, *Yahşi Bey Camisi* (1441) etrafında kurulan Yahşi Bey Mahallesi'nin doğusuna da bağlantı sağlandı.¹⁵

Zamanla kentsel gelişim, külliye etrafında gelişen yeni mahalleleri beraberinde getirdi. Güneydeki dik yamaçlardan Yahşi Bey yakınındaki düzlük alanlara doğru sıralanan Tarakçızade, Takkacızade, Hasan Çelebi, Yalınayak, Hacı Müderris ve Miskince mahalleleri, hâlihazırda Çanakçı, Yayla Fakih, Mısırlı, Küçük Hafız ve Veled-i Kadı mahalleleri arasındaki yeni gelişim alanlarıydı. Kentin bu bölümü Osmanlı hâkimiyeti boyunca kademeli olarak iskân edildi ve batıda Yeniceköy ve komşu mahallelerini ticarî merkezin doğusundakilerle bağlayacak şekilde büyüdü (Şekil 5).

Son olarak, 15. - 16. yüzyıllarda Osmanlı döneminde ticarî merkez nihai biçimine kavuştu. İki ayrı alandaki pazar yerleri ve hanlar etrafında zamanla bu alanları birbirine bağlayacak şekilde yeni ticarî birimler üretti. Bir tarafta, önceden var olduğu düşünülen kalenin hemen altında *Ulu Cami* (erken 15. yy) ve *Terziler Hamamı'nın* (geç 14. yy - erken 15. yy) kuzeyinde Aydınöğulları döneminden itibaren bir ticarî bölge bulunmaktaydı.¹⁶ Bu alan kentin kuzey-güney arterinin sonunda, var olduğu düşünülen kaleye dayanan pazar yerine karşılık gelmekteydi. Ana yol boyunca biraz kuzeye doğru *Bedesten* (erken 15. yy). ve ondan kısa zaman sonra *Gazazhane Camisi* (1457) inşa edil-

di.¹⁷ Diğer taraftan, yine Aydınöğulları döneminden itibaren kentin iki ana arterinin kesişiminde ticaretle ilişkili alanlar kullanılmaktaydı. Burada, Selçuk-Ödemiş Yolu'nun kuzeyinde Doğancılar Mahallesi bulunmaktaydı ve Hasır Pazarı'nda *Hüsamettin (Hasır Pazarı) Cami* (geç 14. yy - erken 15. yy) inşa edilmişti.¹⁸ Osmanlı döneminde, bu yapı adasında *Çöplü Han* (15. yy ortaları) *Kutu Han* (15. yy ortaları) ve *Tahtakale Hamamı* (erken 15. yy) yapıldı ve bu alan Tahtakale Meydanı ve *Tahtakale Camisi'nin* (1498-99) inşasıyla nihai biçimine ulaştı.¹⁹ Daha sonra, kuzey ve güneyde yer alan bu iki yapı adasını birbirine bağlayacak şekilde *Uzun Çarşı* inşa edildi.²⁰ Çöplü ve Kutu Han'ın yanına *Bakır Han* (erken 16. yy) yapıldı.²¹ *Leyse Camisi'nin* (geç 14. yy - erken 15. yy) de içinde yer aldığı ticarî merkez, *Lütfü Paşa Camisi ve Medresesi* (erken 16. yy) ve *Yeni Han'ın* (erken 16. yy) inşasıyla mekânsal örgütlenmesi tamamlanan anayolun kuzeyindeki Doğancılar Mahallesi'ne doğru uzadı.²² Ticarî merkez, anıtsal kentsel mimari ve büyük ölçekli kamusal yapılar bakımından nihai mekânsal örneğine Terziler Hamamı ve Bedesten'in yanında *Ali Efe Hanı* (16. yy) ve *Gazazhane Camisi* yanında *Yeni Cami'nin* (geç 16. yy) inşasıyla ulaştı.²³

17 Bedesten ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 123; 2012: 63-64); Özer (1992: 91-94, 107-111); Yücesoy (1972). Gazazhane Cami ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 187, 227, 352; 2012: 137-138).

18 Hüsamettin (Hasır Pazarı) Cami ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (1983: 70; 2003: 186, 208-209, 233, 345; 2012: 172-173). Aslanoğlu (1978: 5, 29-31, 133-135).

19 Çöplü Han ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 160, 162-163, 165; 2012: 100-101); Çulcu (2005: 33-48); Ertekin (2008); Özer (1992: 54-59); Kutu Han ile ilgili ayrıntılı bilgi için Armağan (2003: 160, 163; 2012: 234-235). Çulcu (2005: 49-66); Ertekin (2008); Özer (1992: 60-67). Tahtakale Hamamı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 299-300; 2012: 341-343); Çakmak (2002: 46-51, 129-137) ve Tahtakale Cami ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 187, 218, 349; 2012: 341); Aslanoğlu (1978: 6, 42-45, 149-151).

20 Uzun Çarşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (2012: 383).

21 Bakır Han ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 160, 163, 167, 237-238; 2012: 54-55); Çulcu (2005: 67-80); Ertekin (2007); Oğuz (1975); Özer (1992: 68-75).

22 Leyse Cami ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 188, 233-234, 354; 2012: 241); Aslanoğlu (1978: 5, 22-24, 125-127); Lütfü Paşa Cami ve Medresesi için bkz. Armağan (1983: 8-9; 2003: 188, 237-238, 354-355; 2012: 243-244, 289-290); Aslanoğlu (1978: 6, 62-65, 175-178); Ertekin (2007) ve Yeni Han ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (1983: 8; 2003: 160, 164, 166; 2012: 409-410); Çulcu (2005: 173-178); Ertekin (2007); Özer (1992: 76-94); Tüyel (1996).

23 Ali Efe Hanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (1983: 8; 2003: 160, 164; 2012: 6-8); Çulcu (2005: 168-172); Özer (1992: 85-90) ve Yeni Cami ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 188, 244-245, 356-357; 2012: 405-407); Aslanoğlu (1978: 7, 68-71, 181-183).

15 Yahşi Bey Camisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 187, 224-226, 2012: 387-390); Aslanoğlu (1978: 6, 36-39, 141-145); Ertekin (2008); Kuban (1962: 41-42).

16 Ulu Cami ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akın (1968: 112-113); Armağan (2003: 186, 201-202, 2012: 377-379); Aslanoğlu (1978: 5, 24-26, 128-130); Kalfazade-Ertuğrul (1995: 136-146); Kuban (1962: 43). Terziler Hamamı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan (2003: 294-295; 2012: 350-351); Çakmak (2002: 38-41, 118-122); Kalfazade Ertuğrul (1995: 217-220).

Sonuç

14. - 16. yüzyıllarda Batı Anadolu'daki en önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Tire'nin kentsel gelişim ve mekânsal dönüşümünün irdelendiği bu çalışmada, kent dokusunun kentsel mimari ile birlikte biçimlendiği öne sürülmüş; cami, medrese, han, hamam gibi anıtsal, kamusal yapıların ve de özellikle yapı toplulukları olan külliyelerin kent dokusunun şekillenmesi ve kentin büyümesindeki rolü vurgulanmıştır. Anıtsal, kamusal yapılar ve yapı topluluklarının hem var olan mahallelerin gelişim ve genişlemesine katkıda bulunduğu, hem de yeni mahallelerin oluşumunda etkili olduğu görülmüştür. Anıtsal, kamusal yapılar ve özellikle külliye biçimindeki yapı toplulukları çevrelerinde küçük mahalleler oluşturan odak noktaları olmuş, diğer bir deyişle kentsel çekirdekler olarak işlev görmüşlerdir. Zaman içinde yol ağı bu mahalleleri bağlayacak şekilde biçimlenmiş ve de mahallelere göre kent sınırları genişlemiştir. Aydınoğulları ve Osmanlı hâkimiyetindeki dönemlerde Tire'nin gelişimi ve mekânsal dönüşümü karşılaştırmalı olarak irdelendiğinde, kentin dokusunun temellerinin Aydınoğulları tarafından atıldığını söylemek olasıdır. Ancak Aydınoğulları, bir uç beyliğinin sahip olduğu

otoriteden ötesini elde edemediler. Anadolu'da merkezi bir hâkimiyet kurmayı başaran Osmanlılar gibi ilerleyemediler ve periferik (çevrel) bir güç olarak kaldılar. Bu durum her iki toplumun kent mimarisi ve kent dokusunun biçimlenişi ve gelişimine de yansımıştır. Aydınoğulları savunma kolaylığı ve güvenlik gibi nedenlerle daha çok güney yamaçlarda konumlanmıştır. Kentin bu dönemde iskân edilen daha düzlük alanları ticarî merkez civarı ve de ikincil ticaret bölgesi olarak işlev gören doğuda Karakadı Külliyesi etrafında Taşpazarı ve Sofuköy Mahalleleri'dir. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte kent giderek büyümüş, doğu ve özellikle batı bölgesi hızla kalkınmıştır. Aynı zamanda kent bu dönemde dik yamaçlardan kuzeydeki düzlük alanlara doğru genişlemiştir. Son olarak, Aydınoğulları döneminden itibaren kullanılan ticarî merkez, nihai biçimini Osmanlı döneminde yaptırılan kalıcı yapılarla, diğer bir deyişle çok sayıda hanın ve bedestenin inşasıyla elde etmiştir. Tire'nin kalbindeki ticarî merkez, sırf ticarî amaçlara hizmet etmekten öte 14. - 16. yüzyıllarda ticareti besleyerek ve aynı zamanda ticaretten beslenerek kamusal etkinlikler ve sosyal karşılaşmalara ev sahipliği yapan canlı, devingen bir merkez olmuştur.

Kaynaklar

- Aka, İsmail (1994). Timur'un Tire'ye Gelişi ile İlgili bir Kitabe. Türk Kültüründe Tire I, Sempozyum Bildirileri (der. M. Şeker). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 21-23.
- Akozan, Feridun (1969). Türk Külliyesi. Vakıflar Dergisi, (8). 303-327.
- Armağan, Munis (1983). Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, İzmir: Uğur Ofset.
- Armağan, Munis (1989). Tüm Yönleriyle Tire II, İzmir: Uğur Ofset.
- Armağan, Munis (2003). Devlet Arşivlerinde Tire, İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Armağan, Munis (2012). Tire Tarih Ansiklopedisi, İzmir: Efe Ofset.
- Aslanoğlu, İnci (1969). Tire'de Üç Cami / Three Mosques in Tire, Vakıflar Dergisi, S. 8, 161-170.
- Aslanoğlu, İnci (1978). Tire'de Camiler ve Üç Mescit, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Baktır, Mustafa (2002). Beylikler Döneminde Ulema Umera Münasebetleri. Türkler Ansiklopedisi (der. H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca). C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 560-568.
- Barkan, Ömer Lütfi (1942). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. V.Dergisi, (2). 279-304.
- Barkan, Ömer Lütfi (1962-63). Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. İktisat Fakültesi Mecmuası, (XXIII/1-2). 239-296.
- Caner, Çağla (2007). Townscape and Building Complexes in Medieval Western Anatolia under Turkish-Islamic Culture. Power, Ideology and Representation (der. A. Cimdina ve J. Osmond). Pisa: Edizioni Plus - Pisa University Press, 27-48.
- Caner Yüksel, Çağla (2012). The Making of Western Anatolian Urban Centres: Spatial Transformation in Tire, 14th-16th Centuries, Pisa: Edizioni Plus - Pisa University Press.
- Cantay, Gönül (2002a). Türk Mimarisinde Külliye. Türkler Ansiklopedisi (der. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca). C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 836-853.
- Cantay, Gönül (2002b). Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çakmak, Canan (2002). Tire Hamamları, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çulcu, Sevinç (2005). Evaluations of Alterations in Ottoman Hans in Tire for their Restitution, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Restorasyon Bölümü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir.
- Ertekin, Levent E. (2007). Lütfi Paşa, Tire Lütfi Paşa Vakıfları ve Vakıfnamesi, Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Ertekin, Levent E. (2008). Tire'de Aydın Sancağı İlk Sancakbey Halil Yahşi Bey Vakıfları ve Vakfiyesi, Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Evliya Çelebi, (2005). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (haz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman, ve R. Dankoff). (9. Kitap). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya (1984). Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650, Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodwin, Godfrey (1986). Külliye. Encyclopaedia of Islam New Edition (der. E. von Donzel., B. Lewis ve Ch. Pellat). (5). Leiden: E. J. Brill, 366.
- Göksu, Emel (1985). Formation and Alteration Process of the Small Town Centres in Anatolia, The Case Study of Tire, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara.
- Göksu, Emel (2006). Tire, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat) (2) (der. A.U. Peker, K. Bilici). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 279-285.

- Hazan, Yakup (1986). Restoration Project of Yavukluoğlu Complex in Tire, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Restorasyon Bölümü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara.
- İnalçık, Halil (1993). The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusades. The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society, Bloomington: Indiana University of Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Studies, 309-341. (*Byzantinische Forschungen*, (1985/9). 179-211'den yeniden basım)
- İpekoğlu, Başak A. (1993). Buildings with Combined Functions in Anatolian Seljuk Architecture (An Evaluation of Design Principles, Past and Present Functions). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Restorasyon Bölümü (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara.
- Kabaklarlı, Necdet (2007). Tire'de Darbedilen Osmanlı Bakır Paraları, Ottoman Copper Coins Minted in Tire 1411-1516, İstanbul: Baran Ofset ve Matbaacılık.
- Kalfazade Ertuğrul, Selda (1995). Anadolu'da Aydınoğulları Dönemi Mimarisi, İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul.
- Kuban, Doğan (1962). Anadolu Gezilerinden İzlenimler, Bir Batı Anadolu Gezisi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Kuran, Aptullah (1996). A Spatial Study of the Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne, and İstanbul. *Muqarnas*. (13). 114-131.
- Madran, Emre (1970). Tire'de Üçlüleli Cami Bahçesindeki Türbe. *Önasya*, (6/61-62). 5-6.
- Madran, Emre (1975). Tire'de Üçlüleli Camisi ve Medresesi. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, (2). 183-198.
- Mehmed Neşri, (1949). *Kitab-ı Cihan-Nüma (Neşri Tarihi)* (der. ve çev. F.R. Unat, M.A. Köymen). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Müderrişoğlu, Fatih (1993). Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi. Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara.
- Müderrişoğlu, Fatih (2001). Osmanlı Şehirciliği Üzerine Bazı Gözlemler. Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı (der. M. Denктаş, Y. Özbek). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 386-397.
- Müderrişoğlu, Fatih (2002). Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri. *Türkler Ansiklopedisi* (der. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca). (10). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 920 - 926.
- Oğuz, Filiz (1975). İzmir - Tire Bakır Han, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, (2). 157-182.
- Özer, Mustafa (1992). Tire'deki Ticaret Yapıları, Ankara Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara.
- Polonyalı Simeon, (2007). Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye (çev. H. D. Andreasyan, red. R. Bozyel). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Preziosi, Donald (1991). Introduction to Part II: Power, Structure, and Architectural Function. The Ottoman City and its Parts (der. I. A. Bierman, R. Abouel-Haj, D. Preziosi). New York: Aristide D. Caratzas Publisher, 103-109.
- Reyhanlı, Tülay (1976). Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar. *Türk Kültürü Araştırmaları*, (XV/1-2). 121-131.
- Say, Yağmur (2006). Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi Sürecinde Gazi - Eren - Evliyaların Rolü, Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi, İstanbul: Su Yayınları.
- Sayılı, Aydın (1948). Rasathane Konusu ile İlgili Olarak Tire'de Kısa Bir Araştırma. *Belleten*, (XII/47). 683-687.
- Stewig, Reinhard (1970). Batı Anadolu'nun Kültürel Gelişmesinin Ana Hatları, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.

- Tanyeli, Uğur (1987). Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. - 15. yy.). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Telci, Cahit (2008). XV. - XVI. Yüzyıllarda Tire Şehri. Türk Kültüründe Tire II, Sempozyum Bildileri (der. M. Şeker, A. Taşcan). İzmir: Tire Belediyesi Yayınları, 21-40.
- Tokluoğlu, Faik (1957). Tire, Tarihi ve Turistik Değerleri, İzmir: Yenilik Basımevi.
- Tokluoğlu, Faik (1959). Tire'de Yetişen Alim, Şair, Mütefekkir, ve Mutasavvıflar, İzmir: Ragıp Basımevi.
- Tokluoğlu, Faik (1964). Tire, İzmir: Şehir Matbaası.
- Tokluoğlu, Faik (1973). Tire Çevre İncelemeleri, İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Tüyel, Engin (1996). Restoration Project of Matyos Han in Tire, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Restorasyon Bölümü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1929). Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler: ve Sahip, Saruhan, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları hakkında Malumat, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Vryonis Speros Jr. (1971). The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, London - Berkeley: University of California Press.
- Yelken, Ulvi (1941). Tire Hakkında Muhtelif Eserlerde Görülen Yazılar I. Küçük Menderes, (2/8). 126-127.
- Yücesoy, Nail (1972). The Bedesten in Tire, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Restorasyon Bölümü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara.
- _____ (1995). 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530). Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları (dizin ve tıpkıbasım) (haz. Özkılınç, A., Coşkun, A., Karazeybek, M., Sivridağ, A., ve Yüzbaşıoğlu, M.). Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 27, Defter-i Hâkânî Dizisi: II, Ankara.

Ekler

1. Resimler

Resim 1. Yavukluoğlu Külliyesi, Cami

Resim 2. Yavukluoğlu Külliyesi, avludan medrese odaları, rasathane

Resim 3. Tire, genel görünüm

2. Şekiller

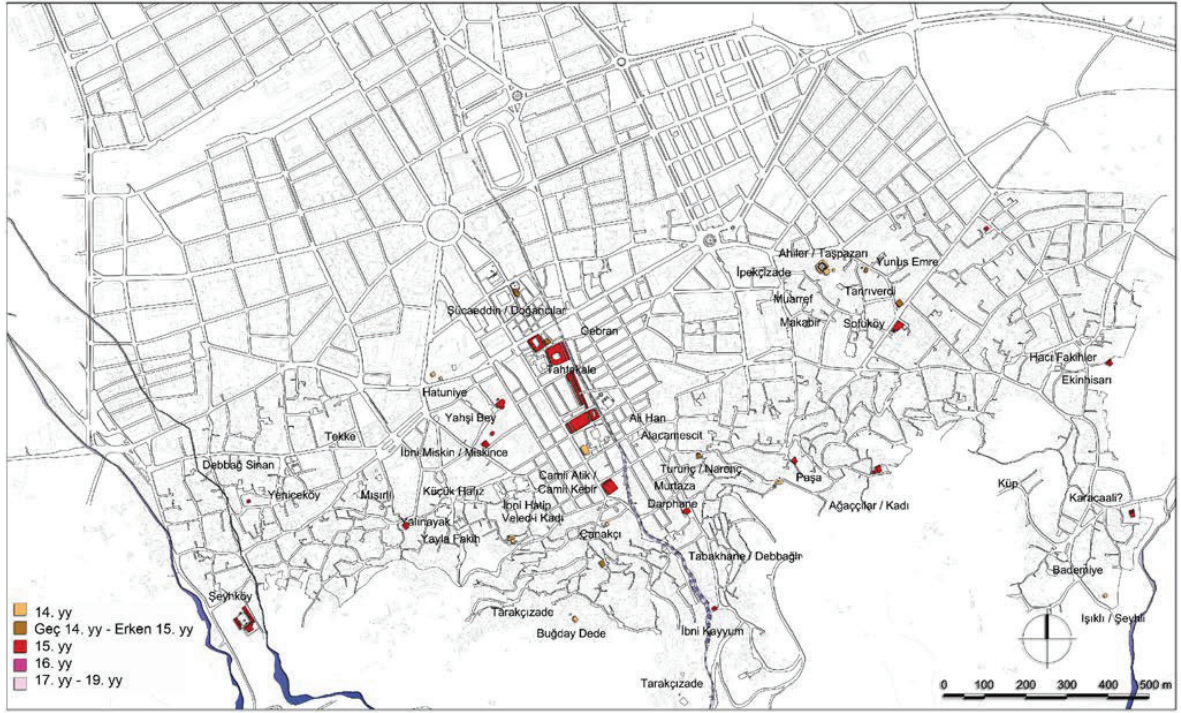
Şekil 1. Tire kent planı (yollar, topoğrafya ve yerleşim bölgeleri işlenmiştir)

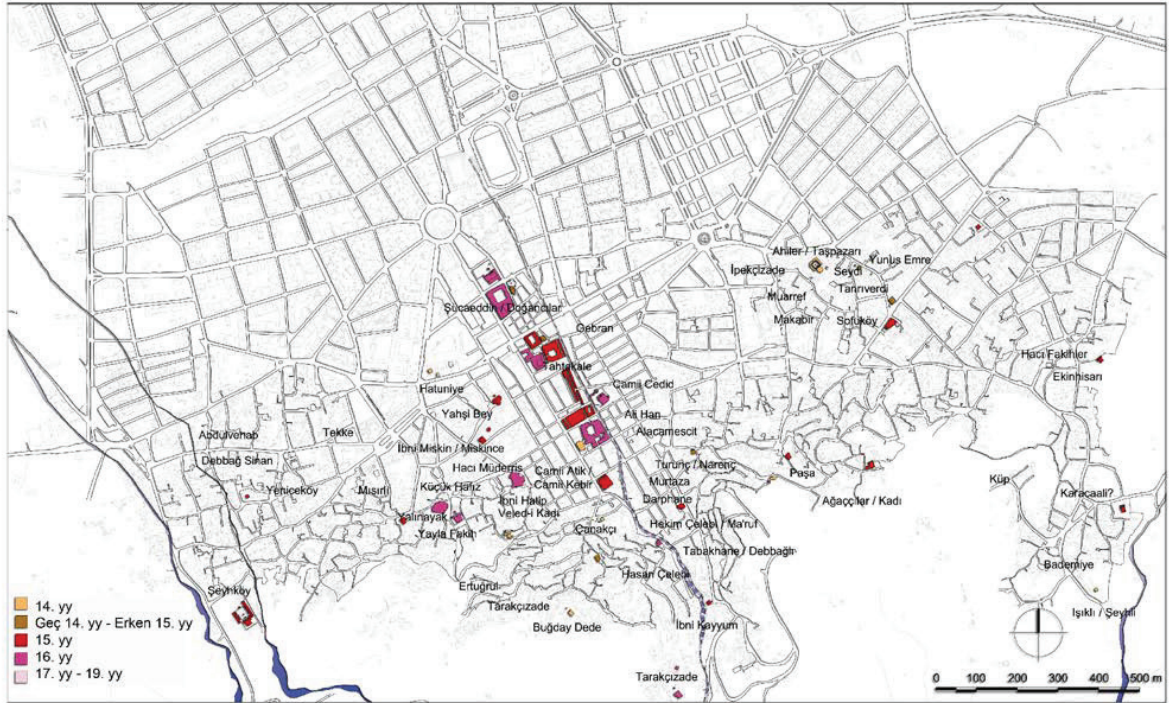
Şekil 2. Birinci Aydınöğulları döneminde mahallelerin dağılımı

Şekil 3. İkinci Aydınöğulları dönemi mahallelerin dağılımı

Şekil 4. Birinci Osmanlı dönemi mahallelerin dağılımı

Şekil 5. İkinci Osmanlı dönemi mahallelerin dağılımı

Vakıf Kurucusu Olarak Osmanlı Esnafı (18. Yüzyıl İstanbul Örneği)

Miyase Koyuncu Kaya*

Öz

Osmanlı şehirlerinde iktisadi faaliyetleri yürüten en önemli figür olan esnafın vakıflarla doğrudan veya dolaylı ilişkileri vardı. Osmanlı esnafı genellikle vakıfların kiracısı olarak mesleklerini icra etmekteydi. Bu çalışmada esnaf, vakıflarla ilişkisinde farklı bir kimlikle yani vakıf kurucusu olarak ele alınmıştır. Esnafın bireysel olarak vakıf kurma eğilimleri ve amaçları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde yer alan 18. yüzyıl İstanbul esnafına ait vakfiyeler çerçevesinde irdelenmiştir. 18. yüzyıl İstanbul örneğinde Osmanlı esnafının vâkıf olarak kimlikleri, neleri vakfettikleri, aileleri, meslektaşlarıyla ilişkileri, vakıf şartları oluştururken yaptıkları tercihler ve beklentileri de analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: esnaf, vakıf, Osmanlı, 18. yüzyıl, İstanbul

Ottoman Artisans as Waqf's Founders (18th Century Istanbul)

Abstract

The artisans who were the most important figure carrying out economic activities in Ottoman cities had direct or indirect relations with waqfs. The artisans were usually tenants of waqf shops. In this study, the Ottoman artisans has been examined in a different way by looking at them as founder of waqfs. By using the waqfiyyes of artisans of 18th century Istanbul kept in Archives of Directorate General of Foundations, their intentions and aims to establish waqfs individually are searched in detail. By taking artisans of 18th century Istanbul as examples, their identities, their families, affiliations with their colleagues, the reasons why they tended to found waqfs, what they donated, what they expected have been analyzed.

Keywords: artisans, waqf, Ottoman, 18th century, Istanbul

* Yrd. Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü; m_koyuncu@hotmail.com

Giriş

Vakfetme fiili, hukukî bir akit çerçevesinde kişi ya da kişilerin şahsi gayrimenkul ya da menkul mallarını dinî, hayrî ve sosyal bir gayeye yönelik olarak müebbeden tahsis etmesidir (Yediyıldız 2003: 9). Osmanlı Devleti'nde vakıflar¹, hem mali hem idari bakımdan özerk kurumlar olarak, fethedilen kentlerde kültürel ve ticari kompleksler oluşturarak coğrafyayı ekonomik olarak insanlara cazip hâle getiren unsurlardan biri olmuştur (İnalçık 1994: 142-143). Vakıflar sayesinde pek çok iş alanı oluşurken yine pek çok hizmet insanlara ücretsiz olarak sunulmuştur. Böylelikle vakıflar Osmanlı şehirlerinin nüvesini oluşturmuştur (Ünsal 1984: 97-98). Şehirlerde² iktisadi hayatın başrollerindeki tüccar ve esnaf da genellikle vakıflar eliyle vücuda getirilen iş mekânlarının mukimleridir.³ Yani Osmanlı toplumunda vergi mükellefi şehirli ahali-den⁴ olan esnafın gayrimenkul vakıflarla ilişkisi bu

iş mekanlarıyla başlar. Zira çarşıda ya da hanlarda mevcut dükkânların büyük çoğunluğu vakıfların gelir kaynağını oluşturan akarât-ı mevkuftedir. Kâr marjı % 5-15 civarında olan Osmanlı esnafı için çalışma mekânlarını inşa edecek finansal birikime sahip olmak çoğunlukla imkânsız görünmektedir. Vakıflar esnafın bu çıkmazını çözmekte ve fiziksel bir sermaye sağlamaktadır. İslam hukukuna göre prensipte vakıf mülkü satılmaz ve günün piyasa fiyatlarından üç yılı aşmayan kısa süreler için kiraya verilebildiğinden esnaf, gayrimenkul vakıflarda kiracı olarak bulunabilir.⁵

Gayrimenkul vakıflar esnafa çalışma mekânı hazırlarken İslam hukukuna göre uygulaması bir hayli tartışmalı olan para vakıfları⁶ da esnafın küçük ölçekte nakit ihtiyaçlarını karşılamalarına imkân sağlamıştır.⁷ Gayrimenkul vakıflarda kiracı olarak para vakıflarında ise borçlu olarak vakıflardan istifade eden Osmanlı esnafı, vâkıf olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hem bireysel olarak esnaf hem de tüzel bir kişilik olarak loncalar vakıf kurucusu olabilmektedir. Esnaf loncalarının tüzel bir kişilik olarak kendi ihtiyaçlarına yönelik kurdukları bir çeşit para vakfı olan hırfet vakıfları bir başka çalışmada ele alındığından (Koyuncu Kaya, 2014) burada 18. yüzyılda İstanbul örneğinde esnafın sadece bireysel olarak kurdukları vakıflar, vakfiyeleri üzerinden incelenmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde İstanbul'da kurucularının esnaf olduğu farklı yüzyıllara ait vakfiyelerden yaklaşık % 20'si 18. yüzyıla aittir. Çalışmamızın ana kaynağı olan bu vakfiyeler 18. yüzyıl İstanbul'unda vakıf kuran esnafın tamamını elbette kapsamamaktadır. Dolayısıyla çalışmamız tüm esnafın vakıf kurma eğilimleri konusunda genelleme yapma iddiasında değildir. Çalışmamızda 18.

- 1 Vakıflarla ilgili literatür oldukça zengindir. Osmanlı'da vakıfların menşeiini anlamak için hukukî dayanaklarını bilmek önemlidir. Osmanlı vakıflarının İslam hukuku açısından değerlendirilmesi konusunda bkz. F. Köprülü (1942). "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü". *Vakıflar Dergisi*, sayı 2, s.1-35; Ö. Nasuhi Bilmen (1951). *Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, IV. cilt, İstanbul; Ali Himmet Berki (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişâfı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydeler". *Vakıflar Dergisi*, sayı 6, s.9-13; J. Barnes (1987). *An Introduction to Religious Foundations In The Ottoman Empire*, Leiden: E. J. Brill; A. Akgündüz (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK Basımevi
- 2 Osmanlı şehir planında egemen unsurlar cami, bedesten ve imaret siteleridir. Bu odak noktaları arasındaki çatı ise ekonomik faaliyetlerin sahası olan çarşı ve pazar yerleri ile doldurulmuştur. Şehrin kalbinin attığı bedesten, büyük tüccarların bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı pazaryeridir. Bedesten ve büyük caminin yer aldığı merkezden diğer odak noktalarına yayılmalar geniş bir caddede oluşan uzun çarşı eksenindedir. (Özer Ergenç (1980). "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ed. O. Okyar ve H. İnalçık, Ankara, s.106; Y. Özkaya (1985). *XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., s.64). Uzun çarşıda dükkânlar da dallara ayrılıp caddenin iki yanında sıralanarak bir zanaat mensup kimselerin ya da aynı tür mallar satan tüccarların yer aldığı bir pazar oluşturmaktadır. (H. İnalçık, *age*, s.142-143)
- 3 16-17. yüzyıllar Anadolu'sunda şehir ve şehirliğin iktisadi faaliyetleri hakkında bkz. S. Faroqhi (1980). *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, Cambridge. 18. yüzyıl için S. Faroqhi (1995). "Ottoman Guilds in the late Eighteenth Century: the Bursa Case", *Making A Living in Ottoman Lands, 1480-1820*, İstanbul: ISIS Press, s. 92-112.
- 4 Osmanlı toplum yapısı için bkz. H. İnalçık (1990). "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi". çev. M. Özden, F. Unan, *Türkiye Günümü*, sayı 11, Yaz 1990, s. 31; Coşkun Yılmaz (2003). "Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma", *Osmanlı*, IV. cilt, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye yay., s.63.

- 5 Dükkânların kiraya verilmesinin İslam hukuku açısından değerlendirmesi için bkz. Ali Bardakoğlu (2000). "İcâre", *DİA*, c. XXI, s.379-388; Ahmet Akgündüz (2000). "İcâre-i vâhide", *DİA*, c. XXI, s. 388-389.

- 6 Konuyla ilgili olarak bkz. T. Özcan (20003). *Osmanlı Para Vakıfları, Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara.

- 7 Para vakıfları açısından esnaf tercih edilebilecek bir borçlu profili sunar, çünkü elinde ipotek edilebilecek alet edevata, gediğe sahiptir. Para vakıfları, çoğunlukla devlet tarafından yasaklanmayan %15 faiz haddini aşmayan kredi imkânı sundukları için esnafın, bireysel olarak yüksek oranlarda faizle borç veren tefecilerin eline düşmesine engel olmaktadır. Esnafın para vakıflarından istifadesi sermaye oluşturmaktan ziyade kısa süreli nakit sıkıntılarını aşma amacına yöneliktir. Bkz. M. Koyuncu (2008). *18. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

yüzyılda Osmanlı payitahtındaki esnafın kimlikleri, vakıf kurma amaç ve niyetlerine dair örnekler vakfiyeler üzerinden incelenmeye ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Mevcut vakfiyeler, şehrin iktisadi hayatının temelini oluşturan esnafın sahip oldukları mal varlıklarını, daha doğrusu vakfederek süreklilik kazandırmak istedikleri maddi varlıkları hakkında bilgi vermenin yanında, onların inanç dünyalarını, din motivasyonlarını, vakfetmenin geleceğe şamil bir faaliyet olduğu dikkate alındığında gelecek kaygılarını ya da geleceği garantiye alma isteklerini anlama açısından da büyük önemi haizdir. Bu bağlamda çalışmamız, Osmanlı toplumunun sıradan bir kesimini anlama ve incelemede vakfiyelerin kaynak olarak kullanımına da bir örnektir.

1.Vakıf Kurucusu Esnafın Kimlikleri

Vakfiye, vâkıfın vakfın teşekkülü ve işleyişi konusunda düzenlediği hüküm ve kaideleri ve bunların kadı tarafından tescilini ihtiva eden hukukî bir vesikadır. Bir vakfa dair kurucusunun ortaya koyduğu tüm şartları içeren ve bağlayıcı niteliğe sahip olan vakfiyeler, vâkıfın kimliği ile ilgili bilgiler de içerir. Yedi yıldız'ın tespitlerine göre 18. yüzyılda vakıf kurucularının % 80-90'ını askerî sınıfa mensup kişiler veya onların yakınları teşkil eder. Geriye kalan %10 ise toplumun çoğunluğunu oluşturan reayadır. Reaya içinde vakıf kurucu köylüye hiç rastlanmazken tüccar ve zanaatkarların oranı %1,82'dir.⁸

VGM Arşivinde vakfiyeleri mevcut 18. yüzyıl İstanbul'unda ikamet eden vakıf kurucusu esnaf arasında saraç, keresteci, hamamcı, yumurtacı, kasap, çadırcı, haffaf, sabuncu, kazancı, çubukçu, kömürcü, esirci, bezzaz, kolancı ve debbağ gibi çe-

şitli meslek mensupları vardır. Bu esnaf arasında kasaplar kethüdası, yumurtacılar kethüdası gibi bir kaç tanesi halihazırda ya da daha önce esnaf idarecisi olanlar bulunmaktadır. Keresteci, esirci gibi ticari yönleri öne çıkan meslekler yanında bir dükkanda icra edilen küçük ölçekli meşguliyetler de söz konusudur. Bu bağlamda "Osmanlı esnafı"nın icra ettikleri işler geniş bir skalaya sahiptir. Esnafın iştiğal ettikleri mesleği ifade eden yumurtacı, hamamcı gibi sıfatlarının yanında toplum içindeki statülerini gösteren ağa, hacı, çelebi, seyyid gibi unvanlarına da vakfiyelerde yer verilmiştir. Hamamcı bir kadın (VGMA, *Defter* 629. 332/277; 11 Z 1207-20 Temmuz 1797) dışında incelediğimiz esnafın hepsi de erkektir ve ikisi ağa, dördü hacı, üçü çelebi, yedisi hem hacı hem ağa, birisi seyyid, hacı ve ağa unvanlarını bir arada taşımaktadır. Vâkıfların yarısına yakını Elhâc unvanı taşımaktadır ve anlaşılan o ki söz konusu esnafın yarısına yakını hac farızasını yerine getirmiştir, dolayısıyla bu kişiler, ekonomik açıdan külfetli bir yolculuğu kaldıracabilecek maddi varlığa sahiptirler.

Esnafın yarıdan fazlasının ağa unvanına sahip olması dikkat çekicidir. Zira ağa unvanı, Osmanlı Devleti'nde özellikle askeri teşkilat içinde kullanılan bir unvandır. Askeri teşkilattaki amirlerin yanı sıra saraydaki üst düzey amirlerle bazı mülki amirlerin de bu unvanla anıldığı bilinmektedir (Bowen 1960: 245-246; Huart 1945: 145-146; Sümer: 451-452). Özellikle yeniçerilerin 18. yüzyılda yaygın bir şekilde esnaflıkla uğraştıkları (Koyuncu Kaya 2013: 189-205) dikkate alındığında ağa unvanına sahip esnafın, askerlikle bağlantıları olduğu iddia edilebilir. Ağa unvanı, 18. yüzyılda ayan aileler tarafından da yaygın olarak kullanılmaktadır ama bu durum 18. yüzyılda İstanbul'da ikamet eden esnaf için söz konusu değildir. Bu unvanın yaygın kullanımı, kelimenin etimolojik manasındaki büyüklük, ağabeylik ve dolayısıyla itibar sahibi olma durumuyla da alakalı olabilir. Osman Nuri Ergin'in kelimenin kökeni ile ilgili tespiti bizim açımızdan ilginçtir; çünkü Osman Nuri, ağa kelimesinin ahi kelimesinin değişime uğramış hali olduğunu ileri sürer.⁹ Ahi kelimesinin aki

8 B. Yedi yıldız 2003:160-164. B. Yedi yıldız'ın 18. yüzyıl vakıfları ile ilgili 1975 yılında hazırladığı *Instituton du vakf au XVIII, siècle en Turquie - étude socio-historique*, başlıklı doktora tezinin, 1985 yılında Fransızca olarak yayınlanmasının ardından 1990'da Fransızca genişletilmiş baskısı yapılmıştır. Gözden geçirilmiş Türkçe baskısı ise Türk Tarih Kurumu tarafından 2003 yılında gerçekleştirilmiştir. Öncesinde ise söz konusu teze dayalı 18. yüzyıl Osmanlı vakıflarına projeksiyon çeviren bir çok makale çeşitli dergilerde yayınlanmıştır : (1980). "Vakıf Müessesesinin XVIII. asırda kültür üzerine etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, ed. O. Okyar, H. İnalçık, Ankara, s.157-161; (1982). "Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü". *Vakıflar Dergisi*, S. XIV, 1982, s.1-27; (1982). "Türk vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri 1700-1800", *Osmanlı Araştırmaları*, haz. H. İnalçık, N. Göyünç, H. Lowry, c. III, İstanbul , s.143-164; (1982). "Müessese-toplum münasebetleri çerçevesinde XVIII. asır Türk toplumu ve vakıf müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S. XV, s. 23-53; (1982). "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı". *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı, S. XII, s. 171-190.

9 "Ağa" kelimesinin "Ahi"den muhaffef olduğu kaviyyen zannedilmektedir. Çünkü bu tarikata mensup olanların isimlerinin evveline "Ahi" ilavesiyle Ahi Ahmed, Ahi Çelebi suretinde telaffuz ve tesmiye edilmekte olduğu malumdur. Mürûr-ı zaman ve kesret-i istimâl ile Ahi, ağaya tahavvül ederek Efen-di veya paşa gibi isimlerin sonuna ilave edilegelmiştir. "Daha" yahud en son imla ile "dahi" veya "dahiden muhaffef olması bu faraziyyeye kuvvet vermektedir. O. Nuri Ergin 1922: 551; 1995: 525.

(Çağatay 1997: 46), ağa kelimesinin de köken itibarıyla aka'dan (Pakalın 1983: 22) geldiği ve her ikisinin de ağabeyliği, büyük kardeşliği ifade ettiği göz önünde bulundurulursa vakfiyelerde sıkça karşımıza çıkan bu kelime, sahibine toplum içinde itibar atfeden bir tabirdir. Bununla birlikte Osman Nuri'nin kurduğu ahi-ağa bağlantısından, ağa unvanlı kimselerin, ahiliği yansıtacak bir tarikat ya da dinî öğretileri benimsemiş kimselere verildiği sonucu çıkarılmamalıdır.¹⁰ Ahi kelimesinin ağa'ya dönüştüğüne de ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira 18. yüzyıl gibi bir dönemde özellikle debbağ esnafı arasında ahi, ahi baba¹¹ tabirleri kullanılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, kanaatimizce vâkıf esnafın isminin yanında yer alan "ağa" tabiri, ahilikle olan bir bağlantıya işaret etmemektedir. 18. yüzyıl gibi bir dönemde toplumda daha yaygın bir şekilde kullanılan ağa kelimesi, halk nezdinde itibar gören, maddi zenginlik sahibi kimselere yakıştırılan bir tabir olarak kimi esnafa da atfedilmiştir. Yine de esnaf arasında askerlikle bağlantılı olmaları sebebiyle bu unvana sahip olanların mevcut olmaları ihtimalini de tamamen yabana atmamak gerekir.

Seyyid unvanı, Hz. Peygamberin soyundan gelenlere verilir ve Osmanlı Devleti'nde seydidlerin bir takım örfi vergilerden muaf tutulmaları servet sahibi olmalarının yolunu açacak işlerle uğraşmalarını sağlamışsa (Küçükbaşçı 2001: 40-43) da seydidler kasaplık (Kasap ustalarından es-Seyyid El-hâc Mehmet Ağa ibni es-Seyyid İbrahim Ağa. VGMA, *Defter 742*, 293/125; 15 C 1197-20 Mart 1783) gibi maişetlerini kazanacakları farklı mesleklerle de iştigal etmişlerdir. Çelebi kelimesinin kökeni ile ilgili kesin bir bilgi yoktur (Osmanlı'da çelebi unvanının kullanımı ile alakalı olarak bkz. Yörük 2011: 290-297). Okuma bilen, kibar adam gibi manalara gelen Rumca efendi kelimesi, zamanla çelebi kelimesinin yerini almıştır (Barthold 1965: 19; Barthold 1945: 369-370). İlmiye mensubu kimselere atfedilen kibarlık, nezaket, terbiyeli olma gibi an-

10 M. Zeki Pakalın, Osman Nuri'nin kurduğu ahi-ağa bağlantısına ihtiyatlı yaklaşır. Pakalın, ağa tabirinin halk ve esnaf arasında kullanımının sonraki dönemlerde olduğunu, böyle bir bağlantı olsa idi ağa kelimesinin sadece bu tarikata ve esnafa özgü olması gerekeceğini ifade eder. Ağa kelimesinin önce istilâh olarak var olduğunu, halk arasında ise sonradan yaygınlaştığını belirtir. (Bkz. Pakalın 1983: 21-22).

11 "...Galata'ya muzâfe Kasımpaşa'da vâkı' Sinan Paşa ve Kasım Paşa vakıflarından debbağhane ustalarından ahi babaları Molla Halil bin el-Hâc Hüseyin ve kethüdaları İbrahim Efendi ve yiğitbaşlarından el-Hâc Mehmed..." *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi 2* 1997: 41, 7/92/290, fi evâil S 1178/31 Temmuz-9 Ağustos 1764.

lamaları ihtiva eden çelebi kelimesi ilmiye mensupları, dinî erkân, büyük tüccarların oğulları ile ölen ve babalarının sosyal statü ve kültürel değerlerini, servetlerini sürdüren kimseler için de kullanılmaktadır (Ergenç 2006: 245-247). Vakfiyelerimizde çelebi unvanı verilen Saraç Mustafa Çelebi (VGMA, *Defter 737*, 63.32, 15 S 1156- 10 Nisan 1743), Çubukçu Hüseyin Çelebi (VGMA, *Defter 739*, 61.32; 29 Rebiülahir 1170-21 Ocak 1757) ve Kolancı Ömer Çelebi'nin (VGMA, *Defter 624.491.439*; 13 RA 1163- 20 Şubat 1750) vakfettikleri gayrimenkul ve para, diğer vâkıf esnafına nazaran oldukça cüz'üdür. Tüm mal varlıklarını vakfetmedikleri ya da bizim elimizdeki vakfiyelerin onların tüm vakfiyeleri olmama ihtimali Saraç Mustafa Çelebi ve Çubukçu Hüseyin Çelebi'nin zenginliği hakkında kesin yargılara ulaşmayı zorlaştırır da kendilerine yakıştırılan bu unvanın zenginliklerinden ziyade karakterlerinden ya da ailelerinden geldiği söylenebilir. Her iki esnafın da diğer esnafa nisbetle daha genç oldukları da düşünülebilir.

Aile bireyleri hakkında bilgi edinebildiğimiz esnaf sayısı pek fazla değildir. Mütevelli vazifesini kendilerinden sonra aile bireyelerine bırakma eğilimi çocuklarının olup olmadığı ya da eşlerin hayatta olup olmadığı hakkında kimi zaman ipucu verir. Bilgi sahibi olduklarımız arasında Trabzonlu Kazancı Mustafa (VGMA, *Defter 627*, 342/174; gurre-i Saffer 1195- 27 Ocak 1781)'nın aynı mesleği icra eden bir oğlu vardır. Kazançlarını birbirinden ayrı değerlendiren kazancı Mustafa ve oğlu birlikte bir vakıf kurmuşlar ve mütevelli vazifesini de sırasıyla üstlenmişlerdir. Esnafın çoğu çocuk sahibidir, Haffaf El-hâc Ali'nin dört kızı ve dört oğlu vardır (VGMA, *Defter 1615,1/1*; Gurre-i Z 1128- 16 Kasım 1716). Saraç El-hâc Süleyman Ağa'nın da hem kızı hem de oğulları olduğunu tahmin ediyoruz çünkü tüm mal varlığını bir aile vakfına çeviren Saraç Süleyman, kendisi ve karısından sonra mütevelli olarak *mutlaka inâs ve zükûr beraber olmak* (VGMA, *Defter 624,65/30*; Gurre-i C 1164- 27 Nisan 1751) üzere çocuklarını tayin etmiştir. Ekmekçi Hasan en az iki defa evlenmiştir ve dört- beş tane cariyesi vardır. Kendisi hiç çocuk sahibi olmamışsa da eşlerinin başka kimselerden çocukları vardır (VGMA, *Defter 738,133/80*; 10 R 1160- 21 Nisan 1747).

Vakfiyeleri mevcut esnafın icra ettikleri meslekler çeşitlilik arz ettiği gibi sahip oldukları unvanları da muhtelifdir. Esnafın hepsinin de ağa, hacı, efendi, seydid gibi unvanların bir ya da daha fazlasına sa-

hip olmaları toplum içinde ya maddi varlıkları ile ya da ailelerinden gelen itibar sebebiyle kayda değer bir konum ve mevkie sahip oldukları düşünülebilir. Unvan kullanımının Osmanlı toplumunda yaygınlığı meselesi bir kenara bırakılır ve vakfiyelerde esnafa hasredilen unvanların da itibar ve maddi varlığa işaret ettiği düşünülürse, vâkıf esnafın gelir durumları ve sahip olduklarının maddi karşılığı farklı olsa da esnaf içinde refah seviyesi düşük sayılmayacak bir konumda oldukları ileri sürülebilir.

2. Esnafın Vakıf Kurma Nedenleri

Kişilerin vakıf kurma amaçları konusunda farklı görüşler vardır. Vakıflar, vakfiyelerde de yer alan Hz. Peygamber'in "*İnsanoğlu ölünce ameli sona erer, ancak şu üç şey müstesna: sadaka-i cariyeye, istifade edilen ilim ve kendisi için dua eden salih evlat.*" (Müslim, *Sahih-i Müslimi Vasiyet*,14; Ebu Davud, *Es-Sünen*, Vesâyâ,14) hadisindeki sadaka-i cariyeye kapsamı içinde değerlendirilmektedir. Vâkıfların ölümlerinden sonra da sevap kazanma isteği vakıf kurmalarının sebeplerindedir. Dinî motivasyon, ahlak öğretileriyle de desteklenir.¹² İslam'da ana prensip, dünyevî ve uhrevî meselelerin müştereken ele alınması şeklindedir ve iktisadî faaliyetler, ahlakî prensiplerle iç içe düzenlenmiştir. Bu bağlamda İslam iktisadi sisteminde özellikle miras hukuku, ferdî mülkiyet neticesinde servetlerin belirli ellerde birikimini önleyen bir mekanizma şeklinde geliştirilmiştir. Bu yüzden muayyen prensiplere aykırı vasiyetler yani serveti teraküm ettirici vasiyetler İslamiyet'te yasaklanmıştır. İslam'da prensip, miras yoluyla servetin dağılımını sağlamaktır (Zaim 1992: 25-26). İslam'ın yaklaşımında amaç, servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması ile âdil gelir dağılımının sağlanmasıdır.¹³

Osmanlı'da vakıf kurma amaçları konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Gibb ve Bowen (Gibb, Bowen 1950: 169) vakıf kurucularının özellikle askerî sınıftan olmasına dikkat çekerek vakıf yoluyla servetin müsadereye uzak tutulması çabasının

12 "Yemeye yarar yemek (varsa), aç insana yedir, giymeye yarar elbise bulursan çıplağa giydir; başkasına zorluk ve zahmet çekirtme, eğer sana başkası eziyet ederse, tahammül et." *Atabetü'l-Hakayık* 1992: 85-95; Kutadgu Bilig'de de malın kişiyi kullanması yerine, kişinin malı kullanması öğüdü verilir ve bunun yolu da malın insanlara dağıtılması, insanların yedirilmesi ve içirilmesidir. "Malını insanlara dağıt, yedir ve içir; mal seni kullanacağına sen onu kullan" Yusuf Has Hacib 2003: 96.

13 "(Servet), içinden yalnız zenginler arasında dolaşan bir iktidar vesilesi olmasın." *Kur'an-ı Kerim*, Haşr Suresi, 7. Ayet.

altını çizer. Baer, Mısır'da vakıflardan bahsederken kuruluş amaçlarıyla ilgili olarak aile adını devam ettirme, nüfuzunu pekiştirme, müsadereye maruz kalmayarak miras yoluyla mal varlığını koruma, ödenmeyen borçlara teminat oluşturma amaçlarından bahseder (Baer 1969: 79). Barnes, Osmanlı genelinde tüm vakıfların tahminen %90'ında vakıf kurucularının askerî sınıfa mensup olduğunu ve bu sebepten vakfın ailevî amaçlarla kullanımının hiç kimse tarafından sorgulanmadığını ileri sürer (Barnes 1987: 43). Çizakça da Tanzimat'a kadar yönetici zümrenin bir üyesinin mülkünü ancak vakfa dönüştürerek, yani Allah'ın mülkiyetine geçirecek koruyabildiğini vurgular. Bir mülkün Allah'ın mülküne dönüştürülebilmesi için olmazsa olmaz şart ise, o mülkün bu dönüşümden önce tartışmasız bir şekilde özel mülk statüsünde olmasıdır. Bu da mülkün vakfedilmesi ile mümkündür (Çizakça 2000: 6). Pamuk'a göre vakıf kurma eğilimi ile müsadere doğru orantılıdır; çünkü kişiler vakıflar yoluyla mülkiyet haklarını koruma altına almak istemektedir. Pamuk'un bu iddiasının gerekçesi, vakıf kurma girişimlerinin en çok kolaylıkla servet oluşturabilen ancak servetleri görevlerine bağlı kalan ve görevlerinden ayrıldıktan sonra aynı derecede kolaylıkla müsadereye uğrayabilen görevlilerden gelmesidir (Pamuk 2007: 84).

17. yüzyılda Bursa'da aile vakfı sayısının oldukça düşük olduğunu, aslan payını tamamen toplum yararına yönelik olan vakıflara ait örneklerle ispatlayan Gerber, müsadere endişesinin vâkıflar açısından öneminin abartılmaması fikrindedir (Gerber 1998: 157-158). Rifaat Ali Abou-el-Hac ise miri toprakları ya da emlâkı vakfa dönüştürmenin yalnızca ailelerin yararına olmadığını, aynı zamanda söz konusu vakıfların mütevellisi olarak görev yapan ulemanın da bundan yararlandığına dikkat çeker (Abou-el-Hac 2000: 83). Vakıf kurucularının amaçları ile ilgili tartışmalar büyük ölçüde vâkıfların yüksek gelir sahibi, üst düzey idareciler olması durumunda yapılmaktadır. Esnaf gibi gelirleri kısıtlı, vergi ödemekle mükellef kimselerin vakıf kurma amaçları ise irdelenmemiştir. Müsadere gibi bir tehdit altında olmayan, teşhir edecek kadar servete sahip olmasının çok da mümkün olmadığı düşünülen kimseleri vakıf kurmaya iten saikler neler olabilir? Tek tek vakfiyelerden yola çıkarak ele alacağımız örnekler bize Osmanlı toplumunun sıradan bireylerinin elindeki gayrimenkulünü ya da nakdini hangi niyet ve amaçla toplumsal kullanı-

ma açık hale getirdiği hakkında düşünme imkânı verecektir.

İncelediğimiz vakıfların yaklaşık % 20'si hayrî geri kalanı yarı ailevî vakıf niteliğindedir. Yarı ailevî vakıflarda vâkıf, kendisinin ya da bir başkasının kurmuş olduğu hayrî bir müessesenin varlığının devam etmesi için yani vazifelilerin maaşları, tamir giderleri vs. için mülklerinden bir kısmını bağışlamaktadır. Vakfın idaresi ise vâkıfın ailesine ait olduğu gibi vakıftaki çeşitli görevler de aile üyeleri arasında paylaşılmaktadır.¹⁴ Vakıf kurucusu olarak esnafın hayrî amaca matuf kurmuş oldukları vakıflardan beklentileri nelerdi? Hayrî amaçla vakıf kuran esnaf, dinî motivasyonla mektep, cami, abdesthane gibi mekânlar inşa ettirip burada görevlendirecekleri kimselere vazifeleri mukabilinde değişen miktarlarda maaşlar da bağlamışlardır. İmam, müezzin, mektep muallimi ya da talebelerinden uhrevî hayatlarına dair beklenti ve istekleri de vardı. Müslüman mezarlığının bakım ve temizliği, cenazelerin yıkanacağı suyun ısıtılacağı kazanın tasarrufu gibi ölüme ve ölümlere saygının yanında kendileri ve eşleri ya da anneleri için dua beklentileri hemen her vakfiyede karşımıza çıkan şartlar arasındadır. İslam'da ezan, imamet, Kur'an ve diğer dinî ilimleri öğretme faaliyetlerinin ücretle yapılması caiz görülürken Kur'an okuma gibi sırf ibadet sayılan dini mükellefiyetler karşılığında ücret alınması caiz görülmemiştir (Bardakoğlu 2000: 388). Oysa vakfiyelerin çoğunda detaylı listeler halinde belirli gün ve vakitlerde belli duaların okunması şartı getirilmiştir. Mesela, Esirci Topal Mahmud Ağa (VGMA, Defter 742. 419.174; 15 CA 1199- 26 Mart 1785), Firuz Ağa Camiinde cuma ve pazartesi günleri akşam namazı sonrasında Nebe suresinin tilavet edilerek sevabının zevcesinin ruhuna hediye edilmesini istemektedir. İstanbul'un farklı yerlerindeki altı camide farklı gün ve namaz vakitlerinin ardından vaaz verilmesi ve İhlas suresinin okunması gibi şartları havi vakfının giderleri için Haffaf El-hâc Ali (VGMA, Defter 1615.1.1; Gurre-i Z 1128-16 Kasım 1716), %15 kâr haddi ile işletilmek üzere 3500 kuruş ve 1100 zira (yaklaşık 635 metrekare)

14 B. Yediyıldız, vakıfları hayrî veya şer'î, aile vakfı ve yarı ailevî vakıflar olmak üzere üç kategoride inceler. Hayrî vakıflarda vâkıfın ilahi lütuf ve bazen sosyal nüfuz dışında bir beklentisi yoktur. Aile vakıflarında ise vâkıf, vakıf gelirlerinin ölümünden sonra ailesine ve nesline tahsis edilmesini şart koşar. Yarı ailevî vakıflar, hem hayrî vakıfların hem de aile vakıflarının unsurları kapsar. Yarı ailevî vakıflar özellikle 18. yüzyılda yaygın olarak karşımıza çıkan vakıf türleridir. Yediyıldız 2003: 17-18.

büyükliğündeki arsasının kirasını bağışlamıştır. Anlaşılan o ki dinin hükümlerinin ötesinde yıllardır uygulanan ve devam ettirilen dinî motifler gelenek halini almış, toplum nezdinde sevap kazanılacağı fikrini de doğurmuştur.

Hayrî vakıflar arasında yer alan ve vâkıf esnaf arasında tek kadın olan Cedid Hamamcısı İbrahim kızı Hatice Hatun 1500 kuruşunu vakfetmiştir. Hatice Hatun'un medeni durumu ya da çocukları konusunda vakfiyesi bize ipucu vermemektedir. Hatice Hatun, vakfettiği paranın akar satın alınarak kiraya verilmesi ve kiradan elde edilen gelirlerin ise vakfiyesinde sıraladığı hayrî amaçlara hizmet etmesini şart koşmuştur. Ancak uygun yerlerden hemen akar alınamayacağının farkında olduğundan satın alma işlemleri öncesi paranın *alâ vecih'î helâl istirbâh* olunmasını talep etmiştir. Mütevelli olarak ise herhangi bir aile ferdini değil seyyid unvanlı ilmiye sınıfına mensup bir kişiyi tayin etmiştir. (VGMA, Defter 629,332/277; 11 Z 1207-20 Temmuz 1797). Bazen ahiret saadeti için hayrî amaca matuf bir şart ortaya konulurken aile bireylerinin de durumdan nemalanması söz konusudur. Mesela, Kömürcü El-hâc Osman (VGMA, Defter 736, 209/94; 13 ZA 1154- 22 Aralık 1741) akar alınarak kiraya verilmesi şartıyla vakfettiği 1700 kuruştan elde edilecek gelirden damadı Şeyh Hasan Efendi'ye de pay ayırmıştır. Şeyh Hasan Efendi, Cerrah Mehmet Paşa Câmiinde perşembe günü öğleden sonra vaaz u nasihat edecek, bulunan cemaat üçer ihlas okuyarak Kömürcü El-hâc Osman'ın ruhuna belli bir ücret karşılığında hediye edecektir. Kapıcı esnafından Mehmet Ağa (VGMA, Defter 570,84/52; 21 CA 1202- 28 Şubat 1788) ise mahallesindeki câmi-de her sene Regaib gecesinde mevlid-i şerif okunması, ardından üç kişiye birer aşr-ı şerif tilâvet ettirilip, önce Hz. Peygamber ve ehline sonra anne babası, eşi ve vefatından sonra da kendi ruhuna hediye edilmesi şartıyla 1000 kuruş vakfetmiştir. Bağışladığı para, muhasebe giderleri dışında dua okuyanlara, güzel koku ve dağıtılmak üzere alınacak elvân şekere, gece yakılacak muma ayrılmıştır.

Vakfiyelerin ekseriyetinde vâkıflar, hayatta oldukları sürece öncelikle kendilerini ardından evlatlarını mütevelli olarak tayin etme eğilimindedirler. Evlatlarından sonra kimi zikrettikleri onların aileleri dışındaki en yakın çevrelerinde kimlerin olduğunu gösterir. Keresteci El-hâc Süleyman (VGMA, Defter 624, 229/174; 25 RA 1148- 15 Ağustos 1735) ölümünden üç gün önce 1000 kuruş vakfetmeyi

vasiyet etmiş ve terekisinin 1/3'ünden bizzat kendisinin daha önce Ayazma Kapısı haricinde bulunan el-Hâc Davud Mescidi'ne vaz' eylediği minber için bu miktar ayrılmıştır. Kendisi ve evlatlarından sonra mütevellî vazifesinin *keresteci esnafından müstehakk* olan birine verilmesini şart olarak öne sürmüştür. Çadircı el-Hâc Ahmed Ağa (VGMA, *Defter 730*, 89/54; Gurre-i S 1145- 24 Temmuz 1732) da çok sayıda gayrimenkulünü vakfederken mütevellî olarak kendisi ve evlatlarının ardından *çadircı taifesinden istikâmet ile ma'ruf bir kimsenin* tayin edilmesi şartını koşmuştur. Trabzonî Kazgancı el-Hâc Süleyman Ağa (VGMA, *Defter 627*, 342/174; Gurre-i S 1195- 27 Ocak 1781) ve aynı zamanda meslektaşı olan oğlunun 400'er kuruş vererek kurdukları nukûd vakfının mütevellîsi de önce oğlu Kazgancı Hüseyin Ağa sonrasında ise Kazgancılar Çarşısı vakfının mütevellîsi her kim ise o olacaktır. Örneklerdeki gibi esnafın kan bağıyla birbirlerine yakın kimselerden sonra meslektaşlarına öncelik bahşetmeleri, lonca çatısı altında bütünleşmelerinin, aralarındaki dayanışma ve işbirliğinin tezahürüdür. Haffaf El-hâc Ali, vakıf şartları arasına Ramazan'da küçük büyük ihtiyacı olanlara kapama, papuç, iç edik satın alınarak dağıtılması maddesini ekleyerek dolaylı yoldan mesleğine katkı sağlamaktadır (VGMA, *Defter 1615*, 1/1; Gurre-i Z 1128- 16 Kasım 1716). Çadircı Ahmed Ağa, mütevellî tayin etmenin yanında mütevellîlerin denetimini de çadircı esnafı ileri gelenlerine tevcih etmiştir. Bir *hıyanet zuhûr ederse yine çadircı taifesinden* müstahak bir kimsenin mütevellî olması yolunu da açmıştır. Çadircı esnafının dükkanlarının önünün süpürülmesi için günlük 1,5 akçeye bir kişinin görevlendirilmesinin yanında çadircı esnafının fakirlerini de koruyacak şekilde aralarından 10 tanesine belli bir meblağın verilmesini, Çadircı el-Hâc Mustafa Muallimhanesi'ne devam eden yirmi fakir çocuğa elbise satın alınması ve onlara her yıl 30'ar akçe ödenmesi, çadircı ustaları vakıflarına kimler katip, câbî olursa onların kendi vakfında da aynı vazifeleri icra etmesini vakfiyye şartları arasında sıralamıştır. Çadircı Ahmed Ağa'nın mensubu olduğu esnaf teşkilatına yönelik bir nevi ayrıcalıklı bir tavır sergilemesini, Bahaeddin Yediıldız, *vakıfların bütün toplumu kuşatacak bir biçimde bir sosyal dayanışma müessesesi olmak için dar grupların kabuğunu tamamen kıramadığı* (Yediıldız 2003: 166) şeklinde değerlendirir. Ancak yakın çevrenin

korunup gözetilmesinin¹⁵ genel olarak İslamî bir prensiptir. Çadircı Ahmed'in de kan bağı dışındaki en yakın çevresi mensubu olduğu meslek birliğidir ve dolayısıyla söz konusu esnaf, dayanışma ve yardımlaşmanın bir tezahürü olarak maddi varlığını meslektaşlarının refah ve iyiliğine hasretmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla her vakfın tüm toplumu kuşatacak nitelikte olmaması, vakıf müessesesinin tamamen dar grupların kalıbını kıramadığı anlamına gelmez.

Toplumun genelini kuşatacak şekilde eğitim faaliyetlerinin finanse edilmesi vâkıfların amaçları arasında sıklıkla karşımıza çıkar. Örneğin, Sabuncu el-Hâc Ali Ağa (VGMA, *Defter 627*, 34/12; 29.10.1186/23 Ocak 1773), iki ayrı hissedeki değerimlerinden ve bağışladığı 2000 kuruşla alınacak akardan mütemediyen gelecek kira gelirlerini daha önce kendisinin inşa ettirdiği sıbyan mektebinin tüm ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakfetmiştir. Haffaf el-Hâc Ali ve Kasap ustalarından es-Seyyid el-Hâc Mehmet Ağa, sıbyan mekteplerinin personel ve öğrenci ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik bağışlar yapmışlardır. Günümüzde devlet ya da ücret karşılığında özel müteşebbislerin sunduğu eğitim hizmetleri, Osmanlı toplumunda kişisel bir menfaat gözetilmeksizin vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Câmi, mescit gibi dini yapıların inşası yanı sıra bunların hayatîyetinin devamlılığını sağlamak için temizlik, aydınlatma giderlerinin karşılanması için belirli ücretlerin tahsis edilmesi de vakfiyelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Dinî yapıların hem fiziksel olarak hem de fonksiyonel olarak varlıklarını devam ettirmeleri amaçlanmıştır. Kendileri ve daha önce vefat eden yakınları adına özellikle belirli günlerde dualar okunması ve karşılığında ücretler ödenmesi vakıfların genel amaçları arasındadır ve oldukça yaygındır. Dinî hassasiyetler ve dinle özdeşleşen geleneklerin ön plana çıkması, vâkıfların toplumun hepsine hizmet etmeyi amaç edinmediği anlamına gelmez. Örneğin, Tirevî Bezzaz el-Hâc Mehmet Ağa (VGMA, *Defter 628*, 745/429) İstanbul'da bir câmi yakınına kiremit çatılı, taş tekneli, altı musluklu büyük bir abdest mahalli yaptırırken memleketi Tire'de de farklı iki yerde kuyu açtırtıp tamirleri ve devamlılık

15 "Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbirşeyi ortak koşmayın. Sonra naya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba olan komşulara, yakın komşulara, yanında bulunan arkadaşta, yolda kalanlara, sahip olduğunuz köleye iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseyi sevmez." Kur'an-ı Kerim, Nisa Sûresi, 36. ayet.

larını sağlamak için para vakfetmiştir. Vakıf kurucu esnaf, herhangi bir sosyal katmanla sınırlandırmaya yol açmayacak şekilde toplumun temel ihtiyaçlarına da vakfiyelerinde yer vermiştir.

Bu analizler çerçevesinde Osmanlı toplumunun kalbur üstü denilebilecek maddi zenginlik ve statüye sahip kimselerin vakıf kurma amaçları arasında yer aldığı tartışılan müsadere endişesi ya da zenginliğini ifşa etme arzusunun incelediğimiz esnaf için geçerli olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Hayrî vakıflar, küçük meblağlarda bağışlanan paralardan meydana gelirken yarı ailevî vakıflar bünyesinde bir ya da daha fazla gayrimenkulü barındırmaktadır. Her ikisinde de hayır amaç ve içeriklerinde farklılık yoktur; belirli gün ve vakitlerde Kur'an-ı Kerim okunması, vâkıflar adına dua edilmesi gibi. Elinde biriktirdiği cüz'i miktarda parası dışında bir "dünyalığı" olmayan kimselerin, bu parayı vakfetme sebepleri, sürekli bir hayra dönüştürerek ölümlerinden sonraki hayatlarına manevî bir yatırım yapma arzularıdır. Ayrıca bu durum, Osmanlı toplumunda vakfetme eyleminin kişilerin maddi varlıklarının büyüklüğüyle alakalı olmadığı, toplumun hemen hemen tüm katmanlarında var olduğuna işaret eder.

Yarı ailevî vakıfların yaygınlığı -yukarıda sözü edildiği üzere B. Yediyıldız'ın tespitlerini doğrular şekilde- 18. yüzyıl vâkıflarının tümünün genel eğilimiyle paralellik göstermektedir. Esnaf, bir yandan hayır yaparken diğer yandan da ailesinin ya da kendisini ait hissettiği grubun -ki söz konusu esnaf olunca bu grup lonca teşkilatı oluyor- geleceğini ve refahını gözetir bir tavır sergilemektedir. Yarı ailevî vakıflarda menkul ve gayrimenkul birlikte ya da sadece gayrimenkuller vakfedilmiştir. Özellikle sahip olunan gayrimenkullerin yarı ailevi vakıfların belli başlı unsuru olması, gayrimenkulün ailenin ortak malı olarak değerlendirildiği anlamına gelir. Vâkıf, aile bireylerinin kullanımını garantiye aldığı bu malı aynı zamanda hem toplumun yararına sunmakta hem de kendisinin ve sevdiklerinin ölümden sonraki hayatlarında işe yarar hâle getirmektedir. Vâkıfların kendileri ve yakınları için özellikle ahirete matuf duaların sürekli olması ve toplumda yaygın inançların ihyası arzusu, maddi zenginliklerinin yakın çevresinin istifadesine sunulması isteği ile bütünleşmiştir. Bu istek ve arzu da vâkıfın kimliğinden yani esnaf olup olmamasından ziyade içinde yaşadığı zamanın ve toplumun temsilcisi olmasından kaynaklanmaktadır.

3. Esnafın Vakfettiği Malları

Vakıflar, gayrimenkul, menkul ya da her ikisinin vakfedilmesiyle kurulabilmektedir. Gayrimenkul durumu, kira getiren bir mülkün bağışlanmasını içerir. Vakıflar, vakfiyelerinde açıkça ve ayrıntılı bir şekilde belirlenen amacını finanse eder. Çalışmamızın ana kaynağı vakfiyeler içinde sadece ikisi para vakfı iken diğer vakıfların hepsi de hem gayrimenkul hem de menkul malların birlikte vakfedildiği örneklerdendir. Mesela, Keresteci Elhâc Süleyman (VGMA, *Defter 624*, 229/174 ; 25 RA 1148- 15 Ağustos 1735) 1000 kuruşunu, Çubukçu Hüseyin Çelebi (VGMA, *Defter 739*, 61/32; 29.4.1170- 21 Ocak 1757) ise 400 kuruşunu "onu onbir buçuk hesabı üzere alâ vechi'l helâl rehn-i kavi ve keff-i melî yahud ikisinden biri ile i'mâl ... " diyerek nemalandırıp tevliyetini ailelerine tevcih ettikleri hayrî amaçlı vakıflar kurmuşlardır. Vâkıf esnaf, gayrimenkul olarak kendi yaşadığı evini, halihazırda kirada olan başka ev ya da odalarını ve dükkanlarını vakfetmiştir. Gayrimenkul satın alabilecek miktarda para bıraktığında ise çoğunlukla akar satın alınıp vakfına eklenmesi ve bunların da icareteyle taliplilerine kiraya verilerek gelecek gelirlerin vakfın giderleri için kullanılmasını şart koşmaktadırlar.¹⁶

Günümüzde İstanbul Beyoğlu ilçesi sınırları içinde olan Hüseyin Ağa Camii yakınında ikamet etmiş Saraç el-Hâc Süleyman Ağa (VGMA, *Defter 24*, 65/30; Gurre-i C 1164- 27 Nisan 1751) ile yine aynı mahallede yaşamış olan Çadircı El-hâc Ahmet Ağa'nın (VGMA, *Defter 730*, 89/54; Gurre-i S 1145-24 Temmuz 1732) vakfettikleri gayrimenkullerin sayısı dikkat çekicidir. Hem Süleyman Ağa'nın hem de Ahmed Ağa'nın vakfettikleri gayrimenkulleri onları 18. yüzyılın kendi maişeti derdine düşüp elindeki tekelleri koruma çabası içindeki esnafın (Koyuncu Kaya 2009: 261-276) dışında değerlendirmemiz gerektiği düşüncesini doğrular. Ancak saraç ve çadircı olmaları onların esnaf dünyasıyla bağlantılarının da mutlak surette varlığına işaret eder. Süleyman Ağa, *eğer ve sair at takımlarıyla meşin ve sahtiyan üzerine sırma ve iplikle işleyerek mevâd-ı muhtelifeye yapan bir esnafdır* (Şemseddin Sami 1900: 614). Sahip olduğu gayrimenkullere

16 Sultan Beyazıt Camii şerifi yakınlarında ikamet eden Ekmekçi El-hâc Hasan ibni Hüseyin ibni Yunus bizzat oturduğu iki katlı evi vakfederken yaşadığı sürece kendisinin, sonrasında da karısı ve üvey oğlunun günlük 4 akçe icare-i müeccele ödemesi şartını getirerek vakfının varlığını garanti altına almak istemiştir.

bakınca yaptığı işin ticarî yönünde güçlü bir pozisyonda olduğu, ya da saraya ve varlıklı bir zümreye hitap eden ürünler yapan ayrıcalıklı konumda bir saraç olduğu düşünülebilir. Ailesi kanalıyla maddi açıdan yüklü bir varlığa sahip olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Çadircılık mesleğinin ordu ihtiyaçlarıyla bağlantısı dikkate alındığında ise Çadircı Ahmet Ağa'nın doğrudan devletin ihtiyaçlarına yönelik bir meslek icra etmesinin yanında ayrıca ağa titrinin kendisine askerî bir unvan olarak verildiği de değerlendirilebilir.

Saraç Süleyman Ağa'nın vakfettiği gayrimenkullerinin tamamı evdir; sadece Beşiktaş Sinan Paşa-yı Atik mahallesinde 228 zira (yaklaşık 130 metrekare) arsa üzerindeki evin altında bir dükkan vardır. Farklı büyüklük ve özelliklere sahip 52 adet ev ile birbirine bitişik 9 odanın büyük çoğunluğu Galata ve Kasımpaşa'nın mahallelerinde toplanmıştır.¹⁷ Bir kaç tanesi üç katlı olan evlerin geriye kalanının tamamı iki katlıdır ve çoğunlukla gelir seviyesi pek de yüksek olmayan kimselere hitap eden küçük mekânlardır. Hepsinde de birden fazla oda, sofa, tuvalet bazılarında özellikle üst katlarda dehliz yani koridor mevcuttur. Birden fazla mutfığa sahip evlerin yanında mutfığı olmayan evler de vardır. Bu durum, evlerde bazı odaların aynı zamanda mutfak olarak kullanıldığına işaret eder. Su ihtiyacını karşılamaya yönelik bazıları müşterek çoğunluğu ise müstakil bir-i mâ ve sahrınçlar¹⁸ evlerin olmazsa olmazları arasındadır. Evler arasında en küçükleri Tophane Firuz Ağa mahallesi ile Kasımpaşa Yahya Kethüda mahallesinde bulunan 80'er zira (yaklaşık 46 metrekare) arsa üzerindeki evlerdir. 850 zira (yaklaşık 485 metrekare) ölçüsüyle en

geniş arsa üzerine yapılan ev ise Kasımpaşa Surûri Efendi mahallesindedir. Geniş arsalar üzerinde bulunan evlerin çoğunlukla meyveli meyvesiz ağaçları olan bahçeleri vardır. Saraç Süleyman Ağa'nın sahip olduğu evlerin hemen hepsi bir ya da iki cadde ile çevrilidir. Evin yanı başından ana ya da ara yolun geçmesi 18. yüzyıl İstanbul'unda mülkün değerini artırıyor ise Süleyman Ağa'nın satın aldığı özellikle bu duruma dikkat ettiği düşünülebilir. Vakfettiği evlerin hiç birisi bizzat kendisi ve ailesinin ikamet ettiği ev değildir ve muhtemelen Süleyman Ağa'nın Hüseyin Ağa Camii yakınlarındaki evi daha büyük ve donanımlıdır.

Çadircı Ahmed Ağa'nın vakfettiği gayrimenkul sayısı (25 ev, 3 dükkan, bahçe, bağ) daha az olmakla birlikte evleri daha donanımlıdır; bazılarında fırın, balkon, şerbethane gibi muhtelif bölümler vardır. Ahmed Ağa şehrin belli bir bölgesi yerine birbirinde uzak yerlerde bahçe, bağ, dükkan ve ev sahibi olmayı tercih etmiştir.¹⁹ Saraç Süleyman Ağa'nın bir, çadircı Ahmed Ağa'nın iki bakkal dükkanı da evlerin altında mahalle aralarında yer alır. Bakkal gibi halkın gündelik acil ihtiyaçlarına cevap veren esnaf, halkın kolaylıkla ulaşabileceği mekanlarda yer almakta ve örneğin kunduracılar gibi çarşı düzeni içinde çalışması devletçe de ısrarla istenen esnafın dışında kalmaktadır. Vakfiyelerdeki gayrimenkullerin her birinin değerini bilemediğimiz için Saraç Süleyman'ın ya da Çadircı Ahmed'in mal varlıklarını sayısal olarak zikretmemiz mümkün değildir. Her ikisi de aynı mahallede ikamet eden, aynı unvanlara sahip bu iki esnaf, genel olarak 18. yüzyıl Osmanlı esnafı göz önünde bulundurulduğunda istisnai varlıklı kesime mensuptur.

Yukarıda vakfettikleri gayrimenkulleri detaylı şekilde yer alan biri saraç diğeri çadircı iki vâkıf, in-

17 Evlerin sayı ve mahallelere göre dağılımı şöyledir: Galata haricinde Tophane Firuz Ağa mahallesinde 6 ev; Tophane İbrahim Efendi mahallesinde 4 ev; Tophane Cihangir'de 5 ev; Tophane'de Fındıklı Selime Hatun mahallesinde 5 ev, Tophane Fındıklı yakınlarında Kazganbaşı mahallesinde 3 ev; Kasımpaşa Seferikoz mahallesinde 1 ev; Tophane Fındıklı camii yakınlarında 1 ev; Tophane Sefer Kethüda mahallesinde 1 ev; Kasım paşa Sururî Efendi mahallesinde 1 ev; Tophane Yahya Çelebi mahallesinde 2 ev; Tophane Müeyyездe mahallesinde 1 ev; Tophane Karabaş Mustafa Ağa mahallesinde 1 ev; Galata Alacamescid mahallesinde 2 ev; Galata haricinde Şahkulu mahallesinde 9 ev; Kasımpaşa Tozkoparan mahallesinde 2 ev; Kasımpaşa Sururî Efendi mahallesinde 1 ev; Kasımpaşa Yahya kethüda mahallesinde 3 ev; Kasımpaşa Kamer Hatun mahallesinde 1 ev; Kasımpaşa Tahte'l kadı mahallesinde 1 ev; Beşiktaş Sinanpaşa-yı Atik mahallesinde 1 ev; Kumkapı yakınlarında Katip Kasım mahallesinde 1 ev ve Şahkulu mahallesinde birbirine bitişik dokuz adet müteahhilin odaları.

18 Yağmur sularını biriktirmek için bina altında ve toprak içinde yapılan etrafı duvarlı su mahzeni.

19 İstanbul Şeyh Ferhat mahallesinde 1 ev; Çadircı Ahmet mahallesinde 1 ev; Galata Müeyyездe mahallesinde 3 ev; Beşiktaş Sinanpaşa'da 3 ev; İstanbul İshak Bey mahallesinde 1 ev; Galata haricinde Kamer Hatun mahallesinde 1 ev; Galata Şehsüvar mahallesinde 1 ev; Kasımpaşa Santamarko mahallesinde 3 ev; İstanbul Silivrikapısı dahilinde İbrahim Paşa çarşısında bir kasap dükkanı; Galata Tophane Tumtum Mahallesinde 1 ev; İstanbul Samatya kapısı dahilinde El-hâc Hasan mahallesinde meyveli ağaçlar olan bir bahçe ve 150 ziralık arsa; Beşiktaş'ta bakkal dükkanı ve 1 ev; Fenerkapısı Nişancı Cafer mahallesinde 1 ev; Galata Sultan Bayezid mahallesinde 2 ev; İstinye nahiyesine tâbi Arnavud karyesinde bir bakkal dükkanı ve 2 ev; Kumkapı yakınlarında İbrahim Paşa mahallesinde 1 ev; Kasımpaşa Kitehorya mahallesinde 1 ev; Edirnekapısı kurbinde Çakırağa mahallesinde 1 ev; Üsküdar'a tâbi İstavriz karyesinde 1 ev ve yıllık 50 akçe mukataalı 4 dönüm bağ.

celediğimiz vakfiyelerdeki esnaf arasında oldukça dikkat çekicidir. Her ikisi de aynı mahallede ikamet etmekte ve oturdukları ev hariç tüm mal varlıklarını ailelerinin geleceğini düşünerek bağışlamış görünmektedirler. Kurmuş oldukları yarı ailevî vakıfları için bağışladıkları evler, 18. yüzyıl İstanbul'unda toplumun yaşam alanlarının büyüklükleri ve bölümleri hakkında bizi aydınlatmaktadır. Genelde yüz ölçümleri küçük, iki katlı bir kaç bölümden oluşan bu evlerde kimlerin ikamet ettiğini, evlerin gayrimenkul değerlerini - zaman zaman kiralari dışında- maalesef tahmin edebileceğimiz verilere sahip değiliz.

Saraç Süleyman Ağa ve Çadırcı Ahmed Ağa dışındaki esnaf arasında gayrimenkul bağışlayanlara bakıldığında, sahip oldukları yegâne gayrimenkullerin genelde bizzat ikamet ettikleri evleri ve kimi zamanda dükkanları olduğu görülmektedir. Esnafın vakfettikleri para kimi zaman cüz'i miktarda olsa da herhangi bir gayrimenkul satın alınabilecek düzeye ulaştığı da vâkidir. Elinde bir gayrimenkul satın alacak miktarda para olan esnafın, parasını gayrimenkule çevirmek yerine neden elinde tuttuğu belli değildir ama Osmanlı toplumunun para biriktirme veya tasarruf etme alışkanlığı olduğu düşünülebilir. Ancak çoğunluk biriktirdiği paranın bir gayrimenkul satın alınabilecek düzeye gelene kadar işletilmesi yönünde vakfiyelerine şart koymuştur. Vakfedilen gayrimenkul ya da menkuller konusunda esnafın toplumun genelinden farklı bir tavır sergilediği ve esnaf olmasının ayrıca bir özelliği olduğunu söylemek mümkün değildir.

4. Vakıf Kurucusu Esnafın Tercihleri

Vakıf kurucu esnaf, ne tür vakıfları neden tercih etmiş olabilir, mütevellî atarken nelere öncelik vermiştir, vâkıf menkul ya da gayrimenkul mallarının işletilmesi hususunda nelere dikkat etmiştir gibi soruların cevapları da vakfiyelerde bulunabilir. Esnafın bireysel olarak kendi mallarından kendi adlarına kurduğu vakıflar, sadece nukûd vakfı şeklinde olduğu gibi çoğunluk itibarıyla gayrimenkul ve menkul vakıfların her ikisini de içeren niteliktedir. Yani gayrimenkuller yanında özellikle vakıf çalışanlarının giderlerinin karşılanması amacıyla işletilmek üzere para da vakfedilmiştir. Dikkate değer bir nokta ise 1000 kuruş üzerinde vakfedilen paraların belli bir ribh oranı ile işletilmesi yerine akara satın alarak kiralınmasının ve bu kira gelirinin giderlere harcanmasının tercih edilmesidir. Menkulün, gay-

rimeenkule istibdâli yoluyla tekrar gayrimenkullerin vakfedilmesi doğrudan menkul vakfedilmesinden daha yaygın ve tercih edilen bir yöntemdir. Vâkıflar, gayrimenkulleri, paraya göre hem kâra dönüştürülmesi daha kolay hem de geleceğe daha garanti bir yatırım olarak değerlendirmektedirler. Paranın vakfedilmesi hususunun İslam hukukunda tartışmalı bir mesele olması, riba/faiz konusunda hassas davranıldığı gibi bir durumun toplumun sıradan insanların dünyasında da mâkes bulduğunu ve dolayısıyla esnafın para vakfına ihtiyatlı yaklaştığını söylemek de mümkündür ama yine de genelleme yapmak için elimizdeki veriler yeterli değildir. Kabul gören ve uygulamada para vakıflarının yaygınlaştığı böyle bir dönemde kanaatimizce gayrimenkul satın alınabilecek miktardaki paraların daha somut sabit ve sürekli gelir kaynaklarına tercih edilmesi eğilimi vardır. Ayrıca mevcut para vakıflarında da oran *alâ vecih'l-helâl* vurgusu yapılan ve de devletçe izin verilen % 15'tir. Elimizdeki bütün vakfiyelerde vakfedilen paraların nema oranı da %15'tir. Mesele yüksek faiz oranlarıyla parayı işletmek değil yasal sınırlar içinde kurulan vakfın hayrî amaçlarını yerine getirebilmesine imkân sağlayacak gelirin devamlılığını sağlamaktır.

Vâkıflar ister doğrudan gayrimenkulleri olsun isterse de vakfettikleri paranın akara dönüştürülmesi yoluyla olsun gayrimenkullerinin kiralınması konusunda birisi²⁰ hariç genelde icareteyn²¹ usulünü tercih etmektedirler. Vâkıflar neden icareteyn usulünü tercih etmiştir? Çift kira anlamına gelen icareteyn sözleşmesiyle kiracı icâre-i muaccele denilen ve hemen hemen gayrimenkulün gerçek değerine yakın bir meblağı (Akgündüz 2000: 389) ve icâre-i müeccele denilen cüz'i bir miktarı ise günlük, aylık periyotlarla düzenli ödemekle mükelleftir. İcareteyn sözleşmesinde vakıf mülkünün rakabe ve zatı vakfa, tasarruf hakkı ise kiracıya aittir (Ömer Hilmi Efendi 1890: 87). İcareteyn usulünün revaç

20 VGMA, Defter 626.1.269.401 3 Z 1165- 12 Ekim 1752 Yumurtacı El-hâc İbrahim Ağa, vakfettiği zeytin bahçeleri ve terzi dükkanının icâre-i vahide ile talip olana kiralınmasını istemektedir.

21 Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya-i Kebir vakfından icâre-i muaccele ve icâre-i müeccele şeklinde 33 debbağa çalışma yeri tahsis etmiş ve bu uygulama hem devlet hem de debbağlar tarafından bir imtiyaz olarak değerlendirilmiştir. (Ahmed Refik Altnay 1931: 9) İcareteynin başlangıcı kimi kaynaklarda Kanuni Sultan Süleyman (*Düstur* 1872: I. cilt: 232; N. Öztürk 1983: 110.) dönemine kadar götürülürken kimi kaynaklarda ise 1020/1611 tarihli bir irâde uygulamanın başlangıcına delil olarak gösterilir. (Sıdkı 1922: 6; Ömer Hilmi Efendi 1890: 85; Ali Himmet Berki 1940: 34-35).

bulmasının en önemli nedeni gayrimenkul vakıflar için en büyük tehlike olan yangınlar ve yıkıcı depremlerdir.²² Böyle bir durumda vakfın kira getiren gayrimenkul sermayesi yok olduğunda vakıf işlemez hâle gelmektedir.²³

Vâkıf açısından bakıldığında icâre-i muaccele, vakfın devamını garanti eden toplu bir miktar nakit manasındadır ve olası istenmeyen bir durumda atıl hâle gelen vakıf sermayesini yenilemeyi mümkün kılar.²⁴ Muaccele ile vakıf mal tamir edilecek ve harap olması önlenecektir. Kiracı, muacceleli mütevelliyeye teslim ederse vakfın tamiri mütevellî tarafından yürütülür ya da icâre-i muaccele mahsuben kendisi de tamir edebilir (Akgündüz 2000: 389). Vakfiyelerde icâre-i muaccele miktarı hakkında bilgiye yer verilmemiştir ama günlük 1 akçe, 4 akçe gibi evler için ödenen icâre-i müeccele miktarlarını öğrenmek mümkündür. İcâre-i müeccele, cüz'î de olsa düzenli ve sürekli periyotlarla ödenmek zorunda olduğundan kiracıya her daim mülk sahibi olmadığını hatırlatır.²⁵ Ancak

22 1701 (Bedesten yangınları), 1709 HocaPaşa, 1715 Bayezid, 1716 Saraçhane, 1718, 1723 Karaman çarşısı, 1742 Kadırga, 1750 Kapalı Çarşı (Muhtemelen 80000 ev yanmıştır. (R. Mantran 1990: c.I, 38; O. Nuri Ergin 1995: III. cilt, s.1183-1238.), 1756, 1782 ve 1787 (sur dışında şehrin üçte ikisi yanmış ve muhtemelen 40000 kişi hayatını kaybetmiştir.) yangınları birçok dükkân ve hana zarar veren yangınlardan belli başlılarıdır. 1766'da yaşanan büyük deprem İstanbul'a büyük zarar vermiştir

23 "Binaenaleyh, buna bir çare olmak üzere müsakkafatı harâb olmuş olubda, imarına kudreti olmayan ve başka suretle dahi imarı mümkün olmayan müsakkafat-ı mevküfede icareteyn suretile tasarruf usulü ihdâs olunarak hacet hususi olsun, umumi olsun, zaruret mezelesine tenzil olunur ve zaruretler memnu' olan şeyleri mübah kılar." (Ö. H. Efendi 1890: 86)

24 Kiracı açısından icareteyn usulünün en önemli özelliği süresiz kiracılık hakkıdır. Kiracı tasarruf hakkını üçüncü bir kişiye devredebilir, sadece çocuklarına miras bırakabilir. Çocukları yoksa diğer varislerine bu hak geçmez, vakfa geri döner. İcare-i müeccele, kiracının mülk üzerinde sahiplik iddiasında bulunmasına engel teşkil eder. Ancak süresiz kiracılık hakkı ve çocuklarına miras bırakabilme olanağı zamanla vakıf gayrimenkuller üzerinde kiracıların tasarruf hakkının ötesine geçmesi yolunu açmış ve vakıflara zara verici bir hale gelmiştir.

25 Kira bedeli, gayrimenkulün konum ve özelliklerine göre tespit edilen bir rayice göre belirlenmektedir ve kira miktarları vakfiyedeki şekliyle kalmamakta, günün şartlarına ayak uydurmaktadır ki hukuken de bunun bir sakıncası yoktur. Kiracının muhatabı olan mütevellinin kirada değişim konusunda hukuku yanında bulması paranın istikrarının bozulduğu, enflasyonist eğilimlerin arttığı dönemlerde kira artışı istemesi devlet nezdinde kabul görmüştür. Tahsin Özcan, Osmanlı esnafıyla ilgili fetvaları incelediği eserinde esnaf vakıf ilişkisinde kira konusu üzerine çok sayıda örnek verir. Örneğin; Zeyd vakfettiği dükkânların her biri yevmî birer akçeden ziyade icar olunmaya deyü şart ettiği vakfiye-i ma'mûlun bihâsında mestûr iken mütevellisi Amr talib olanlara birer akçeden ziyade icâra kâdir olur mu? El-cevab: olur. Menteşzade

18. yüzyıl boyunca revaç bulan bir uygulama olan icareteyn, vakıfların daimi kiracılarıyla kiracının kiracısı ve hatta özel mülk sahipleriyle onların kiracıları arasında da yapılmıştır. Böylece sahiplik, bir mülk parçasında hak iddiasında bulunanlar arasında karmaşık ilişkilerle şekillenen muhtemel bir hak halini almıştır (Akarlı 1986: 226).

Vakfiye hukukî bir belgedir ve şartları bağlayıcıdır. Ancak vâkıf dilediğinde vakfiyesinde belirttiği şartlardan rücû etme hakkına sahiptir ve vâkıf esnaf arasında bu haklarını kullanarak şartlarında değişiklik yapan sayısı az değildir. Saraç Hüseyin Ağa, iki gayrimenkulünü vakfetmiş ancak altı yıl sonra şartlarından rücû ederek 50'den fazla evinin vakfını tescil ettirmiştir. Önceden sadece hayrî amaçlarla vakfettiği Kumkapı yakınlarındaki Katip Kasım Paşa mahallesinde 137 zira (yaklaşık 78 metrekaare) üzerinde üst katta bir oda, bir sofa ve mutfak ile alt katta bir oda, bir sofa, bir mutfak, bir tuvalet ve ortak kuyusu olan ev ile Galata Mevlevihanesi yakınlarında Şahkulu mahallesinde alt ve üst katlarda ikişer oda, birer dehliz, birinde bir-i mâ diğerinde sahrınc birbirine bitişik dokuz adet evli odaları yerine Galata haricinde Tophane Firuz Ağa mahallesinde üst katta dört oda, dehliz ve alt katta iki tuvalet, meyveli meyvesiz ağaçların olduğu bir bahçe, bir kahveci dükkânı ve sokak kapısı olan bir ev ile Tophane İbrahim Efendi mahallesinde 170 zira (yaklaşık 97 metrekaare)dan fazla arsa üzerinde üst katta iki oda, bir sofa, bir dehliz, bir tuvalet, alt katta iki oda, bir sofa, mutfak, avlu, bahçe, ortak kuyusu ve iki sokak kapısı olan evini vakfetmiştir. Hayrî amaçla altı yıl önce vakfettiği ev ve birbirine bitişik dokuz odayı ailesinin vakfiyyet üzere tasarrufuna ayırdığı 50'ye yakın yeni vakfettiği evlerin arasına eklemiştir. Önceden akar satın alınması kaydıyla vakfettiği 1000 kuruş ise sabit kalmıştır. Gayrimenkullerin kiraya verilmesiyle elde edilecek gelirlerin verileceği hayır işlerini ise biraz daha genişletmiştir. Saraç Hüseyin Ağa, başlangıçta sadece iki gayrimenkulünü vakfederek hayrî amaçla kurduğu vakfını tamamen değiştirmiştir. Hayrî amaçlarını genişleterek tüm mal varlığını ailesinin geleceğini de garanti altına alacak şekilde vakfetmeyi tercih etmiştir. Saraç Hüseyin Ağa'nın rücu hakkı kullanmasının sebebi, vakıf kurma niyet ve amacındaki değişikliklerdir.

Abdürrahim Efendi, Fetevâ-yı Abdürrahim I-II, İstanbul, Dârü't-tibâati'l-âmire, 1827, I. cilt, s.50'den naklen T. Özcan (2003): 352.

Ekmeççi El-hâc Hasan'ın 13 yıl, 4 yıl ve yaklaşık 7 ay öncesi tescil ettirdiği üç ayrı vakfiyesindeki şartlarından vazgeçmesi ve yeni şartlar ortaya koymasının sebebi belgede açıkça ifade edilmese de şartların muhtevassından anlaşılmaktadır. Ekmeççi Hasan, Sultan Bayezid-i Veli Câmii yakınında Taht-ı Kapan sokağında bizzat oturduğu evi daha önce zevcesi Aişe binti Elhâc Hasan ve onun çocuklarının tasarrufuna vakfetmiştir. Bu evin dışında yine aynı mahallede birbirine bitişik yıllık 450 akçe mukataalı arsa üzerindeki iki evi ile 1500 kuruşunu vakıf malları arasına eklemiştir. Değiştirdiği şartlara göre 500 kuruş daha eklemiş ve müteveli elinde hıfz olunmak ve mahalledeki Müslüman cenazelerinin yıkanmasında kullanılmak üzere 18 vukiyeye kazan ile büyük bir saç ayağını da bağışlamıştır. Oturduğu evin kendisinden sonra tasarruf hakkıyla ilgili yaptığı değişiklik Ekmeççi Hasan'ın Aişe Hanımdan boşanıp Emine Hatun adında yeni bir kadınla evlenmesi sebebiyledir. Ekmeççi Hasan'ın kendi çocuğu olmadığından eşi Emine ve oğlunun vefatından sonra evin tasarruf hakkı amcasının oğlu ve onun çocuklarına geçecektir. Evi kullanan herkes günlük 4 akçe icare-i müeccele vermekle yükümlüdür. Evin tamiri ve bakımı ikamet eden kişiye aittir. Aişe ve Afife adlarında iki azadlı kölesine aynı mahalledeki bitişik evlerde günlük birer akçe kira karşılığında oturmaları; toplamda 2000 kuruşu bulan vakfettiği parayla akar satın alınarak evlerin mukataalarının ödenmesi vakfın şartları arasındadır. İlginç olan Ekmeççi Hasan'ın eşi ve azad ettiği altı cariyeye farklı ücretler mukabelesinde duagû²⁶ vazifesi verilmesini şart koymasındır. Böylelikle o, hizmetinde bulunan kadınların hepsinin de gelecekte mağdur olmaması adına bir önlem almıştır. Duagû vazifesi tamamen bu kadınların geleceği düşünülerek vakfiyede yer almıştır; zira vefat ettiklerinde duagû vazifesi mahlul olup söz konusu ücretler vakıf çalışanlarının maaşlarına eklenecektir. Kadınlara duagû vazifesi yoluyla bir nevi maaş bağlama yöntemi Ekmeççi Hasan'a mahsus değildir. Haffaf Ali de kızlarını duagû vazifesine tayin etmiştir.

Esirci Topal Mahmud Ağa da farklı tarihlerdeki üç vakfiyesini iptal edip yeni satın aldığı ve satan kişilere icareteyn usulü ile kiraladığı iki ev ve bir bakkal dükkanını vakfetmiştir. Vakfettiği 1000 ku-

26 Vakıf kurucularının bazı arzularının gerçekleşmesi gayesiyle Allah'a dua eden kişiye verilen özel isim, profesyonel okuyucu. (Yediyıldız 1983: 53).

ruşa da akar alınıp icareteyn usulü kiraya verilmesini istemiştir. Esirci Mahmud vakfettiği malları değiştirmekle kalmamış müteveli olma vazifesini kendisinden sonra çocukları yerine Firuz Ağa Câmii imamlarına bırakmıştır. Vakfını en azından kendisinden sonrası için yarı ailevi bir vakıf olmaktan çıkararak tamamen hayrî vakfa dönüştürmüştür; fakat bu tavrının nedeni belli değildir. Bir önemli husus da vakıflarının nezaretinin Dârussaâde ağalarına bırakılması isteğidir. Yaptığı meslek ve kimliği nedeniyle Dârussaâde ağalarıyla iletişim ve bağlantısı olan Esirci Topal Mahmud Ağa, vakfını ailesi dışında çevresindeki en yakın kimselerin nezaretine devrederek güvence altına almıştır.

18. yüzyıl taşradan büyük şehirlere özellikle de payitahta göçlerin yoğun yaşandığı bir dönemdir (Aktepe 1958: 1-30). Kimin ne zaman İstanbul'a geldiği tam olarak tespit edilemese de Trabzonî, Tirevî gibi lakaplar kişilerin memleketleri hakkında ipucu verir. Lakap olarak kullanmasalar da çalışmamıza konu olan esnafın vakfiyelerine derc ettikleri şartlar onların memleketleriyle organik bağlarını devam ettirdiğini ya da bir nevi vefa borçlarını ödemek istediklerini gösterir. Kasap ustalarından es-Seyyid el-Hâc Mehmet Ağa (VGMA, *Defter 742*, 293/125; 15 C 1197- 20 Mart 1783), vakfettiği 3500 esedî kuruşla akar satın alınıp icareteyn usulüyle kiradan elde edilen gelirin Eğin kazasının bir köyünde yaptırdığı cami, mektep ve çeşmenin giderlerine harcanmasını istemektedir. Yumurtacı El-hâc İbrahim Ağa'ya (VGMA, *Defter 626*, 1. 269/401; 3 Z 1165-12 Ekim 1752) ise memleketi Edremit'in Temaşalık köyünde zeytin bahçesi miras kalmıştır. Biga'da ise bir kepenk terzi dükkanı mevuttur. Süleymaniye Câmii yakınında Kiraslı Mescidi mahallesinde ikamet eden Yumurtacı İbrahim Ağa, memleketindeki gayrimenkullerinin kirasından elde edilecek geliri yaşadığı şehirde bir câmi-de öğrencilere ilim öğretilmesi yolunda vakfetmeyi tercih etmiştir. Tirevî Bezzaz el-Hâc Mehmet Ağa (VGMA, *Defter 628.765.429*; 23 R 1202- 1 Ağustos 1788) ise hem yaşadığı şehir hem de memleketine hayır eserleri yaptırmıştır. İkamet ettiği mahallede bir caminin yakınına kiremid puşideli çatı altına kuyu ve tulumbası olan altı musluklu bir abdesthane inşa ettirmiştir. Memleketi Aydın'ın Tire kazası Çengelaltı köyüne ise iki kuyu açtırıp tüm bu hayırlarının devamlılığını sağlama adına tamir masrafları ve sair giderler için akar alınıp kiraya verilmesi şartıyla 3000 kuruş bağışlamıştır. Sabuncu el-Hâc

Ali Ağa ise bir miktar parasından ve Nevşehir'deki iki farklı değirmende olan hissesinin kiraya verilmesi ile elde edilecek geliri hem Nevşehir'deki mektebin giderleri hem de İstanbul'da Ahi Çelebi Câmîinde vaaz verilmesi şartıyla vakfetmiştir. Vâkîf esnafın İstanbul'u memleketleriyle bağlayacak tarzda vakıflar kurmaları, memleketleriyle iletişimin ve maddi-manevi bağlarının kopmadığını göstermektedir.

Sonuç

Örneklerini 18. yüzyıl İstanbul'undan verdiğimiz kurucusu esnaf olan vakıfların çoğunluğu yarı ailevidir ve gayrimenkullerin parayla birlikte vakfedilmesi tercih edilen usuldür. Az sayıdaki salt para vakfında devletçe izin verilen nema oranı üzerine çıkılmamış ve zaten çoğunlukla paranın işletilmesi de tercih edilmemiştir. Vakfedilen paralarla akar alınıp icareteyn usulüyle kiraya verilip kira gelirinin hayrî işlerde kullanılması eğilimi vardır. Hacı, ağa, çelebi gibi unvanları taşıyan vâkıflar, günü birlik maişet derdindeki esnaf profiline dışındadır. Vakıf kurma eğiliminde olan daha çok da gayrimenkul vakıfları tercih eden örneklerimizdeki esnaflar, maddi açıdan varlıklı kimseler gibi görünmektedir. Müteveli seçimlerinde vâkıflar kendilerinden sonra çocuklarını sıralarken sonrasında kendi yaşam çevrelerine yakın kimseleri tercih etmişlerdir. Konumuzun failleri esnaf olunca, Osmanlı esnafı arasında dillendirile gelinen dayanışma ve işbirliği vakfiyelere de yansımıştır. Vâkıflar mensubu olduğu loncalarına yönelik şartlarla da mesleklerinin hayatlarının önemli bir parçası olduğunu hatırlatmaktadır. Mensubiyet meselesine gelince İstanbul'da ikamet etmelerine rağmen Anadolu'dan kendileri ya da babalarının geldiği memleketlerini de unutmamışlardır. Onlar, payitaht ile taşra arasında iletişimlerini devam ettirmektedirler. Kimi esnaf memleketindeki bir gayrimenkulünü vakfedip İstanbul'da hayrî bir amaca kanalize ederken bir çoğu memleketlerinde câmî, mektep, çeşme gibi toplumsal istifadeye yönelik hayrî hizmetlerinin devamlılığını sağlamak için İstanbul'daki bir akarını ya da parasını vakfetmeyi tercih etmiştir. Farklı zamanlarda tescil ettirdikleri vakfiyelerdeki şartları değiştirme hadisesi de azımsanmayacak sayıda ve her birinin sebebi farklıdır. Aslında bu durum, vâkıf yaşadığı müddetçe vakıfların esneklik payının var olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Vâkıfların sıklıkla kullandığı rücû hakkı, onlara medenî, ekonomik, sosyal durumlarının değişimiyle birlikte hem uhrevî hem dünyevî anlamda geleceğe matuf planlarını değiştirme, yenileme, yeniden düzenleme imkânı vermektedir.

Çalışmamızın ana kaynağı olan vakfiyeler dikkate alındığında farklı iş kollarına mensup esnaf göze çarpmaktadır. Maddi varlıkları konusunda sayısal bir değer ifade etmek mümkün olmasa da başlıklarının kendilerine ait mal varlıkları olduğu dikkate alındığında birbirinden farklı gelir düzeylerine sahip esnaf tipleri karşımıza çıkmaktadır. Elbette hepsinin de tüm mal varlıklarını bağışladığını düşünmemek gerekir. Ancak özellikle sayfalarca mal varlığı listesi içeren iki vakfiye sahibi esnafın tüm mal varlıklarını ailelerinin yararına vakfa dönüştürdükleri iddia edilebilir. Ufak tefek işlerle gündelik maişetini kazanan üç beş kuruşa sahip esnafın yanında Osmanlı payitahtının bir çok mahallesinde çeşit çeşit büyüklük ve değerinde gayrimenkule sahip esnafın - belki daha doğrusu tüccarın- varlığı söz konusudur. Tüm olasılıklara karşın vakfiyeler, bize Osmanlı esnafının maddi gücünün ne olduğunu kesin ifadelerle tanımlamamızın mümkün olmadığını göstermektedir.

Vâkıf esnafın vakıf kurma amaçları arasındaki dinî motifler içeren niyet ve şartlarını da sadece esnafa özgü bir durum olarak değil Osmanlı toplumunun genel eğilimi olarak görmek gerekir. Dolayısıyla vakfiyelerde gördüğümüz esnaf, Osmanlı toplumunun sıradan kesiminin bir yansımasıdır. Ancak esnafı farklı kılan bazı eğilimlerin de altı çizilmelidir. Esnafın hayatında ailesinden sonra belki kimi zaman ailesiyle aynı derecede önemli olanlar mensup olduğu loncası ve meslektaşlarıdır. Esnaf, meslektaşlarının refahı ve geleceğini de hesaba katmaktadır. Tıpkı loncaya aidiyet gibi memleket aidiyeti ve vakfetme eyleminde bulunurken memleketini de göz ardı etmeme esnaf konusunda önemli ayrıntılardır. Sınırlı sayıda vakfiye temelinde 18. yüzyıl İstanbul'unda vakıf kurucu esnaf hakkında ulaştığımız bu sonuçlar, çeşitli arşivlerden farklı zaman dilimlerinde farklı şehirleri ve farklı sosyal katmanları merkeze alacak geniş ölçekli başka çalışmalara vesile olabilir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

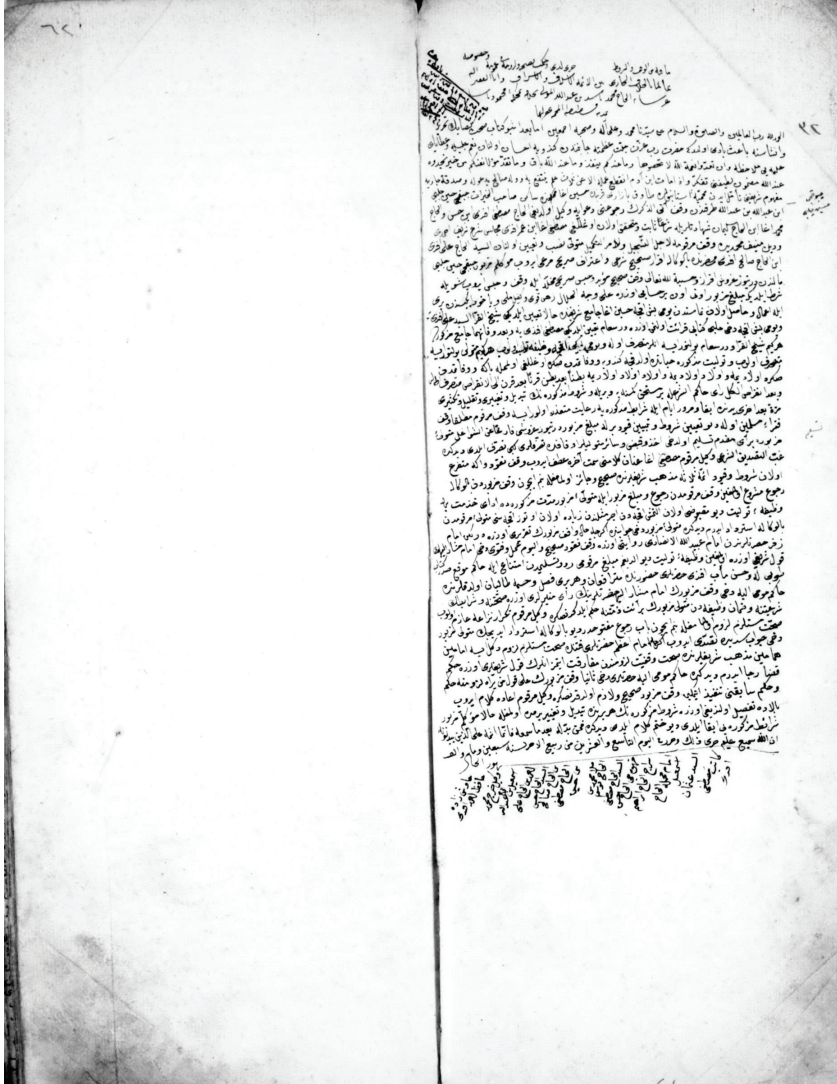
Vakfiye Defteri (VD) 570, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 737, 738, 739, 742, 1615.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Abou-el-hac, Rifaat Ali (2000). *Modern Devletin Doğası*, çev. O. Özel, C. Şahin, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Akarlı, E. Deniz (1986). "Gedik: implements, mastership, shop usufruct and monopoly among İstanbul artisans, 1750-1850". *Wissenschaftskolleg Berlin Jahrbuch*, s.225-231.
- Akgündüz, Ahmet (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK Basımevi.
- Akgündüz, Ahmet (2000). "İcâre-i vâhide". *DİA*, c. 21, s. 388-389.
- Akgündüz, Ahmet (2000). "İcareteyn". *DİA*, c. 21, s.389-391.
- Aktepe, Münir (1953). "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar". *Tarih Dergisi*, c. IX, S. 13, s. 1-30.
- Altınay, Ahmed Refik (1931). *Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, İstanbul.
- Atabetü'l- Hakayık (1992). çev. R. Rahmeti Arat, Ankara: TTK Basımevi.
- Baer, Gabriel (1969). *Studies in the Social History of Modern Egypt*, Chicago.
- Bardakoğlu, Ali (2000). "İcâre". *DİA*, c. XXI, s.379-388.
- Barnes, J. (1987). *An Introduction to Religious Foundations In The Ottoman Empire*, Leiden: E. J. Brill.
- Barthold, W. (1945). "Çelebi". *İslam Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.369-370.
- Barthold, W. (1965). "Çelebi", *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, c. II, Leiden: E. J. Brill, s.19.
- Berki, Ali Himmet (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişâfı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi*, sayı 6, s.9-13.
- Berki, A. Himmet (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı.
- Berki, Ali Himmet (1940). *Vakıflar*, İstanbul: Cihan Kitaphanesi.
- Bilmen, Ö. Nasuhi (1951). *Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, IV. cilt, İstanbul.
- Bowen, H. (1960). "Agha". *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, c. I, Leiden: E. J Brill, s. 245-6.
- Çağatay, Neşet (1997). *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara: TTK yay.
- Çizakça, Murat (2000). *A Philanthropic Foundations: The Islamic World from the seventh century to the Present*, İstanbul.
- Düstur* (1289/1872). I. Tertip, I. cilt, İstanbul.
- Ergenç, Özer (1980). "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri". *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ed. O. Okyar ve H. İnalçık, Ankara.
- Ergenç, Özer (2006). *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ergin, O. Nuri (1922). *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul (Osman Nuri Ergin (1995). *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yay., İstanbul.
- Faroqhi, S. (1980). *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, Cambridge.
- Faroqhi, S. (1995). "Ottoman Guilds in the late Eighteenth Century: the Bursa Case". *Making A Living in Ottoman Lands, 1480-1820*, İstanbul: ISIS Press, s. 92-112.
- Gerber, Haim (1998). *Economy and society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Kudüs.
- Gibb H. ve H. Bowen (1950). *Islamic Society and the West*, I. cilt, Londra: Oxford University Press.
- Huart, C.L. (1945). "Ağa", *İslam Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, s.145-6.
- İnalçık, Halil (1990). "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", çev. M. Özden, F. Unan, *Türkiye Günlüğü*, sayı 11, Yaz 1990.
- İnalçık, Halil (1994). "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600". *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed. H. İnalçık, D. Quatert, Cambridge University Press.

- İnciciyan, G. (1976). *XVIII. Asırda İstanbul*.
İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi 2 (1997). İstanbul Külliyyatı VIII, yay. haz. A. Tabakoğlu, A. Kal'a vd., İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay.
İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi (1998). yay. haz. A. Kal'a vd., İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Koyuncu, M. (2008). *18. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Koyuncu Kaya, M. (2009). "18. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa'da Esnafın Mali Durumuna Örnekler". *EKEV Akademi Dergisi*, 13 (40): 261-276.
- Koyuncu Kaya, M. (2013). "Esnaf Loncalarında Yeniçeriler". *History Studies*, 5 (4): 189-205.
- Koyuncu Kaya, M. (2014). "Hirfet vakfı". *Ahilik Ansiklopedisi*, Yusuf Küçükdağ, Y. Erdemir, B. Şahin (ed.), c. I, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 462-464.
- "Köprülü, F. (1942). "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü". *Vakıflar Dergisi*, sayı 2, s.1-35.
- Küçükbaşçı, M. Sabri (2001). "Seyyid", *DİA*, c.37, s. 40-43.
- Mantran, Robert (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, çev. M. Ali Kılıçbay, E. Özcan, I. cilt, Ankara: TTK yay.
- Ömer Hilmi Efendi (1307/1890). *İthâfu'l Ahlaf fi Ahkâmü'l Evkâf*, İstanbul.
- Özcan, Tahsin (2003 a). *Osmanlı Para Vakıfları, Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara.
- Özcan, Tahsin (2003 b). *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul: Kitabevi.
- Özkaya, Yücel (1985). *XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yay.
- Öztürk, Nazif (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü
- Pakalın, M. Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, Şevket (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim yay.
- Sıdkı (1340/1922). *Gedikler*, İstanbul.
- Sümer, Faruk, "Ağa". *DİA*, c.1, s.451-2.
- Şemseddin Sami (1317/1900). *Kamus-ı Türki*, Dersaadet: İkdam matbaası.
- Ünsal, Behçet (1984). "Türk Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi". *Vakıflar Dergisi*, sayı XVII, s. 97-98.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1980). "Vakıf Müessesesinin XVIII. asırda kültür üzerine etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, ed. O. Okyar, H. İnalçık, Ankara, s.157-161.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1982). "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü". *Vakıflar Dergisi*, S. XIV, s.1-27.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1982). "Türk vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri 1700-1800". *Osmanlı Araştırmaları*, haz. H. İnalçık, N. Göyünc, H. Lowry, c. III, İstanbul, s.143-164.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1982). "Müessese-toplum münasebetleri çerçevesinde XVIII. asır Türk toplumu ve vakıf müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S. XV, s. 23-53.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1982). "XVIII. asırda Türk vakıf teşkilatı". *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, S. XII, s. 171-190.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1983). "Vakıf İstihlaları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi*, S. XVII, s.51-56.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yılmaz, Coşkun (2003). "Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma". *Osmanlı*, IV. cilt, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye yay.
- Yörük, S. (2011). "Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, S.18, Yaz 2011, s. 290-297.
- Yusuf Has Hacib (2003). *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: TTK Basımevi.
- Yüksel, Hasan (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585- 1683)*, Sivas.
- Zaim, Sabahattin (1992). *İslam- İnsan- Ekonomi*, İstanbul: Yeni Asya yay.

Ek: Çubukçu Hüseyin Çelebi bin Abdullah'ın vakfiyesi, VGMA, Defter 739, 61/32

XIX. Yüzyılda Şeyh Şaban Veli Külliyesi

Fahri Maden*-Mustafa Eğilmez**

Öz

XVI. yüzyılda Kastamonu'da Hisarardı mahallesinde, Şeyh Şaban Veli tarafından kurulan tekke yüzyıllarca hizmet vermiştir. Şeyh Şaban Veli Tekkesi, 1845 yılında Sultan Abdülmecid'in emriyle Kastamonu Kaymakamı Salih Ağa'nın nezaretinde tamir ettirilmiş ve alt yapısı yenilenmiştir. Ayrıca aynı kişinin gözetiminde tekkenin ihata duvarları bu dönemde yapılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar faaliyetlerini sürdüren Şeyh Şaban Veli Tekkesinde, XIX. yüzyılda Abdurrahman Efendi (ö.1834), Hafız Muhammed Said Efendi (ö.1889), İbrahim Şevki Efendi (ö.1897) ve Ataullah (Ata) Efendi (ö.1942) postnişinlik görevinde bulunmuşlardır. Bunlardan Abdurrahman Efendi babasından icazet almış ve otuz beş sene kadar tekkede görev yapmıştır. Kendisinden sonra tekke postnişinliğine geçen Muhammed Said Efendi ise genç yaşta olmasından dolayı kendini yeterli görmemiş ve Geredeli Halil Efendi'nin yanına giderek ondan ilim tahsil etmiştir. Ayrıca o Hacı Mustafa Safiyüddin Efendi'nin de hizmetinde bulunmuştur. Said Efendi'nin 1889 yılında vefat etmesi üzerine, oğlu Ata Efendi küçük yaşta olduğundan tekke bir süreliğine boş kalmıştır. Dönemin Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın delaletiyle Bolu'dan İbrahim Şevki Efendi getirilerek şeyhlik postuna oturtulmuştur. Yaklaşık yedi yıl tekkede görev yapan İbrahim Şevki Efendi, Kastamonu'da büyük saygı ve hürmete mazhar olmuş, başta Ata Efendi olmak üzere, pek çok derviş yetiştirip onlara icazet vermiştir. Bu çalışmada XIX. yüzyılda Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nde meydana gelen gelişmeler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu, Halvetilik, Şabanilik, Şeyh Şaban Veli, Tekke ve Türbe.

Sheikh Shaban Veli Kulliye in the 19th Century

Abstract

The dervish lodge which was set up by Sheikh Shaban Veli in Hisarardı neighborhood of Kastamonu province in the sixteenth century has been offering service for hundreds of years. In the year 1845, Sheikh Shaban Veli dervish lodge was repaired and its infrastructure was renewed by the order of Sultan Abdul-Medjid and under the supervision of Governor Salih Agha. The walls surrounding the dervish lodge were erected as well during this period under the supervision of Governor Salih Agha. Thence, during the course of the nineteenth century, Abdurrahman Effendi (d.1834), Hafız Muhammad Said Effendi (d.1889), Ibrahim Sevki Effendi (d.1897) and Ataullah (Ata) Effendi were appointed as the head (post-nisin) of the Sheikh Shaban Veli dervish lodge, which carried out its activities until the end of the Ottoman Empire. Of these, Abdurrahman Effendi, ratified by his father, served for some thirty-five years in dervish lodge. His successor, Mohammed Said Effendi, due to being at a young age, did not find himself sufficient enough to have such a post and left for Halil Effendi of Gerede so as to be tutored by him. In the meantime, he was also in the service of Haji Mustafa Safiyuddin Effendi. Following the death of Said Effendi in 1889, the dervish lodge remained without a head for a while because of the fact that his son, Ata Effendi, was at an early age. Ibrahim Şevki Effendi was brought from the province of Bolu upon the request of Abdurrahman Pasha, Governor of Kastamonu of the period, and was appointed Sheikh for the lodge. Ibrahim Şevki Effendi served nearly seven years in the dervish lodge, achieving great respect and reverence in Kastamonu, especially for his tutoring many dervishes including Ata Effendi. This study deals with the developments taking place in Sheikh Shaban Veli dervish lodge in the nineteenth century.

Keywords: Kastamonu, Halvetism, Sabanism, Sheikh Shaban Veli, Dervish Logde and Tomb.

* Yrd.Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; fahrimaden@kastamonu.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; megilmez@kastamonu.edu.tr

Giriş

Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin tarihi XVI. yüzyıla dayanmaktadır. Külliye'nin banisi doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Şeyh Şaban Veli (ö. 1569), bu yüzyılda yaşamış ve Halveti tarikatına bağlı Şabanilik kolunu kurmuştur. Ancak Halvetilik Kastamonu'da Şeyh Şaban Veli'den önce Seyyid Ahmed Sünneti tarafından temsil edilmiştir. Seyyid Sünneti Hisarardı mahallesinde kendi adıyla anılan bir mescit inşa ederek burada hizmet vermiştir. XV. yüzyılın sonlarında onun vefat etmesiyle Kastamonu'da bir süre kesintiye uğrayan Halvetilik, Şeyh Şaban Veli'nin gelişimiyle tekrar canlanmıştır (Duma 2008: 157-158).

Önce Seyyid Sünneti Mescidi'nde inzivaya çekilen Şeyh Şaban Veli uzun süre ibadet ve tefekkürle meşgul olduktan sonra burada irşat faaliyetlerine başlamıştır. Sünneti Mescidi'nin zamanla müridlerin çoğalmasıyla ihtiyaca cevap vermemesi üzerine irşat faaliyeti Honsalar Camii'ne taşınmış, bu arada Şeyh Şaban Veli'ye tabi olanların sayısı hızla çoğalmıştır (Çifci 2011: 23). Ancak çıkan yangında Honsalar Camii'nin harap olması sebebiyle tekrar Seyyid Sünneti Mescidi'ne dönülmüş, mescit yakınlarındaki bir ev satın alınarak Şeyh Şaban Veli oraya yerleşmiştir (Çifci 2011: 43-45). Yıllarca Kastamonu'da hizmet veren Şeyh Şaban Veli, Hisarardı mevkiindeki Seyyid Sünneti Mescidi ve evini tekke olarak kullanmış, yerine geçecek kişilerin de oturmaları için burayı vakfetmiştir (Abdulkadiroğlu 1991: 42).

Şeyh Şaban Veli, 4 Mayıs 1569 tarihinde vefatının ardından Seyyid Sünneti Mescidi'nin karşısına defnedilmiş, daha sonra mezar üzerine türbe yaptırılmıştır. Türbenin yapımına 1575 yılında başlamış, Sultan I. Ahmed'in Sadrazamı Murat Paşa'nın kethüdası Ömer Bey tarafından 1612 yılında demirli pencerelerin üzerine kadar duvarları ördürülmüştür. Türbe iki yıl aradan sonra Küre Kadısı Hibetullah Efendi kapıcıbaşlarından Mehmet Ağa ile İlmiye mensuplarından Derviş Ömer Fuadi'nin himmetleri ve Kastamonu halkının da yardımlarıyla tamamlanmıştır. İlerleyen zamanda türbe harap olması münasebetiyle bir takım onarımlar görmüş ve bu onarımlar sırasında türbeye yeni ilaveler yapılmıştır. Türbenin doğu tarafındaki tali kapı Kastamonu Valisi Kurşuncuzâde Mustafa Paşa tarafından 1618 yılında yaptırılmış ve harem denen bir bölüm eklenmiştir. Yine vezirlerden Halil Paşa tür-

benin kubbesini kurşunla kaplattırmıştır. Bu sırada türbenin yanına bir de kütüphane inşa edilmiş (Abdulkadiroğlu 1991: 62-64, 104-105; Çifci 2011: 97), buraya Çorumlu İsmail Kudsi Efendi tarafından pek çok kitap vakfedilmiştir (Duma 2008: 183).

Şeyh Şaban Veli külliyesinin en mühim bölümünü teşkil eden tekke daha ziyade faaliyetlerini burada bulunan cami ile iç içe sürdürmüştür. Seyyid Sünneti Efendi tarafından 1490 yılından önce yaptırılan mescidin ilk şekli ve yapılış tarihi bilinmemektedir. Ancak 1578 tarihli mühimme kaydında caminin tamir edildiği ve tamire 80.000 akçe sarfedildiği kayıtlıdır (Kankal 2004: 334-335). Bununla birlikte 1580 yılında Sultan III. Murat'ın hocası ve müşşidi Şucaeddin Efendi, Seyyid Sünneti Mescidi'ni genişletip bugünkü haliyle Şeyh Şaban Veli Camii'ni yaptırmıştır (Çifci 2011: 87; Taşköprü kazasının Harmancık mahallesinde ve İnebolu'nun Abana nahiyesinin Çoban köyünde de Şeyh Şaban Veli isminde birer cami ve mescit yaptırılmıştır. (BOA, EV.MKT.CHT, 160/37; BOA, EV.MKT, 3147/123). Bu sebeple arşiv kayıtlarında camii Şeyh Şucaeddin adıyla da geçmektedir (*Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr.74, s.153). Belirtildiği üzere bu cami aynı zamanda Şabani tekkesi olduğundan içerisinde ve arka tarafında halvethaneler sıralanmaktadır. Bu özelliğiyle Şeyh Şaban Veli külliyesinde tekke ve cami bir aradadır. Camide ilerleyen zamanda çeşitli tamirler yapılmış ve binaya yeni birimler ilave edilmiştir. Örneğin caminin mihrabının solundaki ahşap vaaz kürsüsü 1641 yılında mahkeme kati-bi Hasan Çelebi tarafından yaptırılmıştır. 1702 ve 1778 yıllarında cami külliye ile birlikte tamir edilmiştir (Çifci 2011: 87-90).

Şeyh Şaban Veli'den Sonraki Post-nişinler

Şeyh Şaban Veli'nin vefatından sonra Şabani Tekkesi'nde pek çok şeyh görev yapmış ve tekkeyi XIX. yüzyıla taşımışlardır. Şeyh Şaban Veli'den sonra tekkede ilk şeyhlik görevine Şeyh Şaban Veli'nin vasiyeti gereği Osman Efendi getirilmiştir. Tokat'tan Kastamonu'ya davet edilen Osman Efendi, Şeyh Şaban Veli'nin vefatına çok üzülmüş, sadece kırk gün kadar tekkede şeyhlik yaptıktan sonra o da vefat etmiş ve Şeyh Şaban Veli Türbesi'nin kuzey tarafına defnedilmiştir (Duma 2008: 161; Çifci 2011: 63-67).

Daha sonra tefsir ve hadis ilminde ihtisas sahibi olan Hayreddin Efendi, Şabani Tekkesi'nin ikinci şeyhi olmuştur. Hayreddin Efendi iyiyi kötüden ayırma

kabiliyeti yüksek, sohbetleri zevk verici ve Şeyh Şaban Veli'nin kemaline vakıf bir zattır. Tekkede on yıl post-nişin olan Hayreddin Efendi, 1579 yılında vefat edip o da Şeyh Şaban Veli Türbesi'ne defnedilmiştir (Duma 2008: 162; Çifci 2011: 68-70).

Üçüncü postnişin İskilipli Abdülbaki Efendi, Şeyh Şaban Veli'nin rahle-i tedrisinde yetişmiş ve onun tarafından irşad göreviyle Çorum'a gönderilmiştir. Hayreddin Efendi'nin vefatından sonra Kastamonu'ya gelip seccade-nişin olmuştur. Rivayete göre Cuma günleri ve gecelerinde verdiği tefsir dersleri sırasında manevi hakikatleri her kesimin anlayacağı şekilde açıklar ve dinleyenleri çok etkilemiştir. Onun şeyliği vefat tarihi olan 1589 yılına kadar sürmüştür (Duma 2008: 162-163). Bu dönemde Şeyh Şaban Veli tekkesi Sultan III. Murat'ın mürşidi Şeyh Şucaeddin Efendi tarafından genişletilmiş, tekkeye vakıf arazisi tahsis edilip vakfiye düzenlenmiştir (Şeyh Şucaeddin Efendi vakfiyesi için bkz. Kankal 2004: 335).

XVI. yüzyılda Şabani Tekkesi'nin son şeyhi Küre-i Hadid kasabasında dünyaya gelen Muhyiddin Efendi'dir. Şeyh Şaban Veli'nin Küre-i Hadid'deki halifesi Mahmud Efendi tarafından yetiştirilen Muhyiddin Efendi halkı irşad etmek için Şam'a gönderilmiş, kısa bir sürede burada pek çok kişinin basiret gözünün açılmasına vesile olmuştur. Tekrar Kastamonu'ya döndükten sonra ise Abdülbaki Efendi'nin vefatı üzerine Şabani Tekkesi'ne post-nişin tayin edilmiştir. Vefat ettiği 1604 yılına kadar da bu görevi ifa etmiştir (Duma 2008: 163; Çifci 2011: 774-77).

XVII. yüzyılda Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nde sırasıyla Ömer Fuadi Efendi (ö. 1636), Çorumlu İsmail Kudsi Efendi (ö.1644), Mustafa Çelebi Efendi (ö. 1659), Zileli Abdurrahman Efendi (ö. 1672) ve Hafız İbrahim Efendi (ö.1712) post-nişinlik yapmışlardır (BOA, İE.ENB, 5/516; Çifci 2011: 82-84). Bunlar içerisinde en dikkat çeken Ömer Fuadi Efendi, 1560 yılında Kastamonu'nun Musa Fakih mahallesinde dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarını Şeyh Şaban Veli'nin sohbetlerini dinleyerek geçirmiştir. Medrese eğitimi alan Fuadi Efendi, Arapça ve Farsça öğrenmekle kalmamış bu dillerde edebi ve tasavvufi eserler vermiştir. Akli ve nakli ilimlerde ihtisaslaşan Fuadi Efendi, zaman içerisinde manevi ilimlere yönelmiştir. Şabaniye tarikatının üçüncü post-nişini olan Abdülbaki Efendi'ye intisap etmiş, onun vefatının ardından Muhyiddin Efendi'ye bağ-

lanmıştır. 1604 yılında ise Şeyh Şaban Veli Tekkesi şeyhliğine getirilmiştir (Duma 2008: 163-166; Çifci 2011: 77-81).

Bunları XVIII. yüzyılda Hafız Ahmet Efendi (ö. 1720), Mehmet Efendi (ö.1743) ve Abdullah Efendi (ö.1767) izlemiştir (Abdulkadiroğlu 1991: 64-65; Çifci 2011: 84). XVIII. yüzyılın sonlarında Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nin başına on üçüncü post-nişin Hafız Mustafa Vahdeti Efendi geçmiştir. Halveti şeyhlerinden Hacı Ahmed Efendi'nin oğlu olan ve 1713 yılında dünyaya gelen Mustafa Vahdeti Efendi akli ve nakli ilimleri tahsil etmiş, pek çok zattan icazet almıştır. Şeyh Şaban Veli Tekkesi'ndeki otuz üç yıllık şeyhliği 1800 yılında vefat etmesiyle sona ermiştir (Yücer 2003: 128).

Mustafa Vahdeti Efendi keramet ehli bir zattır. Kerametlerinden biri şöyle anlatılmaktadır: Dönemin ilmiye mensuplarından Ağa İmareti Müderrisi Arap Hoca, Mustafa Vahdeti Efendi aleyhinde sözler söylemiş. Mustafa Vahdeti Efendi vefat edince cenazesini yıkamak ona nasip olmuş. Yıkama işi bitip de su döken kişi cenazenin başından ayrılınca Mustafa Vahdeti Efendi Arap Hoca'nın bileğinden tutmuş. Arap Hoca zorla kurtulup cenazenin yıkandığı çadırdan dışarı çıkmış ve şeyhin oğlu Abdurrahman Efendi'ye, "Babanız hayattadır, içeri girin bakın" demiş. Abdurrahman Efendi çadıra girip baktığında babasının hayatta olmadığını görmüş (Çatal 23 Mart 2012). Şeyh Şaban Veli Türbesi'ne defnedilen Mustafa Vahdeti Efendi çok sayıda halife yetiştirmiştir. Bunlardan devrin tanınmış alimlerinden olan Yusuf Bahri Efendi (ö.1854) Çorum'da medfundur. Bir diğer meşhur halifesi ise Çankırlı Hacı Dede'dir (Yücer 2003: 128).

XIX. Yüzyıl Post-nişinleri

Abdurrahman Efendi (1800-1834)

Şeyh Şaban Veli tekkesinin XIX. yüzyılı Abdurrahman Efendi'nin post-nişinliği ile başlamaktadır. 1768 yılında dünyaya gelen ve babasının vefatı üzerine post-nişin olan Abdurrahman Efendi tahsilini de babasından görmüştür. 1834 yılında vefat edinceye kadar hizmet vermiştir (*Kastamonu Şer'i-ye Sicili*, nr.90, s.47; Yücer 2003: 128).

Vefat ettiği günlerde şiddetli hastalığa yakalanan Abdurrahman Efendi, dervişlerin yardımıyla cami kapısına kadar güçlkle gelip zikre katılmış, zikirin sonunda dervişleri yanına çağırarak nasihatte bulunmuştur. Bu zikir ve nasihatın bir veda oldu-

ğu daha sonra anlaşılmıştır. Abdurrahman Efendi dervişlere oğlu Hafız Said Efendi'yi yanlarından ayırmamalarını tavsiye edip, herkesin hücrelerine çekilmesini istemiş ve o gece vefat etmiştir (Duma 2008: 176). Onun naaşı da Şeyh Şaban Veli Türbesi'ne defnedilmiştir.

Said Efendi (1834-1889)

Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nin on beşinci post-nişini olan Said Efendi, 1817 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının vefatının ardından genç yaşta posta geçtiğinden (BOA, *EV.MKT.CHT*, 475/85) kendisini bu göreve yeterli görmemiş, Geredeli Halil Efendi'nin yanına gidip onun talim ve terbiyesine girmiştir. Ayrıca Diyarbakırlı Aziz olarak bilinen Hacı Mustafa Safiüddin (Safi) Efendi'nin hizmetinde bulunup ondan icazet almıştır (Yücer 2003: 128-129; Duma 2008: 177). Said Efendi, Şeyh Şaban Veli'ye bağlılığından dolayı gece gündüz tekleden ayrılmayıp gelen misafirleri ve ziyaretçileri geri çevirmemiştir (Çatal 23 Mart 2012). Yine onun hizmetlerinden biri Şeyh Şaban Veli Menakıbnamesinin 1877 yılında Kastamonu Vilayet Matbaası'nda bastırılması olmuştur (Abdulkadiroğlu 1991: 64). Said Efendi uzun yıllar hizmet ettikten sonra 1889 tarihinde vefat etmiş ve o da Şeyh Şaban Veli Türbesi içinde toprağa verilmiştir (Yücer 2003: 129).

İbrahim Şevki Efendi (1890-1897)

Said Efendi'nin vefatından sonra oğlu Ataullah Efendi küçük olduğu için tekke bir süre post-nişinsiz kalmıştır. Bunun üzerine Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın aracılığıyla Şabani tarikatı halifelerinden İbrahim Şevki Efendi Bolu'dan getirilip Şeyh Şaban Veli Tekkesi postuna oturtulmuştur (BOA, *EV.MKT*, 1653/69; BOA, *EV.MKT*, 1719/69; Demircioğlu 1990: 36). Bu arada Said Efendi'nin vefatı üzerine Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nde mevcut bulunan tekke, türbe, kütüphane, tekke odaları ve içlerinde mevcut emval, eşya ve kitaplar İbrahim Şevki Efendi ile dervişlere devredilmiştir (*Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr.144, s.202-205).

1834 doğumlu İbrahim Şevki Efendi, medrese eğitiminin ardından Bolu müftüsü Sıbgatullah Efendi'den dinî ilimler öğrenmiştir. Ayrıca önce Mudurnulu Halil Rahmi Efendi'ye intisap etmiş, onun vefatından sonra da İbrahim Hilmi Efendi'ye bağlanmıştır. Kastamonu'da şöhret ve itibarı artan İbrahim Şevki Efendi, Ataullah Efendi'yi yetiştirmekle kalmamış, Çerkeşli Halil başta olmak üzere

beş kişiye daha icazet vermiştir. Ramazan aylarında Cuma namazlarından sonra Şeyh Şaban Veli Camii'nde halka nasihatla bulunmuştur (Demircioğlu 1990: 37-38).

İbrahim Şevki Efendi 14 Şubat 1893 tarihinde Bolu'da bulunan Gülyüzü Tekkesi şeyhi İsmail Efendi'nin ehil olmadığı gerekçesiyle görevden uzaklaştırılması üzerine adı geçen tekkenin de meşihat görevine getirilmiştir (BOA, *EV.MKT.CHT*, 307/75; BOA, *EV.MKT*, 1926/104). Ayrıca buraya dört adet oda yaptırıp tekke ve mescidin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 5.000 kuruş vakfetmiştir (*Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr.153, s.43).

Yedi yıla yakın bir süre Şeyh Şaban Veli Tekkesi post-nişinliğinde bulunan İbrahim Şevki Efendi, 5 Mart 1897 tarihinde 63 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi Şeyh Şaban Veli Türbesi'nin arka kapısı yanına defnedilmiştir.

İbrahim Şevki Efendi orta boylu, şişman, seyrek sakallı ve sarıya meyyal bir şemaile sahiptir. Münzevi bir hayat yaşamış, ancak ilim sahiplerini ziyaretten geri durmamıştır. Şair yönü de olan İbrahim Şevki Efendi tasavvuf muhtevalı şiirler yazmıştır. *Kenz-i Mahfi* adlı yazma tefsiri ile basılmamış bir *Divan*'ı mevcuttur (Yücer 2003: 130; Demircioğlu 1990: 39; Duma 2008: 179; Çatal, 28 Mart 2012).

Ataullah (Ata) Efendi (1897-1925)

1884 yılında dünyaya gelen Şeyh Ataullah (Ata) Efendi, babasının vefatında küçük yaşta olduğu için Şeyh Şaban Veli Tekkesi şeyhliğine İbrahim Şevki Efendi getirilmiş ve onun eğitiminden sorumlu tutulmuştur (*Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr.153, s.43). Mahalle mektebinde hafızlığını tamamlayan Ata Efendi ibtidai ve rüşdiye mekteplerini de bitirdikten sonra Kastamonu müftüsü Amazâde Hafız Mehmet Efendi'den dini ilimler tahsil etmiştir. Cuma gecelerini Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nde ihya eden Ata Efendi, Tekke Camii imamının vefatı üzerine burada imamet ve hitabetlik görevinde bulunmuştur.

Şeyhlik icazetini Mudurnulu Şeyh Halil Rahmi Efendi'den alan Ata Efendi, Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nin son şeyhidir. II. Meşrutiyetin ilanında İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne intisap eden Ata Efendi, 31 Mart hadisesinden sonra Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışını tebrik amacıyla İstanbul'a giden heyette yer almıştır.

1925 yılında tüm tekke ve zaviyelerin kapatılma-

sından sonra az bir maaşla imamlık görevine devam etmiştir. Bu süreçte geçim zorluğu içinde kaldığı halde hiçbir şikayette bulunmamış, kimseye halini bildirmemiştir. Ata Efendi 24 Aralık 1942 tarihinde 58 yaşında iken beyin kanamasından vefat etmiştir. Cenaze namazı Nasrullah Camiinde kılındıktan sonra naaşı Gümüşlüce'de defnedilmiştir (Demircioğlu 1990: 41-42; Çıfci 2011: 85; Duma 2008: 181).

Edebiyata meraklı olan Şeyh Ata Efendi, birçok şairin divan ve eserlerini bir araya toplayarak zengin bir kütüphane kurmuştur. Aynı zamanda şair olan Ata Efendi'nin Tahmis ve Gazel tarzında şiirleri mevcuttur. Şairlik vasfını muhtemelen terbiyesini üzerine almış olan İbrahim Şevki Efendi'den kazanmıştır (Abdulkadiroğlu 1991: 65).

XIX. Yüzyılda Külliye'de Tamirler

İlk tesis edildiğinde gayet sade bir yapıda olan Şeyh Şaban Veli Tekkesi zamanla yeni binalar ilave edilerek büyümüş, genişlemiş ve bir külliye halini almıştır. Burada ilk inşa edilen bina camidir. Sonra tekke, türbe ve ek binalar yapılmıştır. Bunlara ilave olarak Şeyh Şaban Veli Türbesi'nin yanında dikdörtgen planlı bir kütüphane de yer almaktadır ("Kastamonu" 1988: 59). Zamanla kütüphanesiy-le birlikte tam bir külliye dönüşen Şeyh Şaban Veli tekke ve türbesi ile derviş odaları, mutfak ve halvethaneleri 1702 ve 1775 yıllarında tamir ettirilmiştir (Eyüpçiller 1999: 116-117).

Öte yandan 22 Ekim 1776'da Pîr Şeyh Şaban Efendi'nin türbesinin doğu tarafındaki dar yolda pislik ve çöplerin meydana gelmesi ve birikmesinden dolayı, türbe çevresindeki bazı kişilerin menzilleri satın alınarak yıktırılmış, böylece türbenin doğu tarafındaki dar yol genişletilmiştir. Bu tamirat sonucu türbe yakınlarında pislik ve çöplerin birikmesi ortadan kaldırılmıştır (*Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr. 60 (Hicrî 1189-1191), s.73-74). Bunun dışında Şeyh Şaban Veli Camii ve Türbesi'nin bir takım tamiratları için Kestel kasabasındaki Şeyh Şaban Veli'nin halifelerinden Şeyh Hasan Efendi'ye 4 Aralık 1776'da 900 kuruş ayrıldığı tespit edilmektedir (*Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr. 60 (Hicrî 1189-1191), s.78). Yine aynı tarihte Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nde mübarek gecelerde kullanılmak üzere mum ve kandil yağı tedariki, ayrıca fakara ve dervişlerin yemekleri için Kastamonu mukataasından 41 akçe tahsis edildiği anlaşılmaktadır (*Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr. 60 (Hicrî 1189-1191), s.77-78).

Yine külliye binaları muhtelif defalar tamirden geçirilerek Osmanlı Devleti'nin sonuna, hatta günümüze kadar varlıklarını yeni binalarla birlikte devam ettirmişlerdir. Külliye'nin giriş kapısının arka yüzündeki kitabeden buranın XVIII. yüzyılın sonlarında, 1778 tarihinde, Sadrazam Mehmed Paşa tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır (bkz. Ek 1). Bununla birlikte Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin en fazla bakım ve onarımdan geçirildiği dönem XIX. yüzyıl olmuştur. O kadar ki, külliye bu dönemde beş defa tamir ettirilmiş, ayrıca bir defa da külliye'deki konak, şadırvan vesair eklentiler tamamen yıktırılarak yeniden yaptırılmıştır.

1844 yılında Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin tamire muhtaç olan mahalleri ile tekke civarında bulunan evlerin lağımalarının kapatılması gerekmiştir. Adı geçen lağımalar üstü açık bir şekilde Şeyh Şaban Veli Türbesi'nin önünden akmakta idi. Aslında bunların üstünün örtülmesi çevredeki ev sahipleri tarafından yaptırılmıydı. Ancak bu kişilerin fakir olmaları sebebiyle lağımalar tekkenin tamiriyle birlikte ele alınmış, mimar ve ehil kişilerce keşfi yapılarak tekkenin tamiri için 15.047,5 kuruş, lağımaların ortadan kaldırılması için 42.580 kuruş, toplam 57.627,5 kuruş masrafa ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir (BOA, EV.THR, 149/35). Yapılan inceleme rapor haline getirilirken 1844 yılına ait Şeyh Şaban Veli Vakfı'nın muhasebe kaydı da çıkartılmıştır. Tamirin vakıf geliriyle yapılması mümkün görünmemiştir. Zira vakıf geliri çok azdı. Bununla birlikte muhterem ve izzet sahibi bir zat olan Şeyh Şaban Veli'nin ruhani teveccühleri için lağımardan hasıl olan pislüğün ortadan kaldırılması elzemdi. Şeyh Şaban Veli'nin mukaddes ruhlarının rahatsız edilmemesi için gerekli masrafların Evkaf-ı Hümayun hazinesinden karşılanması istenmiştir. Yine bu vesile ile yapılan araştırmada Kastamonu'da Şeyh Şaban Veli Vakfı'na bağlı Şeyh Şucaeddin Efendi Vakfı'nın 800 kuruş fazlası olduğu görülmüş, ancak bu vakfın varidatının da tekkenin tamir masrafına kâfi gelmeyeceği anlaşılmıştır. Sonuçta tamir masrafı için belirlenen 57.627,5 kuruşun mahalli evkaf hasılatından karşılanması ve yapılacak harcama'nın bu miktarı geçmemesi emredilmiştir (BOA, EV.SRG, 308/172).

Şeyh Said Efendi'nin post-nişanlılığı döneminde gerçekleşen bu tamir Sultan Abdülmecid'in emriyle Kastamonu kaymakamı Salih Ağa tarafından yaptırılmıştır. Tamir sırasında tekke müstemlatı yenilenmiş, alt yapısı elden geçirilmiş, tekke külliyesi

ihata duvarıyla çevrilmiş ve lağım kanallarının üzeri kapatılmıştır (Yücer 2003: 129).

Şeyh Şaban Veli Camii de 1845 yılı tamirinde elden geçirilmiştir (Çifci 2011: 90; Şeyh Şaban Veli Camii'nin XIX. yüzyıldaki imam, hatip, müezzin-i evvel, müezzin-i sani, devr-i havân, anbardarlık vs görevlileri atamaları için bkz. İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği, 735/157; BOA, *EV.MH*, 623/67; BOA, *EV.MKT.CHT*, 490/116; BOA, *EV.MKT.CHT*, 0527/6; BOA, *EV.MKT.CHT*, 537/110; BOA, *EV.MKT.CHT*, 587/71; BOA, *EV.MKT.CHT*, 804/2; BOA, *EV.MKT*, 1458/103; BOA, *EV.MKT*, 2814/23; VGMA, Defter nr.4088, s.402). Hatta caminin bir tarafı dağ olduğundan buradan gelecek zararları önlemek amacıyla bir hendek açılmıştır. Dahası bu tamirde tekkenin yakınındaki derenin iki tarafı yeniden inşa edilip kaldırım döşenmiş, böylece oluşan lağımın da temizlenmesi sağlanmıştır (1845 yılı tamirinde satın alınan alet, malzeme, araç ve gereçler için şu kayda bkz. *Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr.207, s.111-112). Bu tamire düşülen tarih kitabesinde "Şükriyâ tamirine yaz sen de bir tarih-i tâm/Dergâh-ı bâlâyı ihya kıldı Hân-ı Abdülmecid 1261" ifadesi yer almaktadır (Çifci 1995: 37).

Bununla birlikte her ne kadar yapılacak tamirin keşif sırasında belirlenen meblağı geçmemesi istenmişse de bu mümkün olmamıştır. Tekkenin tamiri ve lağımın kapatılması sırasında toplam 83.714 kuruş sarf edilmiştir. Bu durum özellikle mezkur lağımın aşırı bozuk olmasından kaynaklanmış, masrafın bir kısmı mahalli evkaftan karşılandıysa da yeterli olmayıp büyük çoğunluğu maliye hazinesine borç kaydedilmiştir. Daha sonra masraf tutarı Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin tamir masrafları Haremeyn-i Muhteremeyn hazinesine bağlı Sultan Bayezid Han Vakfı'nın 1847 yılı hasılatından karşılanmıştır (BOA, *EV.THR*, 12/55; BOA, *EV.RZN*, 56/171; BOA, *EV.BKB*, 191/113; BOA, *EV.HMH.SRG*, 170/174; BOA, *EV.HMH.SRG*, 159/55). Öte yandan 1848 yılında Çelebi mahallesinde medfun Şeyh Şaban Veli'nin halifelerinden Hacı Dede'nin yanan türbesi ile bitişiğindeki caminin tamiri söz konusu olmuştu. Bu yapılar 17.917 kuruş karşılığında onarılmıştır (BOA, *EV.MH*, 176/2; BOA, *EV.THR*, 1/34; BOA, *EV.THR*, 292/69; Şeyh Şaban Veli'nin bir diğer halifesi Ahi Efendi'nin İlisu kasabasına bağlı Göl ovasında bir zaviyesi mevcuttu. BOA, *EV.MKT*, 129/146).

1857 yılında Şeyh Şaban Veli Külliyesi önünden akan ve bağhane yakınında nehre ulaşan 1.400

zira uzunluğundaki lağımın tamiri yapılmıştır. Bu lağımın harap hale geldiğinden tekke çevresinin temizliğine mani olmaktaydı. Bu münasebetle Kastamonu meclis azasından Hacı Hidayet Ağa, evkaf müdürü ve lağımçı ustaları marifetiyle keşf ve muayene edilerek bu lağımın tamiri gerçekleştirilmiştir. Bu tamir 6.210 kuruşa mal olmuştur (*Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr.119, s.285).

1885 yılında ise Şeyh Şaban Veli Türbesi'nin saçak bölümü tamir ettirilmiştir. Şeyh Şaban Veli Tekkesi Vakfı müstesna evkaftan olduğundan tamiratının mütevelliler eliyle yaptırılması ve bu tamir için gerekli kurşunun tekke vakfı varidatından karşılanması istenmiştir (VGMA, *Defter nr. 4093*, s.183). Neticede türbenin tamiri evkaf muhasebecisi tarafından gerçekleştirilmiş ve bu tamirde İstanbul'dan 462 kıyye kurşun istenmiş ve toplam 2.827 kuruş harcama yapılmıştır (VGMA, *Defter nr. 4093*, s.47; VGMA, *Defter nr. 4102*, s.73; VGMA, *Defter nr. 4102*, s.340).

1894 yılında Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nde bir tamir daha yapılmıştır. Tekke post-nişini Şeyh İbrahim Efendi bir arzuhal ile bu tamirin gerçekleştirilmesi ricasında bulunmuştur. İbrahim Efendi yazısında halkın Halvetiye-i Şabaniye'nin pîri Şeyh Şaban Veli'nin "envar-ı ruhaniyet ve ulviyet"inden istifade etmek istediklerini ve itikad-ı tam ile her zaman onu ziyaret için can atmakta olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Şeyh Efendi daimi surette tekkede fukara ve dervişlerin eksik olmadığını da sözlerine eklemiştir. Bununla birlikte tekke varidatının misafirler ile halvetçilerin yemeklerine ancak yettiği, tamirat için para kalmadığı ve bir süre önce Sultan II. Abdülhamid'in ihsanıyla yapılan tamirattan beri tamir görmediği, bu sebeple harap olmaya yüz tuttuğu ifade edilmiştir. İbrahim Efendi'nin isteği üzerine başlanılan bu tamir sırasında tekkeye gelmekte olan suyun da yeterli olmaması nedeniyle yedi su yolunun daha getirilmesi düşünülmüştür. Gerek tamiratın gerekse su getirilmesi projesinin 32.036 kuruşa mal olacağı hesaplanmıştır. Daha sonra masrafın 31.300 kuruşa düşürülmesi mümkün olmuştaysa da tekke vakfının varidatının bu meblağı karşılamaya kafi gelmemesi sebebiyle tekkeye getirilmesi düşünülen yedi su yolunun ilavesinden vazgeçilmiş ve mevcut suyun tasarruflu kullanılması istenmiştir (BOA, *EV.MKT*, 2333/74).

Bu tamir sırasında Şeyh Şaban Veli külliyesi müştemilatının baştan aşağı esaslı bir yenilemeye tabi

tutulması planlanmıştır. Buna göre külliye bünyesinde bulunan caminin mevcut sıvaları üzerine mermer döşenmiş, tavanlarıyla diğer ahşap kısımları renkli yağlı boya ile boyanmış, kiremitleri aktarılmış, mihrap arkasındaki ve caminin harimi dahilindeki Sünneti Efendi'nin mezarı ile caminin muhafaza duvarı üzerine demir parmaklık yaptırılmıştır. Cami bitişiğindeki şadırvan üzerinde yer alan iki harap oda yıkılarak mevcut enkaz sarf edilip şadırvan korulukla kaplanmıştır. Şadırvana yedi adet pirinç musluk, yeni havuz, havuz etrafına taş döşeli su akıntı bölümü ve gezinti mahalli inşa edilmiştir. Yine caminin cümle kapısının ahşap örtüsü yenilenmiştir. İlave olarak harap hale gelmiş olan iki ahşap mutfak yıkılarak yeni iki mutfakla birlikte iki ocaklık, bir çamaşırhâne, bir ahır, bir odunluk ve iki kademhâne tesis edilmiştir. Türbe bitişiğindeki kütüphane kapısı da kapatılıp, kullanışı kolay yeni bir kapıyla değiştirilmiştir. Yıpranan su yolu yeni hendek açılıp içine yağlı oluk ve künkler imal edilmiştir. Bütün bu tamir ve yenilemeler için gerekli malzemeler temin edilmiştir. 22 kalem tutan inşaat ve tamir malzemeleri ile tamiri için gerekli usta ve amelenin rayiç bedelleri tespit edilmiştir (BOA, *EV.MKT*, 2333/74).

1900 yılı Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin yeni bir tamirden geçirildiği ve ek binaların yapıldığı yıldır. Bu tamiratın masraflarının belediye tarafından karşılanması söz konusu olmuştur (BOA, BEO, 1268/95058; BOA, *Y.PRK.UM*, 47/127). Ayrıca günümüze ulaşan iki konak ve ortasındaki bina bu tarihte Azdavaylı Mahmut Sırrı Paşa tarafından yaptırılmıştır. Zemin ile birlikte üçer kattan ibaret olan bu binalar daha önce 1870 yılında yaptırılan dairelerin genişletilmesiyle meydana getirilmiştir. Azdavaylı fakir bir ailenin çocuğu olan Mahmut Paşa askere gidiş yolculuğu sırasında Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nde konaklamış, daha sonra Hidiv İsmail Paşa'nın kızı Fatma Hanımla evlenmiş ve bu sayede hem paşalık rütbesine yükselmiş hem de maddi açıdan rahatlamıştır. Bu durumu Şeyh Şaban Veli Tekkesi'ni ziyaretine borçlu olduğunu düşünen Mahmut Sırrı Paşa, tekkeye sürekli hizmette bulunmuş, adı geçen konakları inşa ettirip vakfetmiştir (Çifci 2011: 101).

Ayrıca 1900 tarihinde Recep ayının ilk gününde Mahmut Sırrı Paşa'nın eşi Fatma Hanım tarafından tekke avlusuna bir şadırvan yaptırılmıştır (bkz. Ek 3). Günümüzde aslına uygun olarak restore edilen şadırvan tek fiskiyeli olup çember havuzunun üze-

rinde kubbe şeklinde demir kafes bulunmaktadır. Üzeri kiremitle örtülü ahşap şadırvanın havuzunun etrafına abdest almak veya dinlenmek için kürsüler ve sedirler konulmuştur (Çifci 2011: 102).

1903 yılında da tekkenin harem ve selamlık daire-i cihetinde olan bahçe duvarıyla mezkur dairenin temel duvarları tamir ettirilmiştir (VGMA, *DeFTER nr. 4105*, s.161, 355). Ayrıca aynı yıl tekkenin bahçesine Şeyh Şaban Veli Camii hatibi Nuri Efendi tarafından bir konak inşa ettirilmiştir (Çifci 2011: 102). Bu tamirler ve inşaat faaliyeti Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin bugünkü şeklini almasını sağlamıştır. 1925 yılından sonra müze olarak kullanılmaya başlanılan adı geçen konaklar bugün de aynı işlevi görmekte, burada Şeyh Şaban Veli ve Şabaniliğe ait eşyalar sergilenmektedir.

Külliye'nin Restorasyonu

1869 yılında Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nin harap bir halde olmasından dolayı yıkılarak yeniden inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Yapılan keşifte tekkenin yeniden inşası için enkazdan elde edilecek gelirden başka 57.500 kuruşa ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır (BOA, *EV.MKT*, 560/60). Ahalinin ziyaret ettiği bir yer olduğundan tekkenin yeniden inşası masrafının 1870 yılı bütçesine dahil edilmesi ve bu tamiratın mümkün olup olmayacağına Dahiliye Nezareti'nden sorulması istenmiştir. Bu arada tekkenin daha önceki tamir masrafı olan 83.714 kuruşun Sultan Bayezid Han Vakfı gelirinden karşılandığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte tekkenin mevcut harap haliyle bırakılmaya layık olmadığı, yeniden ihyasıyla dervişlerin ve ziyaretçilerin hayır duaların müstelzim olacağı düşünülmüştür (BOA, *EV.MKT*, 555/73; BOA, *EV.MKT*, 519/20; BOA, *EV.MKT*, 564/18; BOA, *EV.MH*, 1496/57; BOA, *EV.MH*, 1496/57). Bu arada tekke vakfının âşar geliri bulunduğu, ancak bu varidatın sadece misafirlerin yemek masrafına yeteceği dile getirilmiştir (BOA, *EV.MH*, 1496/222). Ayrıca belirlenen 57.500 kuruş masraf bedelinin aşılması, ileride başka masraf ücreti istenmemesi için mahalli yöneticilerin gerekli tedbirleri almaları istenmiştir (BOA, *EV.MH*, 1496/24).

Harap halde bulunan Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nin yıkılarak yeniden inşasına 1870 yılında başlanmıştır. Bu arada tekke bitişiğinde iki katlı olarak iki adet harem ve selamlık dairelerinin inşa edilmesi de söz konusu olmuştur (bkz. Ek 5). Bu iki yapının alt katları ism-i celal odası, kahve odası, odunluk,

ahır, samanlık, divanhâne, yemek odası, iki adet mabeyn odası, abdesthâne, mutfak, çamaşırhâne ve iki adet odadan ibarettir. Üst katlar ise Şeyh Efendi odası, iki adet kahve odası, iki adet kiler, iki adet divanhâne, misafir odası, iki adet mabeyn odası, iki adet abdesthâne, sandık odası ve üç adet oda bulunmaktaydı. Bu yapı 17 metre (25 arşın) uzunluğundaydı (BOA, *EV.MKT*, 1496/57).

Bu binalarla birlikte Şeyh Şaban Veli Tekkesi de yeni baştan düzenlenmiş ve tamirden geçirilmişti. İki yıl süren bu tamir ve inşa sürecinde ilk tespit edilen masrafa ilave olarak 22.160 kuruş fazla masraf çıkmış, bu durumda toplam 79.066 kuruş harcanmıştır. Yapılan incelemede fazla masrafın yeni ilavelerden dolayı malzemeye ihtiyaç duyulmasından ileri geldiği, herhangi bir israfın mevzu bahis olmadığı anlaşılmıştır (BOA, *EV.MKT*, 651/68; BOA, *EV.MKT*, 655/53; 647/23; BOA, *EV.MH*, 1619/47).

Külliye'nin Haziresi ve Meşhur Şabaniler

Şeyh Şaban Veli Külliyesi, içerisinde geniş bir hazireyi barındırmaktadır. Konumuz açısından bu hazirenin önemi XIX. yüzyıla ışık tutan mezar kitabeleridir. Bu kitabelerden hazirede XIX. yüzyılda Kastamonu'da yetişen ve görev yapan pek çok ileri gelen şahsın medfun olduğu anlaşılmaktadır (Taşdemir 2003). Bu durum XIX. yüzyılda Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin çok canlı bir inanç merkezi olduğunu göstermektedir. Zira tekkeye gelip gidenler arasında başta Kastamonu valileri ve ileri gelen yöneticiler bulunmaktadır. Örneğin Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa Şabaniliğe intisabı olan biridir. Rivayete göre Abdurrahman Paşa, Kastamonu valiliği sırasında namazlarını daima Şeyh Şaban Veli Camii'nde kılmıştır (Yücer 2003: 129-130). Kendisi Halveti şeyhlerinden Mudurnulu Şeyh Seyyit Halil Rahmi Efendi'den icazet almıştır. Ayrıca Abdurrahman Paşa'nın valiliği sırasında Şabaniliğe bir takım hizmetleri de olmuştur. Vali Taşköprü'de Şeyh Şaban Veli'nin doğduğu ev ile yanındaki mescid ve kuyuyu ziyaret edip kasabada bir mahalleye Şabanîye ismini vermiştir (Demircioğlu 1990: 37). Öte yandan dönemin post-nişini Şeyh Said Efendi'nin siyasete uzak ve bu tür yakınlığı uygun görmeyen bir tavrı olduğu nakledilmiştir. Bir defasında Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa bir miraç gecesi tekkeye sandık dolusu mum ile altmış kuruş hediye gönderdiğinde, Şeyh Said Efendi "Şeyh Şaban Veli'nin Paşa'nın ne mumuna ne de parasına ihtiyacı yoktur" diyerek hediyeleri geri çevirmiştir. Bunun

üzerine Paşa, "Vekil-i post-nişin cenâb-ı Şeyh Said Sultan/Cenâh-ı Rif'ati elbette umuma sây ü bândır bu" beytini yazmıştır.

Bununla birlikte Abdurrahman Paşa'dan önce ve sonra Kastamonu valiliklerinde bulunan Pertev Paşa (ö. 1873) ile Refik Bey (ö. 1897) tekkenin müdavimlerindedir. Bu kişiler vefatlarının ardından tekke haziresine defnedilmişlerdir.

Yine Tuğgeneral Sadık Paşa (ö. 1893) Şabaniliğe bağlı bir şahıstır. Şeyh Şaban Veli'nin manevi terbiyesi ve nüfuzu sadece halk arasında revaç bulmamış, adı geçen vali ve paşaların ebedi istirahatgâh olarak da bu tekkeyi seçmelerini sağlamıştır. Zira Pertev Paşa ve Sadık Paşa tekke haziresinde yan yana yatmaktadır.

Bunlarla birlikte İstiklal Savaşı'nın kahramanlarından Nurettin Paşa'nın annesi Şerife Zeynep Hanım (ö.1922), Kastamonu Hesap İşleri Müdürü Said el-Beyyiz'in kız kardeşi Nadire Hanım (ö. 1908), Kastamonu Mektupçusu Ahmet Rifat Efendi (ö.1901), Kastamonu Valilerinden Hüsnü Bey'in babası İbrahim Efendi (ö. 1909), Vali Mehmet Reşit Paşa'nın hanımı Emine Hatun (ö. 1870), Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın oğlu Mehmet Ali Bey (ö. 1886), Kastamonu merkez mutasarrıfı Tahir Bey'in kayınvalidesi Rukiye Hanım (ö. 1881), Yasincizâde Muhammed Efendi (ö. 1904), Hazine Katibi Muhammed Said Efendi (ö. 1837), Vilayet Mahkemesi Reisi Rizeli Fehmi Bey, ilmiye mensuplarından ve şairlerden Muallim Sadık Efendi ve Safranbolu Ulemasından Zühtü Efendi tekke haziresinde medfundurlar.

Külliye haziresinde mezarları bulunan bu şahısların dışında XIX. yüzyılda tekkenin başka tanınmış müdavimleri de vardır. Bunlardan dikkate değer biri Şair Feride Hanım'dır. Kastamonu eşrafından Baharzâde Hamamî Mehmet Raşit Efendi'nin kızı olarak 1837'de Kastamonu'da dünyaya gelen Feride Hanım, sayıları 20 civarında olan kadın divan şairlerimizden biridir. Tuhfe-i Vehbi'yi okuduğu sıralarda şiire ilgi duymuş, bir süre sonra da babasının şiirlerine nazireler yazmaya başlamıştır. Hayatının bir bölümünü İstanbul'da geçirdikten sonra hastalığı nedeniyle 1871'de Kastamonu'ya dönmüş, 1878'de babasının vefatına çok üzüldüğünden dolayı inzivaya çekilmiştir. Şabaniliğe intisap eden Feride Hanım, hayatının geri kalan günlerini zikir ve tespih ile geçirmiş, 1903 yılında vefat etmiştir. Hat sanatını da icra eden Feride Hanım'ın vefatına ya-

kın zamanlarda hayatını yazı yazarak ve şiir kaleme alarak kazandığı ileri sürülmektedir (Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar 1311: 39-40; İnal 1970: 780-782; Aslan 2007: 146-147). Şeyh Şaban Veli'ye methiye olarak yazdığı şiirlerinin yanı sıra 1845 yılındaki tekkenin tamiri münasebetiyle "âlem bu ya" redifli bir şiir yazmıştır (*Baharzâde Feride Hanım Divanı*, 2006: 8). Şiirin son iki mısrası şöyledir:

"Bu Feride âsitan-ı Pîre kıldı intisâbı

Dest-gîridir anın Şaban Baba âlem bu ya" (*Baharzâde Feride Hanım Divanı*, 2006: 76)

Külliyе'nin Vakıfları ve Gelirleri

Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin camiye ait kısmı Şeyh Şucaeddin Efendi, türbe kısmı Şeyh Şaban Veli, konaklar ile cami ve türbe arasındaki bahçe Mahmut Sırrı Paşa tarafından vakfedilmiştir (Çifci 2011: 87). Bununla birlikte Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakfı bulunmaktadır. Bu vakıf 1580 yılında Şeyh Sünneti Camii'ni tamir ettiren Şucaeddin Efendi tarafından genişletilmiştir. Şucaeddin Efendi hocası bulunduğu Sultan III. Murad'a Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nin vakıf gelirlerinin yetersiz olduğunu bildirmiş, bunun üzerine Sultan, Kastamonu merkezine bağlı İsmailler, Çetükviran ve Küçük divanlarının arazisini Şucaeddin Efendi'ye temlik ettirmiştir. Şucaeddin Efendi'de bu arazileri tekkeye vakfetmiştir (Kankal 2004: 335, 362).

1582 tarihli vakfiyeye göre gelirlerden caminin imamına günlük yedi, hatibine dört, müezzinine üç, salâ müezzinine bir, dört kişilik devirhan ekibine birer, caminin temizliğini yapıp kandilleri yıkayan kayyuma iki, halvet ve odalardaki hizmetleri ifa edecek dört dervişe birer akçe ücret ödenmesi; ayrıca mum, zeytinyağı vb masrafların karşılanması için de günlük birer akçe sarf edilmesi şart koşulmuştur. İlave olarak beş odalı zaviye binasında ikamet etmekte olan Abdülbaki Efendi ve daha sonra gelecek post-nişinler için günlük yedi akçe; dervişler ve misafirlerin yemek masraflarına harcanmak üzere post-nişinin tasarrufuna bir müd buğday ve yarım müd arpa tahsis edilmiştir (Çifci 2011: 90).

Şeyh Şaban Veli Vakfı'nın Bahadır, Çorumlu, Hamid, Alpagut, Sarı Ömer, İsmail ve Arablı köyleri ile Kuzyaka nahiyesine bağlı Cenkviran, Yuva ve Karandı köylerinde arazileri mevcuttu. Bu arazilerden âşar geliri elde ediliyordu. 1899-1900 tarihlerinde tekke vakfının adı geçen arazilerden 33.780 kuruş

âşar geliri elde edilmiştir (VGMA, *Defter nr. 4083*, s.99; VGMA, *Defter nr. 4105*, s.124; VGMA, *Defter nr.3777*, s.74; BOA, ŞD, 1641/11; BOA, *EV.MKT*, 2678/42).

Şeyh Şaban Veli'nin halifelerinden Şeyh Şucaeddin Efendi Vakfı (BOA, *EV.MKT*, 2333/74; 306/60) ile Laleli vakıfları Şeyh Şaban Veli Vakfı'na bağlı idi ve gelirleri birlikte değerlendiriliyordu (BOA, *EV.MH*, 615/100; BOA, *EV.MH*, 1155/131; BOA, *EV.MH*, 1155/64; BOA, *C.EV*, 507/25616). Bununla birlikte zaman içerisinde Şeyh Şaban Veli Külliyesi'ne çeşitli ihtiyaçların karşılanması amacıyla nakit para vakfedilmesi de söz konusu olmuştur. Örneğin 1865 yılında Şeyh Şaban Veli Tekkesi post-nişini Hafız Mehmed Said Efendi'nin zevcesi Şerife Hanım tarafından 15.000 kuruş vakf edilmiştir (bkz. Ek 7). Vâkıfın şartına göre vakfedilen paradan yıllık elde edilen gelirin 400 kuruşu tekkede bulunan fakara ve dervişlerin ihtiyaçlarına, 600 kuruşu Kur'an-ı Kerim tilavetine, 400 kuruşu tekkenin su yoluna ve geri kalan gelirler tekkenin ihtiyaçlarına ve tekkede post-nişin olanlara verilecekti (*Kastamonu Şer'îye Sicili*, nr. 126 (*Hicrî 1281*), s.52). 1881 tarihinde Kastamonu Müftüsü Mehmed Arif Efendi ise Şeyh Şaban Veli Camii'nin levazımâtının karşılanması için 500 kuruş vakfetmiştir (VGMA, *Defter nr. 203*, s.201).

Ayrıca merkezi hükümet Şeyh Şaban Veli Külliyesi'ne post-nişin ve türbedar maaşı, misafirler ve dervişlere yemek parası gibi ödenekler ayırmıştır. Maliye hazinesinden 100 kuruş ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı Laleli Çeşme (Sultan Mustafa Han) evkafından 400 kuruş aylık yemek parası tahsis edilmiştir (BOA, *EV.MH*, 225/37; BOA, *EV.MH*, 254/19; BOA, *EV.MH*, 258/63; BOA, *EV.MH*, 260/15; BOA, *EV.MKT*, 238/88; BOA, *EV.R-ZN*, 46/131; VGMA, *Defter nr.916*, s.65; VGMA, *Defter nr.2086*, s.93). Bu paranın yeterli olmaması nedeniyle artırılması düşünüldüğü gibi (BOA, *A.M-KT*, 73/55), bir ara bu para hazine tarafından üçte bir oranında düşürülerek 333 kuruşa indirilmiş (BOA, *EV.MKT*, 474/30; BOA, *EV.MKT*, 697/102; BOA, *EV.MKT*, 697/114; BOA, *EV.MH*, 1655/68; BOA, *EV.MH*, 1655/68), ancak tekke post-nişini Hafız Mehmed Said Efendi'nin arzuhali ve istirhamı üzerine Mart 1868 tarihine kadar uygulanmış olan bu tenzilât ortadan kaldırılmıştır (BOA, *EV.M-KT*, 474/32; BOA, *EV.MKT*, 461/33; BOA, *EV.MKT*, 1125/15). Hatta bu yemek parasının zamanla kâfi gelmemesi üzerine Aralık 1875 tarihinden itibaren

ren Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı'ndan 200 kuruş daha eklenmiştir (BOA, *EV.MKT.CHT*, 51/119; BOA, *EV.MKT*, 796/41; BOA, *EV.MKT*, 1125/15; BOA, *EV.MH*, 2364/14; BOA, *EV.MH*, 2552/37; BOA, *EV.MH*, 2552/37). Yemek parasına ilave olarak tekkeye aylık 40 kuruş aydınlatmada kullanılan kandiller için yağ parası tahsis edilmiştir (BOA, *EV.MH*, 1268/84).

Tekkedeki türbedar, imam, müezzin ve sair görevlilere maaş bağlanmıştır. Camiinin imamet ve hitabet cihetlerine yıllık 690 kuruş âşar geliri tahsis kılınmıştır (BOA, *EV.MKT*, 3147/103). Bununla birlikte 1853 tarihinde Kastamonu ahalisinden Emir Efendizâde Emin Efendi'nin vefatı üzerine mahlul kalan maaşı Şeyh Şaban Veli Türbesi Türbedarı Seyyid Abdullah Efendi'ye tahsis edilmiştir (BOA, *MVL*, 337/11). Yine türbedar maaşı olarak 50 kuruş verilmiştir (VGMA, Defter nr. 4104, s.167). Ayrıca 1867 yılında Şeyh Şaban Veli halifelerinden Şeyh Mustafa Efendi'nin hac masrafları devlet tarafından karşılanmıştır (BOA, *MVL*, 549/14).

Sonuç

XVI. yüzyılda tesis edilen Şeyh Şaban Veli Tekkesi zamanla tekke, cami, türbe, şadırvan, kütüphane ve konaklar ilave edilerek tam bir külliye halini almıştır. Külliye, Şeyh Şaban Veli tarafından kurulan Şabaniye tarikatının merkezi olması hasebiyle Kastamonu'da önemli bir inanç iklimi meydana getirmiştir. Külliye, XX. yüzyıla kadar açık kalmış ve asli fonksiyonunu icra etmiştir. Şeyh Şaban Veli sonrası

post-nişinsiz kalmayan tekke uzun yıllar boyunca halkın yanı sıra devlet erkani tarafından da ilgi görmüştür. Bu süreçte tekke de pek çok gönül ve ilim adamı yetiştirmiştir. Külliye haziresinde bulunan mezar kitabelerinden Şeyh Şaban Veli'nin manevi terbiyesi ve nüfuzunun sadece halk arasında revaç bulmadığı, çok sayıda vali ve paşaların ebedi istirahatgâh olarak bu tekkeyi seçtikleri anlaşılmaktadır. Şüphesiz bu kişilerin tekkedeki tasavvufi faaliyetlere iştirak etmeleri ve manevi terbiyeden geçmeleri de söz konusu olmuştur. Bu itibarla Şeyh Şaban Veli Külliyesi bir eğitim yuvası olarak işlev görmüş, ahlaki değerlerin nesilden nesile aktarılmasında öncü rolü üstlenmiştir.

Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nin külliye halini almasında başta devlet adamlarının ve ilmiye mensuplarının katkıları büyüktür. Külliye özellikle XIX. yüzyılda muhtelif defalar tamirden geçirilmiştir. Bu onarım ve tamirler sırasında külliye yeni binalar da ilave edilmiş, eski yapılar ise restorasyondan geçirilmiştir. Bu sayede külliye ülkenin dört bir yanından gelen talebe ve ziyaretçilerin ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Kurulan vakıflarla zenginleştirilen külliye misafirler için güvenli bir sığınak olmuştur.

Bu çalışmada külliye'nin oluşum süreci arşiv kaynakları esas alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Külliye'nin özellikle XIX. yüzyıldaki durumu, yapılam tamirler ve gelirler yansıtılmıştır. Çalışmada külliye'deki tasavvufi faaliyetlerden ziyade külliye'nin tarihi serüveni açıklığı kavuşturulmuştur.

Kaynaklar

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT, 73/55.

BOA, *BEO*, 1268/95058.

BOA, *C.EV*, 507/25616.

BOA, *EV.BKB*, 191/113.

BOA, *EV.HMH.SRG*, 159/55.

BOA, *EV.HMH.SRG*, 170/174.

BOA, *EV.MH*, 1268/84;1496/222; 1496/24; 1496/ 57; 1496/57; 1619/47; 1655/68; 1655/68; 176/2; 225/37; 254/19; 258/63; 260/15; 2364/14; 2552/37; 2552/37; 615/100; 1155/131; 1155/64; 623/67.

BOA, *EV.MKT*, 129/146; 1458/103; 2814/23; 1496/57; 1496/57; 1653/69; 1719/69; 1926/104; 2333/74; 2333/74; 2333/74; 306/60; 238/88; 2678/42; 3147/103; 3147/123; 474/30; 697/102; 697/114; 474/32; 461/33; 1125/15; 555/73; 519/20; 564/18; 560/60; 651/68; 655/53; 796/41; 1125/15.

BOA, *EV.MKT.CHT*, 160/37; 307/75; 475/85; 490/116; 527/6; 537/110; 587/71; 804/2; 51/119.

BOA, *EV.RZN*, 46/131; 56/171.

BOA, *EV.SRG*, 308/172.

BOA, *EV.THR*, 1/34; 292/69; 12/55; 149/35.

BOA, *İE.ENB*, 5/516.

BOA, *MVL*, 337/11; 549/14.

BOA, *ŞD*, 1641/11.

BOA, *Y.PRK.UM*, 47/127.

BOA. *EV.MKT*, 647/23.

İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği, 735/157.

Kastamonu Şer'iyе Sicili, nr.126 (*Hicrî 1281*), s.52.

Kastamonu Şer'iyе Sicili, nr. 60 (*Hicrî 1189-1191*), s.73-74, 77-78.

Kastamonu Şer'iyе Sicili, nr.119, s.285.

Kastamonu Şer'iyе Sicili, nr.144, s.202-205.

Kastamonu Şer'iyе Sicili, nr.153, s.43.

Kastamonu Şer'iyе Sicili, nr.207, s.111-112.

Kastamonu Şer'iyе Sicili, nr.74, s.153.

Kastamonu Şer'iyе Sicili, nr.90, s.47.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), 4093/47; *Defter nr. 4102*, s.73; *Defter nr. 4102*, s.340; *Defter nr. 4105*, s.124, 161, 355; *Defter nr. 203*, s.201; *Defter nr. 4083*, s.99; *Defter nr.3777*, s.74; *Defter nr. 4104*, s.167; *Defter nr.4088*, s.402; *Defter nr.916*, s.65-66; *Defter nr.2086*, s.93; *Defter nr. 4093*, s.183.

B. Kaynak ve Araştırma Eserler

"Kastamonu", *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi Meydan Larouse*, c.VII, İstanbul 1988, s.57-60.

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, *Halvetîlik'in Şa'bânîyye Kolu Şeyh Şa'bân-ı Veli ve Külliyesi*, Ankara 1991.

Aslan, Mustafa, "Kastamonulu Hattatlar", *Turkish Studies*, Volume 2/4, 2007, s.144-160.

Baharzâde Feride Hanım Divanı, haz. Bünyamin Çağlayan, Ankara 2006.

Çatal, Celal, "Kastamonu Evliyalari-4", <http://www.boyabatgazetesi.com>, Erişim 23 Mart 2012.

Çatal, Celal, "Kastamonu Evliyalari-5", www.boyabatgazetesi.com, Erişim 28 Mart 2012.

Çifci, Fazıl, *Gönüller Sultanı, Hakikat İlminin Üstadı Şeyh Şaban-ı Veli*, Kastamonu 2011.

Çifci, Fazıl, *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, Ankara 1995.

Demircioğlu, Ziya, *Şeyh Şaban-ı Veli ve Postnişinleri*, Kastamonu 1990.

Duma, Abdulhalim, *Evliyalar Şehri Kastamonu*, Amasya 2008.

Eyüpgiller, Kemal Kutgün, *Bir Kent Tarihi Kastamonu*, İstanbul 1999.

Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar, *Şair Hanımlarımız*, İstanbul 1311.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1970.

Kankal, Ahmet, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV.-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Ankara 2004.

Taşdemir, Meral, *Kastamonu Şeyh Şaban-ı Veli Camisi ve Türbesi Haziresinde Yer Alan Mezar Taşları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

Ekler

1. Resimler

Resim 1. Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin Tamir Kitabesi (1778)

Resim 2. Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin Tamir Kitabesi (1845)

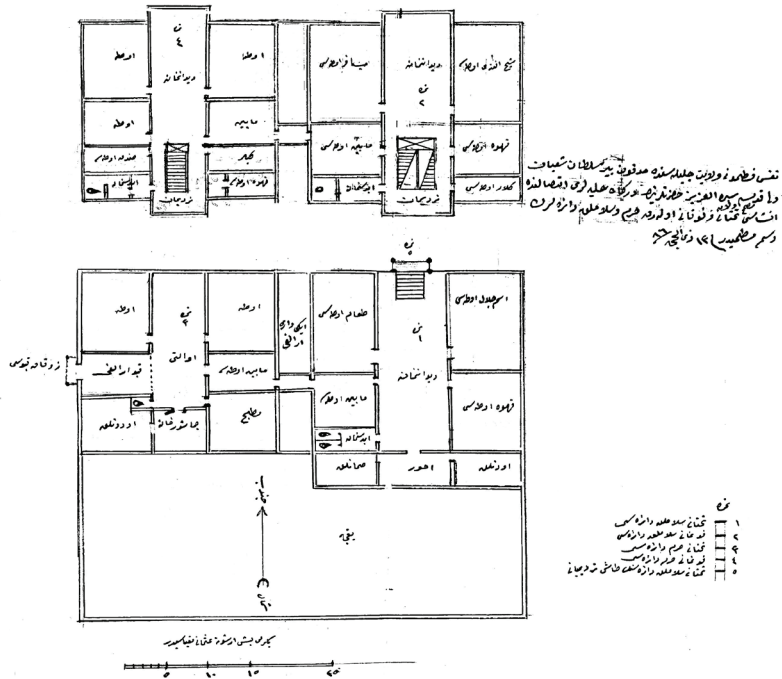

Resim 3. Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nde Fatıma Hanım'ın Yaptırdığı Şadırvanın Kitabesi (1900)

Resim 4. Şeyh Şaban Veli Külliyesi Haziresinde Metfun Bulunan Kastamonu Valisi Vefik Bey'in Mezar Taşı Kitabesi

2. Şekiller

Şekil 1. Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nde 1870-1872 Yılları Tamirinde Yapılan Daireler (BOA, EV.MKT, 1496/57)

3. Belgeler

Belge 1. Şeyh Şaban Veli Külliyesi'nin Tamiri İçin Gerekli Malzemelerin Bir Kısımının Rayiç Bedellerini Gösteren Arşiv Belgesi (1894) (BOA, EV.MKT, 2333/74)

حدودہ ریشادہ ولی درگاہ تبرقہ شہزادہ صفحہ اولہ مالک رایع در تہذیب

عاری کتبہ ہرچی	ایچ اول ہرچی	مورکری ہرچی	قند ہرچی	قند ہرچی	نقبت ہرچی
ضام نور ہرچی	قند ہرچی	اکر ہرچی	کریہ ہرچی	نکریہ ہرچی	نقبت ہرچی
اور ایک نایع طرز آتھ ہرچی	دوسرے نایع طرز آتھ ہرچی	سرخ اورک قند ہرچی	ادویہ نایع طرز آتھ ہرچی	ادویہ نایع طرز آتھ ہرچی	ادویہ نایع طرز آتھ ہرچی
برجم نایع طرز آتھ ہرچی	نکریہ نایع طرز آتھ ہرچی	نکریہ نایع طرز آتھ ہرچی	ادویہ نایع طرز آتھ ہرچی	ادویہ نایع طرز آتھ ہرچی	ادویہ نایع طرز آتھ ہرچی
بشمول ہرچی	کندر ہرچی	قند ہرچی	ادویہ نایع طرز آتھ ہرچی	ادویہ نایع طرز آتھ ہرچی	ادویہ نایع طرز آتھ ہرچی
عربی اولہ	عربی اولہ	عربی اولہ	عربی اولہ	عربی اولہ	عربی اولہ

ہیو دفترہ عمر استیاد سارہ ایچون کوسریلاہ فیاندرا ایچ مولوہ اورینت لبریری قسقا

ایچ ہرچی

حدودہ ریشادہ

ایچ ہرچی اورینت لبریری قسقا

Belge 2. Şerife Hanım'ın Şeyh Şaban Veli Tekkesi'ne Vakfettiği 15.000 Kuruşun Vakfiyesi (1865) ve Transkripsiyonu (Kastamonu Şer'iye Sicili, nr.126 (Hicri 1281), s.52)

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي بشرني بده المؤمنين والمؤمنات في الايام السعيدة وبث في القلوب المحيية والنفوس الموقونة والاعمال الصالحة
بنت فماتت بنت بزين البيوت والصدقة وسما رسول الله افضل النفوس ونسفة الموجودات والحمد لله الذي جعل في
شعبه الخلق ان يسبوا لربهم وبسبب بحر كركاب وموسى بن قنبر ابدا في كركب نبوة محمد بن عبد الله في صوره جوده الدين فانك
عظمت اولادك انما لطف الله في عظمة الهمة فتمت شعبان في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
شيخ خلق محمد سيد نفوس علي بن ابي طالب في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
نكوة في بن بركه في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
ايديكي في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
من تخرج خلفا من نبيك ولا يتوبخ حاج محمد بن عبد الله في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
اطير بالواضع من اهل كركب في اولادك في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
مخرج من كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
عوض من كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
ما يكون في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
وكذلك في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
صالحه في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
يرت في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
انما في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
عظيم في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
وغير ذلك في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
نكوة في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
اولادك في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
وغير ذلك في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
مخرج في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
موافق في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
واقفة في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
وقبولة في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
اولادك في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
حال في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
رحمة في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
بفضلك في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
واجب في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
مولاي في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
من يراه في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
مخرج في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب
الامر في كركب من سواك في غير ذلك من اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب من سواك في اولادك في كركب

Şeyh Şa'bân Velî postnişini Mehmed Sa'îd Efendi câmi'-i şerîfine hânımı tekkeye ve zaviyeye vakf eylediği 15.000 guruşluk vakfiye

Bismillahirrahmanirrahim

Elhamdü li'llahi' llezi erşede 'ibadehu'l-mü'minîn ve'l-mü'minât ilâ 'amali'salihât ve eşâre? ale'l-müslimîn ve'l-müslimât bi ef'ali'l-hayrât ve'l-hasenât haysü kâle inne'l-hasenât yüzhibne's-seyyiat ve's-salâtü ve's-selâm alâ Resûlihi Muhammed efzalü'l-mahlûkât ve eşrefü'l-mevcûdât ve alâ âlihi ve ashâbihi ellezine-hüm sadâtü'l-halkı ilâ sebîli'l-hayrât ve ba'd sebebi-tahrîri-kitâb ve mûcib-i tastîri-hitâb oldur ki medîne-i Kastamonu'da Hacı Hamza mahallesinde defn-i hâk-ı ıtrnâk olan kutbü'r-rabbânî gavsü'l-semedânî hazret-i Pîr Şa'bân Velî kuddise sırruhü's-sâmî hazretlerinin dergâh-ı feyz-i iktinâhları postnişini reşâdetlü Şeyh Hâfız Mehmed Sa'îd Efendi halîlesi Şerife bint-i Hasan Efendi bin Abdullah sâhibetü'l-hayrât ve râğibetü'l-cenneti ve'd-derecât sâkine olduğu dergâh-ı şerîf-i mezkûre kibel-i şer'-i enverden me'zûnen bi'l-hükm irsâl olunan kâtibimiz es-Seyyid Mehmed Efendi zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî zevât-ı Müslimîn huzûrlarında akd eylediği meclis-i şerî 'at-i şeref intihâ -sallallahu te'âlâ- alâ müşâr-i mühâde (?) zikr-î âti vakfına li-ecli't-tescîl mütevellî nasb eylediği tarîkat-ı aliyye-i Hâlidîye-i Nakşibendiyye meşâyih-i izâmından velâyetlü Şeyh Elhâc Ahmed Efendizâde mükerrermetlü Seyyid Ahmed Hicâbî Efendi mahzarında ikrâr-ı tâm sahîh-i şer' ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î eyleyüb etyab-ı mâl ve enfes-i menâlimin kâffesi olan on beş bin guruş hasbeten li'l-lahi'lehad ve taleben li-merzâti rabbihi's-samed vakf-ı sahîh-i şer'î muhalled ve habs-i sarîh-i mer'î-i mü'eyyed ile vakf ve habs idüb şöyle şart eyledik meblağ-ı mezbûr rahin-i kavî ve kefil-i melî veyâ ikisinden biriyle onu on bir buçuk guruş hesâbı üzere bâ-yed-i mütevellî bi-tarîki's-şer'î irbâh ve istirbâh olunub senevî hâsıl olan nemâsından dört yüz guruş leyâlî-i mübâreke-den birinde dergâh-ı şerîf-i mezkûrda mevcûd olan ağniyâ ve fukarâ ve dervişân tenâvül etmek üzere münâsib et'ima ve şeker ve ûd ve güllâb ve levâzımât-ı sâ'ireye sarf olunub mevlid-i şerîf kırâ'et ve hâsıl mesûbâtı evvelen bi'z-zât fahr-î âlem seyyid-i veled Âdem sallallahu aleyhi ve alâ âlihi ve sahbihi ve selim efendimiz hazretlerinin ravza-i mutahhara ve hücre-i mu'attaralarına alâ tarîki'l-hediyye âcizâne ve zellîlâne îsâl ve sâniyen pîr-i müşârünileyh hazretleriyle kurb ve civârlarında defn-i hâk-ı pâk olan zevât-ı mekârimânın ervâh-ı kudsiyyelerine ve sâlişen bu fakire-i pür taksir ile âbâ ve ecdâd ve ümmehât ve ceddâtımın ervâhlarına irsâl buyurula ve altı yüz guruşu dergâh-ı şerîf-i mezkûrda rızâ-i Allahu te'âlâ beher gün Kur'an-ı azîm-i ilahi ve Kur'an-ı hakîm-i rabbaniden tertîl üzere bir cüz ve tilâvet ve sevâbı kezalik ihdâya mübâderet eden zâtın ücret-i kademiyyesine? verile ve dört yüz guruşu dergâh-ı şerîf-i mezkûrun harem dâ'iresine ve andan ittisâlinde müceddeden bina kılınan müte'addidü'l-hücerât hânede kâ'in havuza cereyân eden mâ'-i lezîzin vukû' bulân meremmatına (?) sarf oluna ve üç yüz guruşu hukûk-ı ibâd ve salavat-ı fâ'item niyetiyle şuhûr-ı selase zarfında ulemâya ve fukarâya i'tâ kılınma ve yüz guruşu zikr olunan vakf-ı nükûda nezâret ve beher sene zarfında muhâsebesini rü'yet ve şurût-ı vakfiyyenin ifâsına bilâ tehâşî himmet eden ve belde-i mezkûrede seccâdenişin-i şer'-i mübîn bulunan efendi hazretlerine verile ve dört yüz elli guruşunu mütevellî bulunan zâta alâ tarîki's-sıla ahz ve umûruna sarf eyleye ve ben lâbise-i libâs-ı hayât olduğum müddetçe kendim bi'z-zât zikr olunan vakfıma mutasarrıfa ve mütevellîye olmağı şart kıldığım gibi âkîbet-i muzahhar küllü nefis zâ'ikatü'l-mevt olduğumda tevliyet-i mezbûre zevcim mûmaileyh Şeyh Hâfız Mehmed Sa'îd Efendi hazretlerine ve ba'dehu vefât dergâh-ı şerîf-i mezkûrda alâ mâ-şâe'llahu te'âlâ postnişin bulunan zevâta ve ba'de'l-inkirâz ilm ve amelde salah tarikat-ı aliyye-i Halvetiyyede feyz ve felah kesb etmiş olan bir zâta meşrûta ola ve şurût-ı mezkûreye ri'âyet müte'azzir olur ise galle ve mezbûr mutlakâ fukara-i Müslimine harc ve sarf oluna ve şurût-ı mezkûrun tebdîl ve tagyîri ve teksîr ve tevkîri kerreten ba'de uhrâ yedimde ola deyu meblağ-ı mezbûru fârigân ani's-şevâgil mütevellî-i mûmaileyhime teslîm ol dahi vakfiyet üzere kabz ve tesellüm ve sâ'ir mütevellîlerin evkâfda tasarrufları gibi tasarruf eyledi dedikde gibe't-tasdikî's-şer'î vâkîfa-i mûmaileyhâ himmet ve cânib-i şikâka azm ve husûmet ve nizâ'a câzime olub vakf ve nükûd ve ana müteferri' olan şurût ve kuyûd e'imme-i selâse-i nehârir (?) aleyhim rahmetü'l-melekü'l-fakîr hazerâti neheb-i (?) şerîflerinde sahîh ve câ'iz olmağla vakf-ı mezbûrdan benim için rücû'-ı meşrû' olmağla meblağ-ı mevkûf-ı mezbûrdan rücû' birle mülkime istirdâd ederim deyu da'va ettikde mütevellî-i reşîd cevab-ı sedîde ağâz edüb eğerçi hâl-i vâkîfe-i mûmaileyhânın takrîri minvâl üzeredir lakin İmâm Muvakkız İmam Zufer aleyhü'r-rahemetü'l-ekberden tilmiz-i hâsı İmamü'l-Fâri aleyhi rahmetü'l-bârî hazretlerinin rivayeti üzere vakf-ı nükûd

sahîh ve el-yevm amel ve fetevâ dahî imam-ı müşârünileyh hazretlerinin re'y-i isâbetkarînleri üzeredir ve İmâm-ı Azam Ebî Hanife-i Kûfî efâzallahu aleyhi fazlehu'l-vâfî hazretleri katında sıhhat-i müstelzim lüzûm değil ise de imâmeyn-i hümâmeyn aleyhümâ rahmetü'r-rahim hazerâtı vakfiyet-i lüzûmdan müfarekat etmez deyu red ve teslîmden imtinâ' ettikde mevlânâ-yı mezbûr dahi tarafeynin kelamına nazar ve mennâ'ü'l-hayr olmağdan hazer edüb âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne eimmetü'l-eslâf alâ kavli men yerâhu cânib-i vakf-ı ûlâ ve teşyid-i mebânî ve gayri ahîrimi görüb vakf-ı mezbûrun evvela sıhhatine ve saniyen lüzûmuna hükm-i sahîh-i şer'î kaza-i mer'î buyurub vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olub min ba'd nakz ü tazyifine mecâl-i mühâl olduğunu mevlana-yı mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr ve me'an meb'ûs-i ümenâ şer'ile meclis-i şerifimize gelüb alâ vuku'ıhı inhâ ve takrîr etmekle ba'de't-tenfizi's-şer' bi't-taleb ketb olundu sene isnâ ve semânîn ve mi'eteyn ve elf fi gurre-i Cemâziyelûlâ.

Şühûdü'l-hâl

Şemsizâde Mehmed Mustafa Bey ibn Abdullah Efendi

Müderresinden el-Hâc Ahmed Efendi

Abdülaziz Efendi

Zeynîzâde Hafız Mehmed Efendi

Ma'rûfzâde Hafız Ömer Efendi ibn Abdullah

Du'âcîzâde Hafız Mehmed Efendi

Birâderi Hasan Efendi

Taşköprü kazası hanedanından Hacı Serdarzâde Mustafa Ağa ibn Mustafa

Etmekçi Ahmedzâde Mehmed Ağa

Mü'ezzinzâde el-Hâc Abdullah Efendi ibn İbrahim

Karabaşzâde Abdullah Efendi ibn Mehmed Nuri

Karabaşoğlu İbrahim bin İbrahim

Karabaşzâde Hasan Efendi

Cıgâli oğlu Hafız Abdurrahman

Kara Receb oğlu Mehmed bin Hüseyin

Şeyh el-Hâc Mehmed Şakir Efendi

Tekke Köyü Hacı Abdullah Halife Camisi Duvar Resimleri

Gazanfer İltar*

Öz

Avrupa mimarisinde 17. ve 18. yüzyıllarda yaygın olarak uygulanan barok ve rokoko üsluplarının 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkemize girmesiyle sanatımızda yenileşme süreci başlamıştır. Bu dönem etkilerini ilk olarak saray ve çevresinde, zamanla Anadolu'nun pek çok yerinde kendini göstermiştir. Anadolu'da özellikle Amasya ve Trabzon gibi şehzade şehirlerinde bu dönem etkileriyle süslenmiş çok sayıda cami bulunmaktadır. Giresun'un Yağlıdere İlçesi'ne bağlı Tekke Köyü'nde yer alan ve Trabzon'daki Gülbahar Hatun Vakfına bağlı olarak inşa edilen Hacı Abdullah Halife Camisi de bunlardan biridir. Camide sıva üzerine kalemişi tekniği ile bazen stilize, bazen de natüralist olarak tasvir edilmiş süsleme kompozisyonları yer alır. Değişik formlardaki vazolardan yükselen çiçek demetleri, ağaçlar, cennet ve cami tasvirleri gibi bitkisel, geometrik, mimari ve nesnel karakterli süslemelerden oluşan duvar resimleri bu yazının konusunu oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Giresun, Hacı Abdullah Halife Zaviyesi, Barok, Rokoko, Duvar Resimleri

The Wall Paintings of Hacı Abdullah Khalifa Mosque in Tekke Village

Abstract

A period of westernization started in Turkish art with the arrival of Baroque and Rococo styles in the second half of the 18th century, which were widely used in Europe in the 17th and 18th centuries. The period made itself felt first in the palace and in its surroundings and then in many parts of Anatolia. In Anatolia; especially in cities of crown princes such as Trabzon and Amasya, there are many mosques ornamented with the influence of this period. Mosque of Hacı Abdullah Khalifa is one of these mosques in the village of Tekke Köyü of Yağlıdere which is a small town in the province of Giresun. The mosque was built within the body of Gulbahar Hatun Waqf. Done on dry coating with hand-carving technique, decoration compositions are depicted naturalistically and stylistically in the mosque. The wall paintings created with geometric, architectural, and concrete ornaments such as flower bouquets rising from different forms of vases, trees, heaven and mosque depictions are the main focus of this article.

Keywords: Giresun, Hacı Abdullah Khalifa Dervish Lodge, Baroque, Rococo, Wall-paintings

* Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, gazanferiltar@gmail.com

I. Giriş

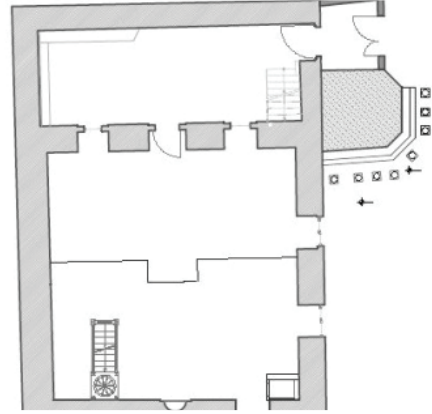
Avrupa mimarisinde 17. ve 18. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılan barok ve rokoko üsluplarının 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkemize girmesiyle sanatımızda yenileşme süreci başlamıştır. Bu dönem etkilerini ilk olarak saray ve çevresinde kendini göstermiş, ayar ve eşraftan banilerin desteği ile de Anadolu'nun pek çok yerinde kısa sürede yaygınlaşmıştır. Daha önceleri duvar nakkaşlığı yapan ustalar bu kez kendi beğeni ve yetenekleri ölçüsünde duvar resimleri yapmaya başlamış, bu yüzden de imparatorluğun çeşitli yörelerinde farklı üslup ve anlayışlar gelişmiştir. Ancak, bütün sanatçıların ortak noktası, başkentte başlayan süsleme programını benimsemeleri ve kendilerince yeni denemeler yapmaları olmuştur (Tekinalp 2002: 722). Anadolu'da özellikle Amasya ve Trabzon gibi şehzade şehirlerinde yabancı üslupların etkilerini taşıyan pek çok cami bulunmaktadır. Giresun'un Yağlıdere İlçesi'ne bağlı Tekke Köyü'nde yer alan ve Trabzon'daki Gülbahar Hatun Vakfına bağlı olarak inşa edilen Hacı Abdullah Halife Camisi de bunlardan birini temsil eder.

Tekke Köyü, Giresun İli Yağlıdere İlçesi'ne bağlı 70 haneli 390 nüfuslu bir köy olup ilçe merkezine 21 km uzaklıktadır. Kuruluşu 1400'lü yıllara dayanan köy, Tekke adını Yavuz Sultan Selim'in Trabzon Valiliği sırasında annesi Gülbahar Hatun tarafından tesis edilen ve idaresi "Hacı Abdullah Halife"ye ait olan zaviyeden almaktadır. Hacı Abdullah Halife Zaviyesi'ne bağlı yapılar topluluğundan günümüze; cami, dergâh, misafirhane, türbe – hazire ve değirmen ulaşmıştır. Buradaki zaviyeyi yaptırmanın "Rahmetli Hacı Halife" adında bir derviş olduğu, günümüzde köyde bulunan vakfiyede¹ zikredilmiş olup Hacı Abdullah Halife'nin hayatına dair bilgiler sunan farklı araştırmalar bulunmaktadır.²

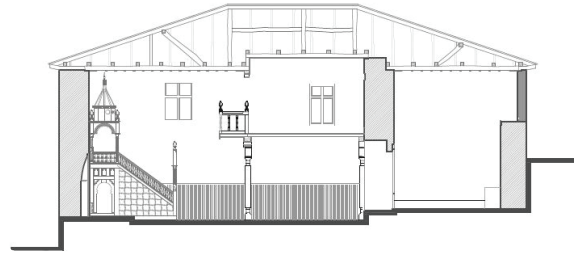
Külliyenin en önemli yapısı olan cami, tahrirlerde Ahıçukuru olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır. Arşiv kayıtlarına göre caminin ilk olarak 15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği anlaşılmaktadır.³ Mevcut yapı ise bugünkü şekli ile 19. yüzyıla

1 Vakfiye, günümüzde köylü tarafından caminin bitişiğinde yaptırılan sergi evindeki kasa içerisinde korunmaktadır.
2 Zaviyenin kuruluşu ile ilgili olarak bkz. (Barkan 1974; Yüngül 1982: 101-106; Fatsa 2008: 74-93).
3 1486 tarihli tahrir defterinde "Vakf-ı Tekke-i Kasım Halife. Abdullah Veled-i Kasım Halife. Mezbur Tekkeye müderris, hatip, imam ve müezzin olup müdâm padişahın devam-ı devlet duasına meşgul ola" ifadesine yer verilmiştir. Bu bilgiye dayanakla bahis konusu tarihten önce burada bir caminin bulunduğu anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Sümer 1992: 60).

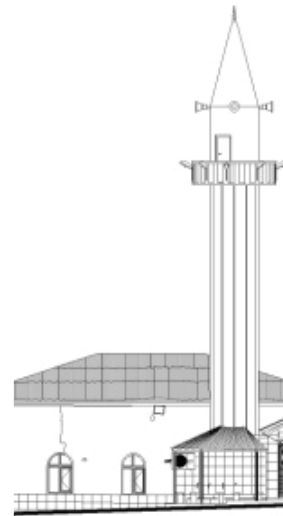
tarihlendirilebilir. Kâgir cami, boyuna dikdörtgen planlı olup harimin önünde kapalı son cemaat yeri vardır.⁴ Cami ile birlikte külliye yer alan diğer yapıların mimari biçimleri değişik yayınlarda ayrıntılı olarak tanımlanmıştır (Karpuz 1982: 117-125; İltar 2014: 306-309). Bu yazının konusunu ise sadece duvar resimleri oluşturmaktadır.

Şekil 1. Cami planı

Şekil 2. A-A kesiti

Şekil 3. Doğu cephesi

4 Caminin rölövesi Tekniker Ulaş Birleş tarafından çıkartılmıştır.

II. Duvar Resimleri

Camideki duvar resimleri, mahfilin güneyinde kalan duvar yüzeylerinde yoğunlaşmıştır. Duvar yüzeyleri, iki katlı revak görünümünde bölümlere ayrılarak her bir bölümün içi vazodan ya da zemin çizgisinden yükselen gül demeti, ağaç gibi süsleme kompozisyonlarıyla doldurulmuştur. Kemerleri taşıyan sütunlar silindirik formlu, başlıklı ve kaideli olarak tasarlanmıştır. Siyah renkli bir zemin çizgisine oturtulan sütunlar, yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Kemer gözlerinin içi vazodan ya da zemin çizgisinden yükselen çeşitli bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Pandantife benzeyen geçiş elemanları şeklindeki yüzeyler batı duvarında kıvrık dal motifi ile doldurulurken diğer duvarlarda boş bırakılmıştır. Alt sıra kemerleri ile üst sıra kemerleri arasındaki kıvrık dal motifli bordür, üç cepheyi de dolandır. Alt sıra kemerleri mavi, üst sıra kemerleri kırmızı renklidir. Kompozisyon, üstte perde motifi ile son bulur. Kıvrımları belirgin olan perdenin rengi mavi olup duvar köşelerinden aşağıya doğru sarkıtılmıştır.

Harimin batı duvarında yedi, güney duvarında on iki, doğu duvarında altı adet revak gözü vardır. Revaklar pencere, minber, mihrap, direk gibi birimlerin olduğu yerlerde duruma göre küçülmüş ya da büyümüştür. Mahfil altında kalan duvarların yüzeyinde ise revak uygulaması yoktur. Burada süslemeler doğrudan zemin çizgisinden yükselmektedir. Girişin doğusundan başlayarak sırası ile duvar resimleri şöyledir:

A. Kuzey Duvarı Yüzeyindeki Duvar Resimleri

Kuzey duvarı ortasındaki giriş kapısının iki tarafında yarım daire kemerli birer pencere açılmıştır. Giriş açıklığı ile girişin batısındaki pencere arasındaki yüzeyde iki adet ağaç motifi vardır. Mahfil taşıyan ahşap kolon burada yüzeyi ikiye böldüğünden direk ile kapı arasında kalan dar alana inceliği nedeni ile selvi ağacı resmedilmiştir. Zamanla rengi silindiği için zor fark edilmektedir. Ağacın gövdesi kahverengi üst kısmı ise açık mavidir. Kolon ile pencere arasında kalan yüzeye mavi yaprakları dört yerde kümelenen salkım söğüt ya da top çam olarak nitelendirilebilecek bir ağaç motifi işlenmiştir. Buradaki mavi yapraklar üsluplaştırılmıştır (Resim 1). Pencere, mavi renkli çizgiden oluşan dış konturla çevrelenmiştir. Pencere nişi iki kenarda köşeleri noktali zikzak şeklinde bordür ile çevrelenmiş olup bordürlerin arası kıvrık dal motifi ile doldurulmuş

tur. Kemer kavsinde ise altı kollu yıldız vardır (Resim 2). Pencere ile batı duvarı arasındaki yüzeyde ise stilize edilmiş meyveli bir elma ağacı bulunur (Resim 3).

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Giriş açıklığı ile girişin doğusundaki duvar yüzeyinde yaprakları olmayan stilize edilmiş bir meyve ağacı görülür (Resim 4). Pencere nişindeki süsleme kompozisyonu diğer pencere ile aynı olsa da burada yıldız motifine yer verilmemiştir (Resim 5). Pencerenin doğusu ile doğu duvarı arasında kalan yüzeyde ise palmiyeyi andıran bir ağaç motifi bulunur. Zemin çizgisinden yükselen ağacın kolları sağa-sola doğru kıvrılmıştır (Resim 6).

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 10

Resim 11

B. Batı Duvarı Üzeyindeki Duvar Resimleri

Batı duvarının mahfil altında kalan yüzeyinde kuzey duvarından yaklaşık bir buçuk metrelik boşluk bırakıldıktan sonra, mavi zemin üzerine üç dilimli soyut yaprak motifinden oluşturulmuş bir madalyon bulunur. Madalyonun içi, değişik açılardan bakılarak tasarlanmış gül ve gonca motiflerinden oluşan bir demetle doldurulmuştur. Bu demet dört gül, dört gonca, kıvrık dal ve yapraklardan oluşur (Resim 7). Mahfilin bittiği yerden itibaren iki katlı revak görünümüyle devam eden süsleme kompozisyonunun alt ve üst sıralarında dörder adet kemer sırası vardır. Üstteki kemerli bölümlerden birisi sonradan açılan pencere nedeni ile tahrip olmuştur. Alt sıradaki kemerlerden kuzeyden güneye birincisinde kaideli, şişkin gövdeli, dar boyunlu ve ağızlı toprak renginde bir vazodan çıkan gül demeti motifidir (Resim 8). İkinci kemer kaideli geniş gövdeli, ince, uzun boyunlu ve dar ağızlı mavi vazodan çıkan kırmızı ve mavi güller, goncalar ve yeşil yapraklardan oluşan bir demetle doldurulmuştur (Resim 9). Üçüncü kemer kaideli, geniş gövdeli ve geniş ağızlı mavi saksıdan yükselen meyve ağacı ile doldurulmuştur. Yapraklar koyu yeşil, cinsi anlaşılmayan meyve ise turuncudur. Ağacın gövdesi kahverengidir (Resim 10). Dördüncü kemer zemin çizgisi üzerine kökleriyle oturtulmuş stilize armut ağacı motifidir ile doldurulmuştur. Ağaç, geniş hacimli ve meyveli olup bütün kemer gözünü kaplamıştır (Resim 11).

Batı duvarının üst bölümünde sonradan açılan pencere nedeni ile bir tahribat söz konusudur. Kuzeyden güneye birinci kemerin içinde yüksek kaideli, şişkin gövdeli, uzun boyunlu ve kulplu bir vazodan çıkan gül demeti vardır. Güller kırmızı ve mavi tonlarındadır. Gül demetinin üst bölümü tahrip olmuştur. Daha geniş tutulduğu anlaşılan ikinci kemerin içinde sadece bir adet mavi renkli vazo kulpu algılanabilmektedir. Geri kalan bölümü tahrip olmuştur (Resim 12). Üçüncü kemerde akant yaprağına benzer kaide üzerine oturtulan ibrik şeklinde vazodan çıkan gül demeti vardır. Güller, alttan üstte doğru daralan bir kompozisyonla yüzeye doldurulmuş ve dört farklı yerde kümelenmiştir. Üst seviyelerde gül demetinin sağında ay-yıldız, solunda da güneş motifidir bulunur. Ay ve güneş ışık saçmaz vaziyettedir. Güneşin içi insan silüetini andırmaktadır (Resim 13). Dördüncü kemerde yine akant yaprağına benzer bir kaideye oturtulan kademeli kaideli, geniş gövdeli geniş ve açık ağızlı vazodan yükselen ve dört yerde kümelenen kırmızı, mavi ve pembe güller, çiçekler, laleler ve yapraklardan oluşan bir demet görülür. Kompozisyondaki yapraklara perspektif katmak için zaman zaman siyah renk kullanılmıştır. Kompozisyonun sağına ay ve ışık saçan küçük bir güneş, soluna ise yine ışık saçan daha büyük bir güneş yerleştirilmiştir (Resim 14).

Resim 8

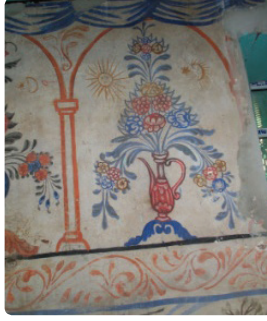
Resim 9

Resim 12

Resim 13

Resim 14

C. Güney Duvarı Yüzeyindeki Duvar Resimleri

Caminin güney duvarındaki kemer dizilişinde mihrap, minber ve pencereler etkili olmuştur. Minber ile batı duvarı arasında kalan kısımdaki kemerler ile üst sıradaki mazgal ve doğu duvarı arasında kalan kısımdaki iki kemer yüzeyin küçüklüğü nedeniyle dar tutulmuştur. Minber ile batı duvarı arasında kalan yüzeyde iki üstte iki altta olmak üzere dört kemer gözü bulunur. Üsttekiler duvar ile mazgal arasında olup, batıdaki kökleriyle zemine oturtulmuş kahverengi gövdeli, yeşil yapraklı bir ağaç vardır. Doğudaki ise altındaki dalları kesilmiş üstünde yaprakları fırça darbeleri ile sağa, sola ve üste doğru üç grupta toplanmış stilize edilmiş bir ağaç görülür. Giriş kapısının batısında da karşılaştığımız bu ağaç muhtemelen top çam ya da salkım söğüttür. Altta ki kemer gözlerinde ise uçları rüzgârdan doğuya doğru eğilen birer selvi ağacı yerleştirilmiştir (Resim 15). Güney duvarında üstte iki mazgal arasında kalan kısımda dört adet kemer gözü bulunur. Batıdan itibaren birincisinde kaideli, geniş gövdeli, boğazlı ve dar ağızlı kırmızı bir vazodan çıkan pembe, kırmızı, mavi renkli güller, goncalar ve yeşil yapraklardan oluşan bir demet vardır. İkinci kemer gözünde kademeli kaideli, geniş gövdeli ve ağızlı, kahverengi vazodan çıkan kırmızı ve mavi tonlarında güller, goncalar ve yapraklardan oluşan bir demet; üçüncü kemer gözünde kaideli, kulplu, geniş ve açık ağızlı, üzeri işlemeli mavi bir vazodan çıkan kırmızı ve mavi tonlarında gül, gonca ve yeşil yapraklardan oluşan bir demet; dördüncü kemer gözünde de geniş gövdeli, geniş ağızlı, kahverengi vazodan çıkan kırmızı ve mavi tonlarında gül, gonca ve yapraklardan oluşan bir demet yer alır (Resim 16).

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Mihrabın iki tarafında birer kemer gözü vardır. Batıdaki kemer gözüne bir ağacın gövdesine sarılmış üzüm salkımlı asma dalı yerleştirilmiştir. Üzümler mavi, yaprakları yeşildir. Yapraklar "C" biçimlidir. Mihrabın batısındaki kemer gözü yedi katlı, sekiz kapılı cennet tasviri ile doldurulmuştur. Tasvirde cennetin sembollerinden olan livâ-i hamd sancağı, tuba ağacı, cennet kapıları, ve katlarına yer veril-

miştir. Güney duvarının ortasında olan mihrap nişinin etrafını kıvrık dallardan oluşan iki sıra bordür çevrelemektedir. Dışta olan bordür dar olup, önce baklava dilimi ile bezenmek istenmiş, biraz devam edildikten sonra kıvrık dala dönmüştür. İçteki bordür daha geniş olup, kahverengi kontur çizgileriyle kuşatılmıştır. Mihrap nişinin üzerinde S ve C kıvrımlı kaide üzerinde yükselen üç tane alem vardır. Mihrap kavsarasından nişe doğru zincirle sarkıtılmış asma kandil motifi görülür. Mavi ve kahverengi renklerdeki kandile kırmızı boya ile yanıyor görünümü verilmiştir. Kandilin altından mavi püskül sarkar. Kandilin dışında mihrap nişi içerisinde iki tane de ayaklı şamdan bulunur. Mavi ve kahverengi renklerden oluşan şamdanlara da yanıyor görünümü verilmiştir. Mihrap nişi ile kemer gözleri arasında kalan dikdörtgen yüzeyde, üstteki ara bordürden aşağıya sarkıtılan iki saat tasviri vardır. Saatlerin aşağıya sarkan ikişer çanı bulunur. Üçgen alınlıklarının köşelerinde hilal şeklinde birer alem olup, saatler 09.00'u göstermektedir. Saatlerin altında kandil koymak için küçük birer çıkma yapılmıştır. Elektriğin olmadığı zamanlarda kullanılan kandillerden çıkan isler çevresini karartmıştır. Alt tarafta mihrabın iki yanında uçları mihraba doğru eğilmiş birer selvi tasviri görülür (Resim 17).

Mihrabın doğusundaki pencere ile doğu duvarı arasında iki, hemen altında kalan sonradan açılma pencere ile duvar arasında kalan yüzeyde bir kemer gözü vardır. Bu üç kemer gözünün içerisinde üç farklı ağaç tasvir edilmiştir. Mazgal biçimli pencerenin yanındaki kemer gözünde zemin çizgisinden yükselen meyve ağacı yer alır. Meyve rengi turuncudur. Ancak ağacın türü anlaşılamamaktadır. Duvar tarafındaki kemer gözünde hurma ağacı vardır. Ağacın dört altta, dört üstte sekiz meyvesi bulunur. Buranın altında ve kürsünün üstünde kalan kemer gözü içinde ise palmye ağacını andıran bir başka tasvir görülür.

D. Doğu Duvarı Yüzeyindeki Duvar Resimleri

Caminin doğu duvarı altında iki, üstünde de dört adet kemer gözü vardır. Alt sırada güneyden itibaren tamamlanmamış iki kemer gözünde, pencere nişi ve cami tasviri bulunmaktadır. Buradaki kemer gözlerinin konturları siyah ile çizilmiş, ancak boyanmadan ve motifleri tamamlanmadan bırakılmıştır. Bunlardan ilkinde (güneyden kuzeye) çiçeği andıran bir vazo deseni içerisine siyah konturla Arapça "Muhammed" yazısı yazılmış, ancak gerek vazo,

gerekse yazı boyanmadan desen halinde bırakılmıştır. İkinci kemer gözünde ise siyahla konturları çizilmiş S ve C kıvrımları şeklinde tamamlanmadan bırakılmış bir kartuş vardır. Diğerlerinden hareketle buranın da vazodan çıkan gül demeti ile doldurulacağı anlaşılır(Resim 18). Bu kemer gözünden sonra doğuya açılan pencere nişi gelmektedir. Burada kıvrık daldan bir dış kontur, düz çizgi şeklinde kırmızı-mavi bir orta bordür ve köşeleri noktalı zikzak şeklinde siyah renkli bir iç bordür vardır. En üstte ise altı kollu bir yıldızın kolları bağlanarak çokgen oluşturulmuş, çokgen de kıvrık dal motifli bordürle çevrelenmiştir. Bu uygulamanın iki tarafından zincirlere asılı yağ kandilleri sarkıtılmıştır (Resim 19). Pencereden sonra gelen duvar yüzeyinde kubbeli bir cami tasviri yer alır. Caminin merkezi kubbesi yüksek kasnaklıdır. Caminin silindirik formlu dört adet minaresi vardır. Öndeki minareler ikişer şerefelidir. Arkada kalan minarelerin birer şerefesi görülebilmektedir (Resim 20).

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Üst sırada güneyden kuzeye birinci kemer gözünde kademeli kaideli, enlemesine gelişen mavi vazodan çıkan kırmızı ve mavi tonlarında gül, gonca ve yeşil yapraklardan oluşan bir demet vardır. Gonca ve güller iki noktada kümelenmiştir. İkinci kemer gözü sehpayı andıran kaideli kahverengi

vazo içerisinde dal ve yaprakları kesilmemiş karpuz ve karpuz saplı bıçak tasviri ile doldurulmuştur. Karpuzun dal ve yaprakları kıvrımlar yaparak boş kalan yüzeyleri doldurmuştur. Yapraklar "C" şeklindedir. Üçüncü kemer gözünde kaideli, geniş gövdeli ve geniş ağızlı kahverengi vazodan çıkan bir meyve ağacı vardır. Stilize olarak tasvir edilen ağacın meyvesi limona benzemektedir. Dördüncü kemer gözünde zeminden yükselen, yaprakları ile irili ufaklı dört kısımda kümelenmiş bir ağaç tasvir edilmiştir (Resim 21).

Resim 21

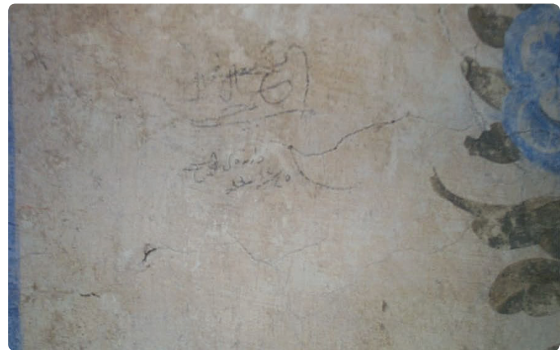
Doğu duvarında mahfilin altında kalan kalemişi süslemeler kemer motifi ile çerçevelememiştir. Burada güneyden kuzeye ilk olarak pencere nişi vardır. Nişin içerisindeki süslemeler, doğuya açılan diğer pencere ile aynı düzenlemeyi gösterir. Pencereden sonra zemin üzerine türü belli olmayan, üç dilimli yaprak motifinden oluşan daire şeklindeki madalyon içerisinde değişik açılardan bakılarak tasarlanmış gül ve gonca motiflerinden bir demet yer alır. Ancak burada sadece konturlar çizilmiş ve boyama işi bitirilmemiştir. Buradaki süsleme için 7 numaralı fotoğraftaki kompozisyonun tamamlanmamış hali diyebiliriz. Bu kompozisyondan itibaren yaklaşık bir buçuk metrelik boşluk bırakıldıktan sonra, doğu duvarındaki süslemeler son bulmuştur.

Resim 22

III. Değerlendirme

Sanatımızda batılılaşma dönemi olarak tanımlanan ve 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkemize ulaşan barok ve rokoko üslupları öncelikle saray ve çevresinde, daha sonra da Anadolu'daki çeşitli yapılarda uygulama alanı bulmuştur. Daha çok iç mekan dekorasyonunu etkileyen bu üslupların Osmanlı mimarisine girmesiyle duvar resmi olarak tanımlanan bir resim türü gelişmiş; manzara, natüromort, gül demeti, vazodan yükselen çiçekler ve değişik mimari tasvirlerden oluşan süsleme kompozisyonları, kalemişi tekniği ile duvarlara uygulanmıştır. Giresun'un Yağlıdere İlçesi'ne bağlı Tekke Köyü'nde yer alan Hacı Abdullah Halife Camisi, Giresun'da bu dönem gelenekleriyle siva üzerine kalem işi ile süslenen tek cami örneğidir. Bir şehzade kenti olan komşu il Trabzon'da bu tarzda süslenen ve isimleri ileride zikredilen çok sayıda cami bulunmaktadır. Hacı Abdullah Halife Camisi'nin Trabzon'daki Gülbahar Hatun Vakfı'na bağlı olarak inşa edildiği düşünülürse buradaki süsleme kompozisyonunun Trabzon camilerinden etkilenerek oluşturulduğu ifade edilebilir. Harimde batı duvarındaki alt sıra kemerlerinden kuzeyden güneye birincisi içerisinde "Darendeli Eş-Şeyh Hamza" yazısı okunmaktadır (Resim 23). Bu yazının hemen altında bir de tarih ibaresi yer almaktadır. Ancak tahrip olduğundan tarihi tam olarak okunamamıştır. Bu yazıdan ve bölgedeki örneklerden hareketle Hacı Abdullah Halife Camisi duvar resimlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında Darendeli Hacı Hamza isimli bir usta tarafından yapıldığı ifade edilebilir.

Resim 23

Hacı Abdullah Halife Camisi'nin duvar kalınlığı yaklaşık 70 cm. civarındadır. Duvarlar içten önce kalın sonra da ince perdah siva ile sıvanmıştır. Sivanın kum, kireç, yumurta akı, saman, koyunyünü vb. malzemelerin karıştırılmasıyla elde edildiği dö-

külen yerlerinden anlaşılmaktadır. Kaba sıvanın kalınlığı bir ile beş cm. arasında değişmektedir. Perdah sıvası ise iki-üç mm. arasındadır. Camideki duvar resimleri kalem işi tekniği ile uygulanmıştır. Bu teknik kuru siva üzerine tutkal veya su ile karıştırılmış toprak boylarla yapılmış resimler olarak tanımlanır (Renda vd. 1980: 50). Duvar yüzeylerine siva uygulandıktan sonra kurşun kalemle işlenecek motiflerin konturları çizilmiştir. Daha sonra da serbest fırça darbeleriyle boyama işi gerçekleştirilmiştir. Ancak burada dikkati çeken bir husus vardır. Birçok yerde kurşun kalemle çizilen kontur çizgileri ile üzerine yapılan motifler aynı değildir. Doğu duvarının mahfil altında kalan kısmında üç dilimli yaprak motifinden daire biçiminde bordür içerisinde tamamlanmamış dört adet gül motifi doldurulmuştur. Yine aynı duvarın güneyinde pencere ile güney duvarı arasında kalan kısımdaki iki adet kemer gözü ve içinde kalan motifler kurşun kalemle çizilmiş ancak boyanmadan bırakılmıştır. Buradan hareketle duvarların kalem işi ile süslenmesi işleminin bitirilemediğini ve kontur çizgilerine uyulmadan resmedilen yerlerde serbest çalışıldığını ifade edebiliriz (Resim 24). Duvar resimlerinde kök boya kullanılmıştır. Renk olarak kırmızı ve mavinin çeşitli tonları seçilmiştir. Bunun dışında yeşil, siyah, turuncu, sarı renklere de yer verilmiştir.

Resim 24

A. Süsleme Kompozisyonları

Duvarlarda bitkisel, geometrik, yazılı ve nesnel süsleme uygulamaları yer almaktadır. Süslemeler mahfilin güneyinde kalan duvarlarda yoğunlaşmıştır. Buradaki duvarlar iki katlı revak şeklinde bölümlendikten sonra revak gözleri vazodan çıkan çiçekler, gül ve gonca demetleri, çeşitli ağaçlarla

doldurulmuştur. Mahfilin altındaki duvarlara yapılan resimler ise doğrudan zemine oturan ağaçlardan ibarettir. Süsleme bakımından yoğunlukta olan grup bitkisel olanıdır. Geometrik ve yazılı süsleme kısıtlıdır. Nesnel süsleme ise bu iki guruba nazaran daha fazladır.

1. Bitkisel Süsleme: Çeşitli formlarda vazodan çıkan gül ve gonca demetleri ile ağaç resimlerinden oluşan süsleme kompozisyonu duvar resimlerinde en çok uygulanan süsleme kompozisyonu olmuştur. Divriği Ulu Camisinin kuzey portalindeki bir vazo içinden çıkan çiçekler, yapraklar daha sonra natüralistleşerek Osmanlı süsleme sanatının ana motiflerini oluşturmuş, batı etkisinin yoğunlaştığı 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bunlara bazı meyve motifleri de eklenerek zengin süsleme kompozisyonları meydana getirilmiştir (Arık, 1988: 132). Hacı Abdullah Halife Camisi'ndeki duvar resimlerinde revak gözlerine yerleştirilen bu demetler, yüzeyi doldurmak amacı ile bazen vazolardan yanlara sarkıtılmıştır. Demetler iki, üç ya da dört yerde kümelenmişlerdir. Gül ve goncalar genellikle hatayi üslubunda olduğu gibi tepeden, cepheden ve yanlardan bakılarak tasarlanmışlardır. Gül ve goncalar vazodan çıktıktan sonra bazen hemen vazunun üzerinde, bazen de yüzeyi doldurmak için yanlara sarkıtıldıktan sonra kümelenmiştir. Aralara kıvrık dallar yerleştirilerek biraz yükseldikten sonra ikinci ve üçüncü noktalarda kümelenmeler görülür. Kümeler iki, üç, dört ya da beşerli gül ve goncalardan oluşur. Süsleme kompozisyonu, en üstte yukarı doğru yükselen karanfil, gelincik vb. çiçeklerle son bulmuştur.

Camide doğu, batı ve güney duvarlarının mahfilin güneyinde kalan yüzeylerinde irili ufaklı yirmi altı gözlü revak görünümünde bir kompozisyon yer alır. Bunlardan on tanesinde vazodan çıkan kıvrık dal, gül ve goncalardan oluşan demetler, on üç tanesinde de çeşitli ağaç resimleri vardır. Bir tanesinde sehpa üzerinde, yaprakları duran bıçak saplanmış karpuz resmi vardır. Bu motifin bir benzeri Beşiktaş'taki Başmabeyinci Konağı duvar süslemelerinde görülür (Renda vd. 1980: 57). İki kemer gözünde ise motiflerin konturları çizilmiş ancak tamamlanamamıştır. Kemer içindeki ağaç ve demetler uzunlamasına gelişmişlerdir. Duvarlarda gül ve gonca demetlerinden başka zeminde ya da saksıdan çıkan ağaç resimleri de vardır. Örneğin batı duvarında alt sıra kemer gözlerinin

den üç ve dördüncüsünde stilize edilmiş meyve ağaçları vardır. Güney duvarında minber ile batı duvarı arasında kalan bölümdeki kemer gözlerinden alttakilerde iki adet selvi, üsttekilerde bir top çam ve bir de türü belli olmayan bir ağaç vardır. Mihrabın iki yanında birer selvi, batısında üzerine asma sarılmış bir ağaç, doğusunda da tuba ağacı vardır. Yine güney duvarının doğusundaki pencereler ile doğu duvarı arasındaki yüzeye üst sıradaki iki kemer gözünde bir meyve ağacı ve bir hurma ağacı, alttaki kemer gözünde de bir palmye ağacı vardır. Doğu duvarında cami tasviri üzerindeki kemer gözüne bir top çam, yanında bir meyve ağacı resmedilmiştir. Kuzey duvarında girişin doğusunda stilize edilmiş bir meyve ağacı ve palmye ağacı, girişin batısında da sırası ile selvi, top çam ve meyve ağacı vardır. Camide toplam on dokuz ağaç tasvir edilmiştir. Bu ağaçlardan altısı meyve, beşi selvi, üçü top çam, ikisi palmye, biri hurma, biri tuba biri de meyvesiz bir ağaçtır. Meyve ağaçlarının ikisi vazodan yükselmektedir. Meyveler limon, armut ve portakalı andırmaktadır. Selvi ağaçlarının uçları eğik yapılmıştır. Top çam olarak nitelendirdiğimiz ağaç salkım söğüde de benzemektedir. Ağacın yaprakları irili ufaklı üç-dört yerde kümelenmiştir. Palmiye olarak adlandırdığımız ağaçların sadece yaprakları palmiye andırmaktadır. Hurma ağacının dördü altta dördü üstte toplam sekiz adet meyvesi vardır. Cennet ağacı olarak bilinen tuba ağacının kökü havada olup, yukarıdan aşağıya doğru uzamaktadır. Cennet tasvirinin üzerine resmedilen ağacın çiçekleri açmış vaziyettedir.

Benzer tarzdaki bitkisel süslemeli duvar resimlerine sahip 19. yüzyıl Trabzon camilerinde⁵ motifler doğrudan duvar yüzeyine uygulanmıştır. Hacı Abdullah Halife Camisi'nde ise duvar yüzeyleri revak şeklinde bölümlere ayrılmış ve her bölümün içi değişik süsleme kompozisyonuyla doldurulmuştur (Resim 25). Bu şekli ile Hacı Abdullah Halife Camisi'ndeki süsleme kompozisyonu, bölgedeki tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 25

2. Geometrik Süsleme: Duvar resimlerinde geometrik süsleme uygulamalarına fazla yer verilmiştir. Bitkisel süslemenin ağırlıkta olduğu camide ancak belirli noktalarda geometrik süsleme ile karşılaşmak mümkündür. Pencere kemerlerindeki köşeleri noktalı zikzak bordürler, yine buralardaki çokgen ve daire şeklindeki uygulamalar dikkati çeken en önemli geometrik bezeme örnekleridir. Batı duvarı ile güney duvarının birleştiği köşedeki kemer yüzeyinde baklava dilimi şeklindeki uygulama bir başka geometrik süsleme örneğidir. Mihrap nişi çevresindeki dış bordür baklava dilimi şeklinde düzenlenmeye başlamış ancak fazla devam etmeden kıvrık dal motifine dönüşmüştür.

3. Yazı: İlk bakışta süsleme kompozisyonunda hat uygulamasına yer verilmediği görülse de dikkatle incelendiğinde doğu duvarının batısında dış konturları çizilmiş ancak içi boyanmamış iki kemer gözü vardır. Bunlardan güneyde olanın içinde kurşun kalemle yazılmış, boyanmamış Arapça sülüs hatlı "Muhammed" yazısı görülür. Camideki tek yazı örneği olarak karşımıza çıkan bu uygulama, çevresindeki süsleme unsurları ile birlikte bitirilmeyen bırakılmıştır.

4. Nesnel Süsleme: Bitkisel süslemeden sonra hâkim olan grup nesne tasvirleridir. Vazolar, asma saatler, kandiller, şamdanlar, alemler, bıçak, bayrak ve perde gibi motifler bu gruptaki nesnelere teşkil eder. Çoğunlukta olan nesnelere çeşitli form ve renklerde tasvir edilmiş vazolardır. Batı duvarında altı, güney duvarında dört, doğu duvarında üç adet olmak üzere toplam on üç vazodur. Vazolardan dokuz tanesi kaideli, geniş gövdeli ve geniş ağızlıdır. Dört tanesi kaideli, geniş gövdeli ve dar ağızlıdır. Yine vazolardan üç tanesi kulpludur. Ancak batı duvarında sonradan açılan pencerenin yerinde de kulplu bir vazodan olduğu pencere kenarında kalan

⁵ Araklı Kalecik Mahallesi Camisi, Araklı Turnalı Köyü Camisi, Arsin Çatak Beldesi Büyük Cami, Arsin Güneyce Köyü Büyük Cami, Çaykara Kabataş Köyü Camisi, Şal pazarı Doğancı Köyü Camisi, Çaykara Şahinkaya Köyü Gülveren Mahallesi Camisi, Sürmene Gültepe Köyü Kefeli Mahallesi Camisi, Sürmene Karacaköyü Camisi, Sürmene Petekli Köyü Orta Mahalle Camisi.

resimlerden anlaşılıyor. Bazı vazoların kaideleri kademeli olarak, bazılarının da kartuş şeklinde yapılmıştır. Mihrap duvarında mihrabın iki tarafının üstünde birer asma saat motifi resmedilmiştir. Saatlerin üçgen alınlığının üç köşesine birer alem yerleştirilmiştir. Batı duvarı pencere kemerlerinde ve mihrap nişinde zincirlerle asılmış yağ kandilleri yanar vaziyette resmedilmiştir. Yine mihrap nişinin kenarlarındaki ayaklı şamdanlar yanar vaziyette resmedilmiştir. Şamdanların ayakları mavi, üst kısımları kahverengidir. Mihrap nişinin tepesinde, saatlerin alınıklarında ve cennet tasviri yanındaki bayrak direğinde irili ufaklı yedi adet alem yer alır. Mihrap nişi üzerindeki alemler S ve C kıvrımlı bir kartuşa oturmaktadır. Doğu duvarında üst sıra kemer gözlerinden ikincisinde (güneyden kuzeye) sehpa şeklindeki vazo üzerinde karpuz saplı vaziyette bir bıçak resmi tasvir edilmiştir. Güney duvarında mihrabın doğusundaki cennet tasvirinin yanında bir bayrak resmi dikkati çeker. Bu bayrak, cennetin simgesi olan liva-i hamd sancağıdır. Mahfilin güneyinde kalan duvarlardaki süslemeler en üstte perde motifi ile tamamlanmıştır. Kıvrımları siyahla belirginleştirilen perdeler, köşelerden aşağıya sarkıtılmıştır. Bu tanımlamalardan hareketle süsleme kompozisyonunda çeşitli formlarda vazolar, saatler, alemler, kandiller, şamdanlar, bıçak, sancak ve perde gibi nesnel motifler tespit edilmiştir.

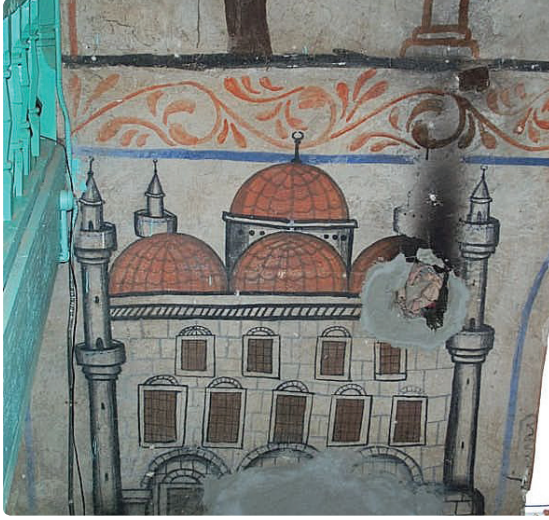
5. Kozmik Tasvirler: Batı duvarının üst sıra kemer gözlerinden (kuzeyden güneye) ikinci ve üçüncüsünde ve pencere kemerlerinde kozmik tasvirler olarak yorumlanan ay, yıldız ve güneş motifleri vardır. Batı duvarının üst sıra kemer gözlerinden ikincisinde gül demetinin sağında ışık saçar vaziyette ay ve yıldız resmi, solunda içi insan silüetini andıran ışık saçar vaziyette güneş resmi görülür. Üçüncü kemer gözünün sağında daha stilize bir ay yıldız resmi, solunda da yine ışık saçar vaziyette güneş motifi yer alır. Doğu duvarı pencereleri ile kuzey duvarının batısındaki pencerelerde ise birer yıldız resmi bulunur (Resim 13 - 14).

6. Mimari Tasvirler: Duvar resimlerindeki başlıca mimari süsleme örnekleri revak sıraları, doğu duvarındaki cami ve güney duvarındaki cennet tasvirleridir. Mahfilin güneyinde kalan duvar yüzeyleri iki katlı revak sırası şeklinde düzenlenmiştir. Revaklar, kaide üzerinden yükselen sütunların yuvarlak kemerlerle birbirlerine bağlanmasıyla oluşturulmuştur. Revakların içi bitkisel karakterli süsleme kompozisyonuyla doldurulmuştur.

Doğu duvarındaki pencereler arasında kubbeli bir cami tasviri vardır (Resim 25). Merkezi kubbesi yüksek kasnaklı olan caminin son cemaat yerinde üç küçük kubbe tasviri daha görülür. Dört minareli olan cami tasvirinde minareler silindirik formudur. Minareler caminin köşelerine yerleştirilmiş olup öndeki minareler ikişer şerefelidir. Arkadaki minarelerin birer şerefesi görülebilmektedir. Duvar resimlerinde cami tasvirlerine Karadeniz Bölgesi'nde özellikle Trabzon'daki 19. yüzyıl camilerinde yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Gerek yayın taramalarında (Yavuz, 2009: 287; Sümerkan ve Okman, 1999: 1-78) gerekse kendi araştırmalarımızda tespit ettiğimiz bu yapılarındaki duvar resimlerinde üç farklı cami tasviri tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Allah, Muhammed, Ali üçlemesi ile (Çaykara Şahinkaya Köyü Gülveren Mahallesi Camisi, Sürmene Gültepe Köyü Kefeli Mahallesi Camisi); ikincisi "La ilahe İllallah Muhammed Resul Allah" yazısı ile (Araklı Turnalı Köyü Camisi, Sürmene Karacaköyü Camisi, Sürmene Petekli Köyü Orta Mahalle Camisi, Araklı Kalecik Mahallesi Camisi) üçüncüsü de kalem işi süslemelerle (Araklı Kalecik Mahallesi Camisi, Arsin Çatak Beldesi Büyük Cami, Arsin Güneyce Köyü Büyük Cami, Çaykara Kabataş Köyü Camisi, Şalpaazarı Doğancı Köyü Camisi) oluşturulmuştur. Cami tasvirli duvar resimlerine Anadolu'daki kalem işi süslemelere sahip pek çok camide rastlamak mümkündür. Yozgat Çapanoğlu Camisi, Sandıklı Ulu Camisi, Acıpayam Yazır Köyü Camisi, Tavşanlı Kurşunlu Camisi, Merzifon Paşa Camisi, Amasya Gümüşlü Camisi, Beyşehir Çavuş Köyü Camisi bunlardan bazılarıdır. Bunlar genellikle Selimiye, Süleymaniye ve Sultanahmet gibi ünlü camilerin modelleridir (Arık 1988: 126). Orta Anadolu'daki 19. yüzyıl camilerindeki mimari tasvirlerde özellikle cami resimleri revaçta olup, bunların çoğu İstanbul camilerini yansıtır (Renda 1977: 152). Bu camiler genellikle kübik alt yapıları, kurşun kaplı kubbeleri, sivri külahlı minareleriyle klasik Osmanlı camileridir (Okçuoğlu 2000: 32).

Güney duvarında mihrabın doğusunda kalan kemer gözünde yedi katlı, sekiz kapılı cennet tasviri vardır (Resim 26). Katlar alttan üste doğru daralarak yükselmektedir. Tasvirin alt kısmında içleri kahverengi ile boyanmış sekiz adet yuvarlak kemerli kapı yer alır. Kemerler, kaideli ve başlıklı sütunlara oturtulmuştur. Tasvirin en üstünde kökleri havada, çiçekli dalları cennetin bütün katlarını gölgeleyecek şekilde aşağıya doğru sarkıtılmış bir tuba

ağacı motifi görülür. Ağacın kökü yuvarlak bir çerçeve içine alınmıştır. Cennet Sembolü olan Liva-yı Hamd sancağı, birinci katın zemininden yükselerek üstte hilal motifi ile son bulur. Buradaki cennet tasviri, aynı döneme tarihlenen bölge camilerindeki tek uygulama olarak dikkati çeker. Bu tasvirin bir benzeri Muğla İli Fethiye İlçesi Seki Beldesi Tekke Camisi'nin doğu cephesinde, güneyden kuzeye birinci-ikinci pencere arasına uygulanmıştır (Duran 1992: 327). Kuran'da 130 defadan fazla anılan ve ayrıntılarıyla betimlenen cennette en çok köşk, çeşme, köprü, nehir, bahçe, ağaç gibi öğeler vurgulanmıştır.⁶

Resim 25

Resim 26

IV. Sonuç

Sanatımızda yenileşme süreci ile birlikte barok ve rokoko gibi sanat akımları ülkemizde ilk olarak İstanbul ve çevresinde etkili olmuş, sonraki yıllarda buralarda çalışan taşralı sanatçılar aracılığı ile Anadolu'ya yayılmıştır. Ancak Anadolu'daki örnekler işçilik kalitesi bakımından İstanbul'dakilerin yerini tutmamakta, daha çok stilize ve yarı stilize üslupla yapılmış kompozisyonlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Giresun'un Yağlıdere ilçesine bağlı Tekke Köyü'nde yer alan ve Trabzon'daki Gülbahar Hatun Vakfına bağlı olarak inşa edilen Hacı Halife Abdullah Camisi'ndeki duvar resimleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında Darendeli eş-Şeyh Hamza tarafından yapılmıştır. Duvar resimleri kalem işi tekniğinde serbest fırça darbeleriyle uygulanmıştır. Süslemeler bazen stilize-yarı stilize, bazen de natüralist olarak tasvir edilmiş olup, iyi bir kompozisyonla resmedilmiştir. Dönem gereği İstanbul ve önemli Anadolu kentlerindeki çeşitli yapılarda görülen bu tarzdaki duvar resimleri, Giresun'da sadece Hacı Abdullah Halife Camisi'nde görülmektedir. Camideki cennet tasvirinin bölgede tespit edilmiş başka örneği yoktur.

⁶ Kuran'daki Cennet imgesi ile ilgili olarak bkz. (Okçuoğlu, 2000: 31-38)

Kaynaklar

- Arık, Rüçhan (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Barkan, Ömer Lutfi (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, II, 279-386.
- Duran, Remzi (1992). "Seki – Tekke Camii ve Tekke Sanatı ile İlgisi Üzerine", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, 323-349.
- Fatsa, Mehmet (2008). *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserler*, Giresun: Giresun Belediyesi Yayınları.
- İltar Gazanfer (2014). *Giresun Kültür Envanteri*, İstanbul: Giresun Valiliği Yayınları.
- Karpuz, Haşim (1982). "Giresun'un Espiye İlçesine Bağlı Tekke Köyündeki Gülbahar Hatun "Hacı Abdullah" Zaviyesine Bağlı Yapılar", *Vakıflar Dergisi*, XV, 117-125.
- Okçuoğlu, Tarkan (2000). *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Renda, Günsel – Turan, Erol (1980). *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, İstanbul: Tıglat Sanat Galerisi Yayınları.
- Renda, Günsel (1977). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 170-1850*, Ankara: TTK Basımevi.
- Sümer, Faruk (1992). *Tirebolu Tarihi*, İstanbul: Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği.
- Sümerkan, Reşat – Okman, İbrahim. (1999). *Kültür Varlıklarıyla Trabzon*. Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.
- Tekinalp, Ayşe Pelin Şahin (2002). *Batılılaşma Dönemi Duvar Resimleri*, *Türkler*, 15, 718-730.
- Tuluk, Ömer İskender (2007). "Araklı'nın Çok Kubbeli Camileri", *Aredamento Mimarlık*, 208, 110-116.
- Yavuz, Mehmet (2009). "Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı", *Uluslar Arası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008, 2009/2*, 282-294.
- Yüngül, Naci (1982). "Giresun'un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Tekkesi Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi", *Vakıflar Dergisi*, XV, 101-116.

Romanya'nın Transilvanya Bölgesi Protestan Kiliselerine Halı Bağışlama Geleneği*

Levent Boz**

Öz

Günümüzde, Romanya'nın Transilvanya Bölgesi Protestan kiliselerinde yüzlerce Anadolu kökenli halı bulunmaktadır. 16. yüzyılın ortalarında, Reform Hareketinin Transilvanya'ya ulaşmasının ardından kısa süre içinde şiddetlenen "Protestan İkona-Kırıcılığı" neticesinde kiliselerdeki hemen hemen tüm fresklerin üzeri kapatılmıştır. Transilvanyalı Saksonlar, kiliselerinin sadece kireç boyalı duvar ve sıralardan oluşan mekânlar haline geldiğini görüp bunu değiştirmek istemiş ve tam bu noktada bölgede özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok sayıda bulunan Anadolu halılarını keşfetmiş olmalıdır. Cemaat üyelerinin soğuk kilise sıralarına daha rahat oturmak ve zenginliklerini herkese göstermek amacıyla kullandıkları düşünülen bu halılar, aynı zamanda dini bir güdüyle de kiliselere bağışlanmaya başlanmış ve zengin koleksiyonun oluşması sağlanmıştır. Çalışmada, Transilvanya Protestan kiliselerine gerçekleştirilen halı bağışları incelenmiş ve sonuç kısmında İslam geleneğindeki camilere halı bağışlama olgusu ile benzerliklerinin olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Transilvanya, Romanya, Protestan, Kilise, Halı, Bağış, Anadolu

Tradition of Donating Carpets to Protestant Churches of Transylvania Region of Romania

Abstract

Today, there are hundreds of Anatolian carpets kept in the Transylvanian Protestant Churches of Romania. After the arrival of Reformation in Transylvania, "Protestant-Iconoclasm" had spread across Europe and most of the frescoes in churches were whitewashed. After this, Transylvanians realized, their churches were pale buildings with whitewashed walls and pews. At this point they should have discovered Anatolian carpets which were already in the region, especially from the second half of the 15th century. Parishioners might have bought these carpets to lay on the cold pews and also to adorn their pews as a sign of their wealth. Then, they decided to donate these carpets to decorate their churches, with religious motives. In this study, the tradition of donating carpets to Transylvanian Protestant churches is examined and compared with the tradition of donating carpets to mosques in Islam for differences and similarities.

Keywords: Transylvania, Romania, Protestant, Church, Carpet, Donation, Anatolia

* Bu çalışma, 3 Ekim 2013 tarihinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde gerçekleştirilen XVII. Ortaçağ Türk Kazıları ve Sanat-ı Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan "Transilvanya Protestan Kiliselerinde Anadolu Halıları" adlı bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

** Kültür ve Turizm Uzmanı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü; leventboz@gmail.com

Giriş

Günümüzde, Romanya'nın Transilvanya Bölgesi Protestan kiliselerinde yüzlerce Anadolu kökenli halı bulunmaktadır. Transilvanya, Romanya'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Batı, güney ve doğudan, yüksekliği 2.500 m.'ye ulaşan Karpat Dağları ile çevrili olan bölge, zengin altın, gümüş ve tuz kaynakları nedeniyle tarihin her döneminde ekonomik açıdan bir çekim merkezi olmuştur. Macarların Transilvanya'yı ele geçirmesinden sonra, 12. Yüzyılda Macar Kralları Batı Avrupa'dan göçmen almaya karar vermiş ve ağırlıklı olarak Roma-Cermen İmparatorluğu'nda yaşayan Saksonlar bu davete olumlu cevap vererek bölgeye yerleşmiştir. Wittenberg'de 1517'de başlayan Luther'in Reform hareketinin getirdiği "yenilikçi" fikirler kısa sürede Transilvanya'ya ulaşmış ve Saksonların büyük çoğunluğu Katolik inançtan Protestanlığa dönmüşlerdir. Fakat kısa süre içinde şiddetlenen "Protestan İkona-Kırcılığı" neticesinde kiliselerdeki hemen hemen tüm fresklerin üzeri kapatılmış ve çok sayıda din temalı eser kiliseden dışarı çıkartılmıştır. Transilvanyalı Saksonlar kiliselerinin kireç boyalı duvarlar ve sıralardan oluşan sade mekânlar haline geldiğini görüp değişim istemiş ve tam bu noktada, bölgede özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok sayıda bulunmakta olan Anadolu halıları *keşfedilmiş* olmalıdır. Zengin ve dindar cemaat üyelerinin ilkin yalnızca soğuk kilise sıralarına daha rahat oturmak ve aynı zamanda zenginliklerini herkese göstermek amacıyla kullandıkları bu halılar, zamanla dini bir güdüyle, bir tür adak olarak kiliselere bağışlanmaya başlanmış ve zengin koleksiyonun oluşması sağlanmıştır. Kiliselerdeki halılar duvarlara, balkonlara, vaiz kürsüsüne, koro sıralarına asılarak, bezemesiz kalan kiliselerin Hıristiyan inancında kesin bir dini karşılığı bulunmayan nesnelere süslenmesi sağlanmıştır.

Halı Bağışları

Batı Anadolu'nun Gördes, Demirci, Kula, Uşak, Bergama gibi başlıca halı merkezlerinde doku- nan, ağırlıklı olarak ticaret yoluyla Transilvanya'ya ulaşan ve buradan da Avrupa'ya dağılan Anadolu halıları, üretim ve nakliyedeki zorluklar sebebiyle oldukça yüksek fiyatlara satılmakta ve bu sebeple döneminin en kıymetli itibar nesnelere biri olarak görülmekteydi. Avrupa'nın Asya'da üretilen ürünlere, özellikle de halılara olan ilgisinin yüzyıllar boyunca azalmadan sürdüğü bilinmektedir.

Anadolu halıları 14. yüzyıldan itibaren savaş ganimeti, bağış veya satın alma yoluyla Avrupa kilise envanterlerine girmeye başlamıştır (Ölçer 2009: 169). Transilvanya'ya gelen Anadolu halılarına ilişkin ilk ticarî kayıtlara Braşov şehrinin 1462-1464 yılı gümrük kayıt defterlerinden ulaşılmaktadır (Ionescu 2007: 26). Yazılı kaynaklar incelendiğinde Anadolu halılarının Transilvanya'ya ağırlıklı olarak ticaret yoluyla gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Halı ticaretinin hacmine, halıların özelliklerine ve fiyatlarına, tüccarların isimlerine ve geldikleri şehirlere ilişkin daha ayrıntılı bilgiye Sibiu ve Braşov gibi bölgenin büyük şehirlerin arşivleri başta olmak üzere, gümrük defterleri, tüccarların kişisel kayıtları, saray/konut envanter kayıtları gibi belgeler sayesinde ulaşılabilmektedir. Bireysel düzeydeki halı sahipliğine ilişkin bilgileri ise çeyiz listeleri ve vasiyetnameler gibi belgelerden öğrenilebilmektedir.

Romanya'nın Transilvanya Bölgesi Protestan Kiliselerindeki halı bağışlarına ilişkin bilgilere ağırlıklı olarak kilise yıllıklarından ve üzerinde bağış notu bulunan halılardan erişilebilmektedir. Kiliselerde bulunan bazı halıların kilim kısımlarında veya arka yüzlerinde bağışı yapan kişinin kimlik bilgisi, bağış tarihi veya kişisel bir mesaj bulunmaktadır. Bu sayede halıların her biri sanat eseri olmalarının yanı sıra, birer arşiv belgesi niteliği de kazanmaktadır (Boz 2013: 167). Halılardaki bağış yazıtlarından (Fotoğraf 1-4) elde edilen bilgiler halıların tarihlendirilmesine yardımcı olduğu gibi, bağışı gerçekleştiren kişinin veya loncanın kökeni ve hatta bağış motivasyonlarını anlamamızı sağlamaktadır. Bu noktada önemli olan ayrıntı, bölge kiliselerinin halılar için ödeme yaptığına ilişkin hiçbir kayıta rastlanmamasıdır. Bu bağlamda bu nadide sanat eseri sınıfına giren halılar, bahsi geçen arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak cemaat üyeleri ve loncalar tarafından satın alınarak kiliselere bağışlanmıştır (Ionescu 2007: 34).

Halıların büyük çoğunluğu bağışlanmış olmakla birlikte, kaynaklar kiliselerde bırakılıp gidilen halılar olduğunu da belirtmektedir (Ionescu 2007: 218). Bu durumun başlıca açıklamasının halı sahibinin hayatını kaybetmesi olabileceği düşünülmektedir. Aksi takdirde, döneminin en pahalı ürünlerinden olan halıların sıradan bir nesne gibi terk edilmesini açıklayacak bir sebep akla gelmemektedir.

Fotoğraf 1. Bağış yazıtlı¹ Seccade Biçimli "Transilvanya" Tipi Halı [Ayrıntı] (Ionescu 2007; 37)

Fotoğraf 2. Bağış yazıtlı² Çift Mihraplı "Transilvanya" Tipi Halı [Ayrıntı] (Boz 2013; 66, Fot.19)

Fotoğraf 3. Bağış yazıtlı³ Çift Mihraplı "Transilvanya" Tipi Halı [Ayrıntı] (Ionescu 2007; 219)

Fotoğraf 4. Bağış yazıtlı⁴ Çift Mihraplı "Transilvanya" Tipi Halı [Ayrıntı] (Ionescu 2007; 219)

- 1 "Record: ergo ... in hon: Dei et Ornam: Ecclae: loh.." (Tanrı Adına Kiliseyi Süslemek İçin Bağışlanmıştır) – Sibiu Brukenthal Müzesi Env.M.2164 [Yüksek çözünürlükteki fotoğraf için Stefano Ionescu'ya teşekkürlerimle]
- 2 "Suo Sumtu... Martini Vagneri Anno 1675" (Martini Vagneri ... almıştır 1675) – Sibiu Brukenthal Müzesi Env.M.2178
- 3 "Hannes Merglers Gabe zur Weidenb: Kirche 1706" (Hannes Mergler'in Weidenbach Kilisesine Hediyesidir - 1706) - Ghimbav Kilisesi, Env.15
- 4 "Hommen Hannes Anno 1968 D.NCA LÆTARE" (Hommen Hannes, 1968 Kutlu Pazar) - Sebeş Kilisesi, Env.49

Dindar ve halı satın alabilecek kadar varlıklı cemaat üyelerinin halılarını kiliseye getirme ve bağışlama davranışlarının özünde bir çeşit *manevi ölümsüzlük* arayışı olabileceği gibi gösteriş amaçlı bir hareket olabileceği de düşünülmektedir. Halıların kilise sıralarında kullanılmasının bir diğer amacı da, üzerlerindeki yazıtlarından o sıranın hangi aileye veya loncaya ait olduğunun belirtilmesidir (Ionescu 2007: 36). Fotoğraf 5'de görülen halı yazıtında geçen "Halı Demirciler Loncasına Aittir – 1710" ifadesi bu hususta önemli bir kanıttır.

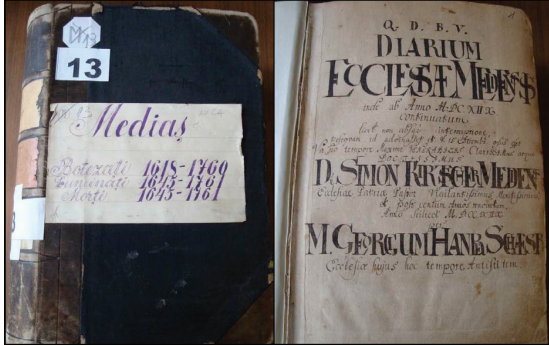
Fotoğraf 5. Bağış yazıtlı⁵ Tek Nişli "Transilvanya" Tipi Halı (Ionescu 2005; 6)

Braşov İp Üreticileri Loncası'nın 1712 tarihli defterinde geçen "...Cemiyetimizin önde gelenleri olarak, kilise babalarımızın da istekleri doğrultusunda, kilisemizde inşa edilen yeni galeriye başlanmak üzere bir kilise sırası ve bir halı satın aldık. Bize katılmak isteyen kardeşlerimizin halının ücreti için 30 Dinar katkı payı ödemesi gerekmektedir..." (Schmutzler 1933: 35) ifadesi de Transilvanya Sakson Loncaları tarafından kiliselere bağışlanan halılara ilişkin diğer bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

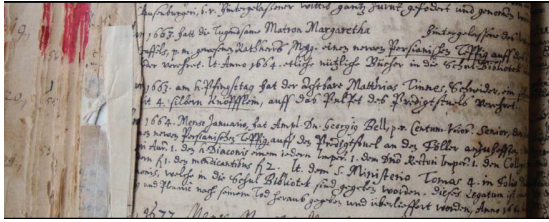
Tüccarların yanı sıra, yönetici seviyesindeki soyluların da kiliselere halı bağışladığı bilinmektedir. Örneğin Transilvanya Prensi Gabriel Bethlen'in 27 Ağustos 1646 tarihli vasiyetinde geçen "...Kilisedeki sıramda örtülü olan iki kırmızı halı, aynı amaçla kullanılmak üzere kiliseye bağışlanmıştır..." (Pásztor 2007: 12) ifadesi dikkat çekmektedir. Halıların üzerinde hem Latince hem de Almanca bağış yazıtları olması, yazışmalarını Latince gerçekleştiren yönetici sınıfın yanı sıra Almanca konuşan üst ve orta sınıf Saksonlar'ın da bir ayrıcalık göstergesi sayılan halılara sahip olabildiklerini göstermektedir (Ionescu 2007: 34). Bağışlanan halılar genellikle kiliselerin envanter defterlerine kayıt edilmekteydi. Bu sayede bağışçıların isimleri ve kimi zaman halıların türleri ile kilisede ne amaçla kullanılmak üzere bağışlandıklarını gösteren gibi önemli ulaşılmaktadır.

- 5 "Schloßer Benk... Gehöriger Täpig 1710" (Halı Demirciler Loncasına Aittir 1710) - Braşov, Kara Kilise Envanter No 189

Kiliselere bağışlanan halılar uzun yıllar boyunca bezeme nesnesi olarak kullanılmışlardır. Halıların uzun zamandır kiliselerde dekorasyon malzemesi olarak kullanıldığını arşivlerde bulunan belgeler de kanıtlamaktadır. Günümüzde Sibiu Ulusal Arşivi'nde bulunan *Diarium Ecclesiae Mediensis* isimli, Transilvanya Mediaş Azize Margaret Lutherci Kilisesi'nin 17. ve 18. yüzyıl envanter kayıtlarını içeren defterde (Fotoğraf 6) kiliseye bağışlanan halılarla ilgili önemli kayıtlara ulaşılmaktadır.

Fotoğraf 6. “Diarium Ecclesiae Mediensis”, Mediaş Kilise Defteri⁶ (Sibiu Ulusal Arşivi)

Fotoğraf 7. “Diarium Ecclesiae Mediensis”, Mediaş Kilise Defteri⁷ 1663-64 kayıtları (Sibiu Ulusal Arşivi)

Mediaş Azize Margaret Kilisesi yıllığının Fotoğraf 7'de görülen sayfasındaki kayıtlara göre “1663 yılında, Mediaş Belediye Meclisi üyesi Matthias Deuffel'in dul eşi erdemli Bayan Margaretha, kilisenin vaiz kürsüsü için yeni bir halı bağışlamıştır”. Bir alt satırda ise “1664 yılının Ocak ayında saygıdeğer Georg Bell, sütun bölümündeki vaiz kürsüsü için yeni bir halı bağışlamıştır” ifadesi görülmektedir. Bu bağışlarda dikkat çeken ayrıntı, halıların vaiz kürsüsü için bağışlanmasıdır. Mevcut bilgi bize kilisenin orta bölümündeki vaiz kürsüsünün 17. yüzyılda halılarla süslendiğini ve bağışları gerçekleştirenlerin neredeyse tamamının varlıklı, Alman kökenli kişiler olduğunu vurgulamaktadır.

6 Heimatgemeinschaft Mediasch e.V. Arşivi (Hansotto Drotloff'a teşekkürlerimle)

7 Heimatgemeinschaft Mediasch e.V. Arşivi (Hansotto Drotloff'a teşekkürlerimle)

Fotoğraf 8. Sighişoara Kilisesi Halıları (Boz 2013; 69, Fot.24)

Fotoğraf 9. Mediaş Azize Margaret Kilisesi Halıları (Boz 2013; 108, Fot.58)

Fotoğraf 10. Biertan Kilisesi Halıları (Boz 2013; 71, Fot.27)

1602-1611 yılları arasındaki kayıtları gösteren Braşov Şehir Arşivi Cilt V/17'de, “Braşov Kara Kilise'nin koro bölümünde asılı olan halıların sopayla vurularak temizlenmesi karşılığında hizmetlilere ücret ödenmiştir” bilgisi yer almaktadır (Eichhorn 1968: 77). Kiliselerdeki halıların özellikle kilim kısımlarında ve dar dış bordürlerindeki yırtıklar ve yıpranma izleri halıların kiliselerde çivi çakılarak asılmak suretiyle kullanıldığını gösteren bir kanıttır

(Ionescu 2007: 34). Bu halıların yere serilerek veya masaların üzerine örtülerek kullanılmak yerine duvarlara asılmalarının, genelinin oldukça iyi durumda, yıpranmadan günümüze ulaşmalarını sağladığı düşünülmektedir (Ionescu 2007: 36-37) (Fotoğraf 8-10). Eichhorn, kiliselerde çoğunlukla koroya ayrılan balkonlara, din adamlarının oturdukları bölüme ve koro kısmının duvarlarına asılan halıların, canlı renkleriyle kilise mekânının genel anlamda vurgusunun ve haşmetinin artırılmasında önemli bir etken olduğu söylemektedir (1968: 73).

1901 tarihli Fotoğraf 11’de, Anadolu halılarının Transilvanya Bölgesi Sibiu Şehri Azylum Kilisesi’ndeki kullanımını yansıtan bir sahne görülmektedir ve geleneğin, 20. yüzyıl başında da devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Kilise günümüzde Ortodoks cemaatine aittir ve burada bulunan tüm halılar Sibiu Brukenthal Müzesi’ne bağışlanmıştır.

Fotoğraf 11. Sibiu Azylum Kilisesi, 1901 (Fotoğraf: E. Fischer / Ionescu 2012)

Yazılı kaynaklardaki bazı ifadeler, Transilvanya Protestan kiliselerindeki Anadolu halılarının kısa bir süre içinde *mukaddes emanet* seviyesine ulaştıklarını göstermektedir. Örneğin Sighișoara Terziler Loncası’nın arşiv defterlerinde, 1676 yılında Sighișoara Kilisesi’nde çıkan büyük bir yangın sırasında Johannes Siffert adlı sıradan bir cemaat üyesinin hayatı pahasına kiliseye girip dört halı ve dört kitabı kurtardığı ifadesi yer almaktadır (Ionescu 2007: 190). Bu bilgiye dayanarak, kiliselerde bulunan dini içerikli kitapların kutsal emanetler olabileceklerini düşünürsek, insanların kiliselerindeki halıları da dini objeler olarak görmeye başladıklarını ve bu uğurda canlarını bile feda edebilecek noktaya ulaştıklarını düşünebiliriz.

Sonuç

Günümüzde, tamamı yün malzemeden dokunmuş Gördes düğümlü halılar, gerek teknik özellikleri,

gerek tasarımları açısından değerlendirildiklerinde ve benzer örneklerle karşılaştırıldıklarında, Anadolu’da dokundukları (Batári 1994; Ionescu 2007; Boz 2013) ve bölge kiliselerinde dekorasyon nesneleri olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca, kiliselerin bu halılar için ödeme yaptığına ilişkin bir yazılı kanıt ulaşılamamış, aksine halıların kişiler ve loncalar tarafından kiliselere bağışlandığına ilişkin pek çok veriye ulaşılmıştır.

Kiliselere halı bağışlama olgusuna ait örnekler farklı Hıristiyan mezheplerinde görülmekle beraber, halıların üzerlerine bağışçılar tarafından notlar düşülmesi ve duvarlara, vaiz kürsüleri ile sıralara asılarak bezeme amacıyla teşhir edilmesi geleneği Transilvanya’daki Lutherci kiliselerinde görülmektedir. Araştırmalarımızda, bölgedeki bazı Üniterci kiliselerinin de Anadolu kökenli halıları kullandıklarına ilişkin verilere rastlanmakla beraber (Lajos 1977; Ionescu 2007; Pásztor 2007), Transilvanya’daki Kalvenci ve Ortodoks kiliselerinde böyle bir geleneğin uygulandığına ilişkin bir bilgiye henüz ulaşılamamıştır.

Bölgedeki Protestan kiliselerine gerçekleştirilen halı bağışlarıyla, İslam geleneğindeki camilere halı bağışlanması geleneği arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Anadolu’da camilere halı bağışlama geleneğinin yüzlerce yıldır aralıksız olarak sürdürüldüğü bilinmektedir. Bağışlanan bu halıların/seccadelerin üzerinde namaz kılınırken oluşan sevaptan, bağışçının da sevap kazanacağına inanılmaktadır. Camiye yeni halılar bağışlandıkça bunlar eski halıların üzerine serilmektedir, çünkü bir önceki bağış camiye vakfedildiğinden dışarıya çıkartılması mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda, eski camilerdeki halı tabakaları söz konusu bağışların ne yoğunlukta gerçekleştirildiğine bir örnek olarak gösterilebilir. Fakat camilere halı bağışlanmasındaki amaç, Transilvanya örneğinin aksine bezeme değil, cemaatin temiz ve rahat bir ortamda namazını kılabilmesini sağlamaktır.

Protestan kiliselerinde gerçekleştirilen halı bağışları ise, özünde dini bir nitelik taşımakla birlikte, kişilerin ve loncaların, bu halıları satın alabilecek kadar zengin olduklarını, cemaatin diğer üyelerine gösterebilmek gibi kutsal olmaktan uzak, insani bir duygu taşıdığı düşünülmektedir. İlk zamanlarda, soğuk kilise sıralarına daha rahat oturabilmek için bu halıların kiliseye getirildiği düşünülse bile, bu-

nun cemaatin rahatı için yapılmadığı, bireysel bir eylem olduğu değerlendirilmektedir.

Protestanlığın etkin din adamlarından Zwingli ve Kalven'in, *"tanrıyı hissedebilmek için kiliselerde aracı nesnelerin bulunmasına ihtiyaç duyulmadığını ve bu yüzden kutsal mekânların bu tip işrençliklerden temizlenmesi gerektiği"* (Marshall 2009: 95-97) fikirleri üzerine başlayan "Protestan İkona-Kırıcı" hareketten kısa bir süre sonra kiliselerin Hıristiyan inanışla doğrudan bir bağlantısı olmayan, ama Müslümanlıkta namaz kılmak için kullanılan ve çoğunluğu seccade biçimli halılarla süslenmeye başlanması bu kapsamda ilgi çekici bir karşıtlık oluşturmaktadır.

Dünyada örneğine rastlanmayan, günümüzde Romanya ile Türkiye'nin ortak kültürel mirası olarak sanatın sınır tanımazlığını ve farklı kültürler arasında nasıl hoşgörü ve anlayış köprüleri kurulabildiğini gösteren bu eşsiz gelenek üzerine gerçekleştirilen çalışmalar devam ettikçe, daha ayrıntılı ve daha dikkat çekici bilgilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Batári, Ferenc (1994). *Ottoman Turkish Carpets*. Budapeşte.

Boz, Levent (2013). *Transilvanya Bölgesi Lutherci Mediaş Azize Margaret Kilisesindeki Anadolu Halıları* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Eichhorn, Albert (1968). "Kronstadt und der Orientalische Teppich", *Forschungen zur Volks und Landeskunde*, XI/1, 72-84.

Ionescu, Stefano (2007). *Antique Ottoman Rugs in Transylvania*, Roma.

_____ (2012). "Bistrița's Lottos". *HALI* 172, 34-35.

Lajos, Kelemen (1977). *Művészettörténeti Tanulmányok*, Bükreş.

Marshall, Peter (2009). *The Reformation – A Very Short Introduction*. New York: Oxford.

Ölçer, Nazan (2009). "Venedik-Osmanlı İlişkileri ve Türk Halıları", *Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul*, 169-171.

Pásztor, Emese (2007). *Ottoman Turkish Carpets, in the Collection of the Budapest Museum of Applied Arts*, Budapeşte.

Schmutzler, Emil (1933). *Altorientalische Teppiche in Siebenbürgen*, Leipzig.

Trabzon Ayasofya Camii'nin "Mülkiyet Hakkı" Üzerine Bir İnceleme

Yakup Emre Çoruhlu*- Osman Demir**

Öz

Mülkiyeti mazbut Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na yönetim ve temsili 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne (VGM) ait Trabzon Merkez Fatih Mahallesi'nde "çeşmesi olan bahçeli kargir cami" vasıflı, 6.951,75 m2 miktarlı vakıf taşınmaz, vakıf taşınmaz mallar kütüklerinde mazbut hayrat olarak tescillidir. Bu vakıf taşınmaz aynı zamanda 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca "korunması gerekli kültür ve tabiat varlığı" olarak tescilli olup 1.derece arkeolojik sit alanında bulunmaktadır. Taşınmazı VII. Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u 1461 yılında fethetmesi ile kendi kurduğu vakfına alarak camiye dönüştürüp vakfettiği bilinmektedir. Uzun süre VGM rızası dışında müze olarak kullanılan bu taşınmazın vakıf hukukuna uygun olarak tekrar cami vasfında kullanımı tartışılmıştır. Bu çalışma kapsamında Cumhuriyet'ten sonra taşınmazın mülkiyet hakkı kavramı çerçevesindeki hukukî durumu ülkemizin de tanıdığı uluslararası beyanname, sözleşme ve protokoller ile Anayasa, Medeni Kanun, Vakıflar Kanunu, Kadastro Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanun çerçevesinde irdelenerek, taşınmazın konu olduğu idarî kararlar ve yargı kararları da özetlenerek taşınmaz özelinde değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon Ayasofya Cami, Mazbut Vakıf, Hayrat, Mülkiyet, Kullanım

An Investigation on "Property Right" of the Trabzon Ayasofya Mosque

Abstract

Ayasofya Mosque as the property of The Foundation of Fatih Sultan Mehmet is administered and represented by General Directorate of Foundations (VGM) in Turkey, according to the Foundations Law numbered 5737. It is 6.951,75 m2 at Fatih District in Trabzon and registered as mazbut waqf on title deed "masonry mosque garden with fountain". In addition, it is registered on title deed "cultural and natural property to be protected" and is in first-degree archaeological protected area according to Protection of Cultural and Natural Heritages Law numbered 2863. It is known that VIIth Ottoman Sultan, Fatih Sultan Mehmet conquered Trabzon in 1461. After the conquest, Fatih Sultan Mehmet converted Ayasofya into a mosque by including its own foundation. In a long time Ayasofya was used as a museum without permission of General Directorate of Foundations and usage of Ayasofya as a mosque has been discussed instead of a museum because of its status in accordance with the law of foundations. In this study, after establishment of Turkish Republic legal status of Ayasofya Mosque in terms of the concept of property rights will be investigated by examining the Universal Declaration of Human Rights, European Convention on Human Rights, The Constitution, Civil Law, Foundations Law, Cadastre Law, Protection of Cultural and Natural Heritages Law, Letting Law. Administrative decisions and adjudications will be summarized.

Key Words: Trabzon Ayasofya Mosque, *Mazbut* Waqf, Charity, Property, Usage

* Yard.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği Bölümü; yecoruhlu@gmail.com.

** Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Harita Mühendisliği Bölümü, osmand@ktu.edu.tr.

Giriş

Vakıf kelime olarak; durma, durdurma, hareketten alıkoyma, hapsetme ve dinlendirme anlamlarına gelen bir kelime olup, çoğulu evkâftır (Muhammed: 1933: 2). Arapça bir sözcük olan 'vakf'; sözlük anlamı ile durdurma, hareketten alıkoyma, hareketsiz bırakma manalarına gelir. Ayrıca "tamamen verme, büsbütün verme" anlamını da içerir (URL-3: 2013). Vakıf en yaygın tanımıyla kullanım hakkını şahsî mülkiyetten çıkartarak ebediyen kamu menfaatine tahsis etmek olarak tanımlanabilir (Gülsoy vd.: 2012: 10). Vakıf, özellikle Osmanlılar zamanında Türk kültür sistemi içerisinde son derece önemli rol oynayan müesseselerden birisidir. (Öztürk, 2008: 1). Geçmiş dönemlerde çok çeşitli toplumlarda farklı formatlarda vakıf kavramı altında değerlendirilebilecek yapıların varlığı bilinmektedir. Eski Babil'de, Eski Mısır'da, Eski Yunan'da vakıflara benzer kurumların olduğu erbabının malumudur. Ayrıca İslam Öncesi Türklerde, Roma Hukukunda vakfa benzer yapılar bulunmakta idi. Vakıf olgusunun menşeinin Bizans Hukukundan alındığı yönünde görüşler varsa da bunlara karşı yönde görüşlerin varlığı da bilinmektedir. Toplumsal hizmeti öngören bu anlayış; Hıristiyanlık Sonrası Batıda, Mezopotamya ve İslam'dan Önceki Arap Topluluklarında' da varlık göstermiştir. Özellikle İslamiyet'le birlikte vakıf olgusu tamamen oturmuş ve sosyal ve iktisadî hayatta etkili bir rol oynamıştır. Buradan Osmanlı Devletinin kurulmasına gelindiğinde vakıf kavramı ve olgusu altın çağını yaşamış ve Osmanlı Devletinin büyümesiyle de vakıflar yaygınlaşmıştır. Devletin iç ve dış güvenlik hizmetleri ile yönetimi dışında hemen her iş vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişten itibaren vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce idare ve temsil edilmekte, bu kurumun yönetim ve denetimi altında bulunmaktadır.

1. Taşınmazın Vakfiyeti

Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü mütercim ve uzmanlarınca çalışma konusu olan Ayasofya Camii'ne ilişkin Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yapılan araştırmalarda aşağıda özet halinde sunulan bilgiler taşınmazın vakfiyetine delil olarak değerlendirilmiştir.

Trabzon Ayasofya-i Kebir Câmii'nin 1461 yılında Trabzon'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet Han (1432-1481) tarafından kiliseden camiye dö-

nüştürülen eski eserlerden (asâr-ı nefise-i atıkan) olduğu 23 Muharrem 1318 H.(23 Mayıs 1900 M.) tarihli belgeden anlaşılmaktadır (BOA, EV.M-KT-03030.00152). Bu câmiye ait şahsiyet kaydı: 29 Muharrem 1288 H. (20 Nisan 1871 M.) ve 25 Zilkade 1302 H. (5 Eylül 1885 M.) tarihli belgelere göre Trabzon Ayasofya-i Kebir Câmii'nin görevli ücretleri, Trabzon Gümrüğü Mukataası, Yahya Paşa'nın vakfettiği para vakfı ve Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı gelirlerinden karşılandığı tespit edilmiştir (VGM, 155: 172/1372; BOA, EV-MKT: 1314-82).

Fatih Sultan Mehmet Han'a ait vakfiyelerde Trabzon Ayasofya-i Kebir Câmii'ne ilişkin bir bilgi bulunmamakla birlikte, elimizdeki belgelerden hareketle söz konusu caminin Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı hayratı arasında sayıldığı 7 C.evvel 1320 H.(12 Ağustos 1902 M.) tarihli belgede net olarak ifade edilmektedir (BOA, EV-MKT: 2875 -00201). Çünkü Vakıflar Kanunu, hüccet, berat, şahsiyet kaydı, tevcih vb. belgeleri, tıpkı vakfiyeler gibi, o yerin hukuken vakıf olduğunu gösteren geçerli belgeler olarak kabul etmektedir.

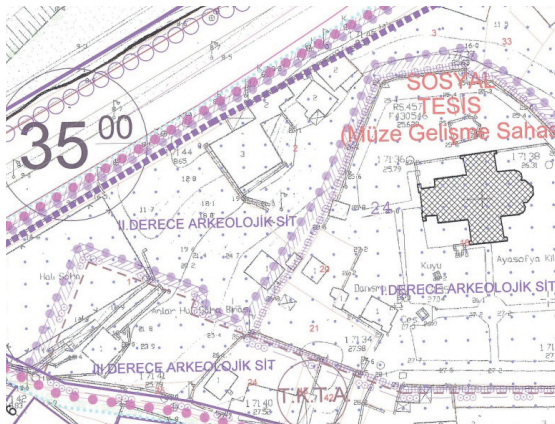
2. Mevcut Durumu

Taşınmaz, mahallinde yapılan tapulama çalışmaları uyarınca; senetsizden bilirkişi beyanına göre 26.04.1939 tarih ve 97 numarada "camii maa avlu" nevi ile mazbut Fatih Sultan Mehmet Vakfı adına tescil edilmiştir. Hakkında bunca belge bulunan bir vakıf taşınmazın, bilirkişi beyanına göre senetsizden tescil edilmesi, isabetli bir karar olmamıştır. Tapulama çalışmaları öncesinde, Vakıflar İdaresi'nin gerekli belgeleri Tapu İdaresine ibraz etmediğini, Tapu görevlilerinin de Osmanlı dönemi kayıtlarına yeterince bakmadıklarını göstermektedir. Bu durum mülkiyet gibi en temel haklardan birinin belgelendirilmesi sırasında her iki kamu kurumunun da yeterince hassas ve dikkatli davranmadıklarının bir işaretidir. Daha sonra 1960 yılında yapılan tesis kadastro çalışmaları işbu 26.04.1939 yılındaki tapu kaydı, şimdiki 24 ada 16 parselde "Çeşmesi Olan Bahçeli Kargir Cami" vasfı ile revizyon görerek uygulanmıştır (Bkz. Şekil 1).

İN / İRTFAK		
	Malik / Lehdar	Tarih - Yevn
İ. SAHİPLERİN İZİNİ ALMAYI MENKULLER LEHİNE İZAH VE ŞEKİLDE GEÇTİ HAKKI		-
İ. MADDENİ-NE İSTİFADEN ESKİ ESERDİR.		22/11/1978 -
İ. KÜLTÜR VE TAHHAT VARLIĞIDIR.		08/12/2004 -
(İÇİ ARKEOLOJİK SİT ALANI) Tarih: - Sayı: -	TRABZON VAKIFLAR BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ	26/03/2012 -
MÜLKİYET BELGELERİ		
Ehliyeti No	Hisse Pay/Payda	Metrokare
VAKFI	TAKM	6.951,75
		Edilme Sebibi - Tarih: - Tesis Kadastro - 060171

Şekil 1. Trabzon Ayasofya Camii'nin Kısıtlamalı Tapu Kaydı

Ayasofya Kilisesi'nin Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 04.09.1985 gün ve 1426 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edildiği ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Ankara Bölge Kurulu'nca da 24.01.1986 gün ve 835 sayılı kararla Türk cami mimarisi özelliklerini taşımadığından kilise özellikleri yanında iç duvarlarındaki freskleri, zemin mozaikleri ve dış duvarlarındaki kabartmaları ile bu yapıya cami fonksiyonunun verilmesinin uygun olmadığına karar verildiği, 1985 yılından bu yana da taşınmazın ve üzerindeki binanın Trabzon Ayasofya Kilisesi adı altında Kültür Bakanlığı'nca korunup etrafındaki taşınmazlar kamulaştırılarak müze olarak kullanıldığı, davalı Bakanlığın mevcut kararlara nazaran haksız bir müdahalesinin olmadığı, taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun kararlarına dayanılarak eski eser olması ve korunması gerektiğinden ve kullanmanın da bu kararlara dayandığından mevcut idarî kararlar iptal edilmeden ve kaldırılmadan haksız müdahalelerden söz edilemeyeceği, taşınmaz ve üzerindeki kilise dizaynındaki binanın bir kültür varlığı olarak korunup halka açık bir şekilde ve müze olarak kullanılmasında kamu yararının da var olduğu, tekrar cami olarak bu kilisenin kullanılmasında hiçbir faydanın da bulunmadığı hemen yakınında yapılan ve ibadete açık Ayasofya Camisi'nin var olduğu ve o camiinin vakfın gayesine hizmet ettiği, bu bakımlardan ve tüm kapsamına nazaran davanın sübuta ermediği ve reddedilmesinin gerektiği anlaşılmıştır. Davacının dava ve taleplerinin reddine karar verilmiştir."

Şekil 4. Trabzon Ayasofya Camii'nin Koruma Amaçlı İmar Planı

3.4. Trabzon Asliye 2. Hukuk Mahkemesi 1996/409 esas:1997/315 karar numaralı mahkeme kararının İdare aleyhine olduğu gerekçesiyle ilgili karar temyiz edilmiştir. Yargıtay 12. Hukuk Dairesinin 09.03.1998 tarih ve 2484 esas 2932 karar numaralı Karar özeti: "Dava içeriğine, toplanan delillere hükmün dayandığı yasal ve hukuksal gerekçeye ve özellikle delillerin takdirinde bir isabetsizlik bulunmamasına göre davacının temyiz itirazı yerinde değildir. Reddi ile usul ve yasaya uygun bulunan hükmün onanmasına 09.03.1998 tarihinde oybirliğiyle karar verildi."

Böylece Trabzon Asliye 2. Hukuk Mahkemesi 1996/409 esas:1997/315 karar numaralı mahkeme kararının onanmasına Yargıtay'ca karar verilmiştir.

Yargıtay 12. Hukuk Dairesinin 09.03.1998 tarih ve 2484 esas 2932 karar numaralı Kararı ile temyiz edilen dosya için Yargıtay'a karar düzeltme talebinde bulunulmuştur. Yargıtay 1. Hukuk Dairesinin 16.09.1998 tarih 6603 esas 9265 karar numaralı karar özeti: "Davacı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne izafeten Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce verilen dava dilekçesinde; mülkiyeti "Fatih Sultan Mehmet Vakfı"na ait bulunan 6951.75 m2 yüzölçümlü ve Ayasofya Camii olarak bilinen 16 parsel sayılı taşınmaza davalı Bakanlıkça yasal dayanağa bağlanmaksızın müzeye dönüştürülerek el atıldığı ileri sürülmüş; el atmanın önlenmesi ve müze şeklinde kullanılmasından ötürü elde edilen gelirin tahsiline karar verilmesi istenilmiştir. Gerçekten, dava konusu taşınmazın tapuda "Çeşmesi Olan Kargir Cami" niteliği ile "Fatih Sultan Mehmet Vakfı" adına kayıtlı olduğu sabittir. Öte yandan, taşınmaza 24.1.1986 tarih, 835 sayılı karar ile eski eser niteliği verildiği ve bu taşınmazın müze olarak kullanılmasının ve bu kullanımın gelecekte devam etmesinin kararlaştırıldığı da kayden bellidir. Hemen belirtmelidir ki; 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile bu kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve kanuna bazı maddeler eklenmesine ilişkin 3386 sayılı kanunda, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresinde ve denetiminde bulunan mazbut ve mülhak vakıflara ait taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyetinde bulunan camii, türbe, kervansaray, han, hamam, mescit, mevlevihane, çeşme vb. kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi yönünden, koruma kurulu kararı alındıktan sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne de yetkiler tanınmıştır. Ancak, koruma kurallarının

oluşumuna yönelik 2863 sayılı yasanın 3386 sayılı yasa ile değişik 88. maddesinde, görüşülecek konu Vakıflar Genel Müdürlüğü ile ilgili ise, Vakıflar Bölge Müdürü veya Teknik Temsilcisinin kurulda yer alacağı belirtilmiştir. Her ne kadar, çekişmeli vakıf taşınmazın kullanım biçimi için, davacı idare ile davalı idare arasında bir protokol ya da sözleşme düzenlenmemiş ise de; yukarıda değinilen koruma kurulu kararında Vakıflar Bölge Müdürü'nün yer aldığı, karara karşı koymadığı saptanmıştır. Açıklanan ilke vs. olgular karşısında. 1986 yılında alınan kararın yok sayılması; diğer bir deyişle hukuk ortamına çıkmamış bir karar olarak düşünülmesi olanağı yoktur. Kuşkusuz, tapu kaydının sahibine verdiği mülkiyet hakkı üstün tutulmalı, uyumsuzluk da buna göre çözümlenmeli görüşü göz ardı edilemez. Ne var ki, koruma kurulunun ortaya çıkan ve davacı idarenin de temsil edildiği karar karşısında, bu karar idarî yargı yerinde ortadan kaldırılmadan davalı Kültür Bakanlığı'nın dava konusu taşınmazı "müze" olarak kullandığından söz edilerek açılan el atmanın önlenmesi isteği hakkındaki eldeki dava; adlî yargı yerinde haklı görülüp kabul edilemez. Eş anlatımla, davalı idarenin kullanımı, koruma kurulunun kararı, idarî yargı yerinde kaldırıldıktan sonra haksız bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Öyle ise, mahkemece davanın reddedilmesi doğrudur. Davacı idarenin karar düzeltme istekleri yerinde değildir. Bu nedenle HUMK un 440. maddesinde yazılı hallerden hiçbirisine uygun düşmeyen karar düzeltme isteğinin REDDİNE, oybirliğiyle karar verildi."

Sonuç olarak Yargıtay 12. Hukuk Dairesinin 09.03.1998 tarih ve 2484 esas 2932 karar numaralı Kararı için yapılan işbu karar düzeltme talebi reddedilmiştir.

3.5 Trabzon 1. Asliye Hukuk Mahkemesi 2011/102 e 2011/194 k sayılı mahkeme kararı: "Davacı VGM davalı Kültür ve Turizm Bakanlığı aleyhine açılan müdahalenin meni davası

Trabzon Asliye 2.Hukuk Mahkemesi 1996/409 esas:1997/315 karar numaralı mahkeme kararı ile daha önce açılan meni müdahale davasının davanın reddine karar verildiği ve bunun kesin hüküm niteliğinde olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce Yüksek Yargıtay 8.Hukuk Dairesi Başkanlığına 1976 yılında Müdahalenin Önlenmesi konulu olarak açılan dava 1976/5 esas 1983/4 karar sayılı dosyası görevsizlik kararı

ile Trabzon 1.Asliye Hukuk Mahkemesine gönderilmiş ve 15.04.2011 tarihinde tevzi edilmiştir. Yapılan yargılamada Trabzon 2.Asliye Hukuk Mahkemesinin 1996/409 esas sayılı dosyası ile meni müdahale davası açıldığı, yapılan yargılama sonucunda davanın reddine karar verildiği, verilen kararın kesinleştiği anlaşılmakla, kesin hüküm nedeni ile açılan davanın reddine dair aşağıdaki şekilde hüküm davacı tarafca temyiz edilmiş, Yargıtay 1.Hukuk Dairesinin 27.06.2012 tarih ve 2012/5916 esas ve 2012/8101 karar sayılı ilamı ile; somut olayda davalı ile davacı arasında taşınmazın kullanımına yönelik bir protokol veya sözleşme düzenlenmiş olmadığını, taşınmazın davalı tarafından müze olarak tahsis talebinin davacı tarafından reddedildiğini, bu durumda taşınmazın davalı tarafından fiilen müze olarak kullanımını haklı kılan bir anlayışın Anayasa'nın 35. ve Türk Medeni Kanununun 683.maddesinde tanımlanan mülkiyet hakkının ihlali anlamına geleceği nedenlerinden dolayı dava kabul edilmiştir. Davacı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün davasının kabulü ile Davalı Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın anılan vakıf taşınmaza yaptığı müdahalenin önlenmesine Trabzon 1.Asliye Hukuk Mahkemesinin 2012/480 esas 2012/386 karar numaralı dosyası ile 28.12.2012 tarihinde karar verilmiştir. Kültür Bakanlığı'na yapılan itiraz üzerine Yargıtay 1.Hukuk Dairesi'nin 2013/3121 esas 2013/4754 karar numaralı karar ile hükmün ONANMASINA 02.04.2013 tarihinde karar verilmiştir."

Özetle; taşınmazın tapu sicilinde tescilli olan niteliğinin her ne kadar "Çeşmesi Olan Bahçeli Kargir Cami" olsa da müze olarak kullanıla geldiği, çevrede ihtiyaca cevap veren camii bulunduğu, taşınmazın tescilli eski eser oluşu, mimarı yapısı, tarihi, teknik özellikleri, yukarıda izah edilen Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Ankara Bölge Kurulunun 24.01.1986 tarih ve 835 sayılı kararı gereği taşınmazın korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edildiğinden; Türk camii mimarisi özelliği taşımadığından kilise mimarisi özellikleri yanında iç duvarlarındaki freskleri, zemin mozaikleri ve dış duvarlarındaki kabartmaları ile sanat tarihinde ve turizmde çok önemli yeri olduğundan yapıya cami fonksiyonunun verilmesinin uygun olmadığına, Ayasofya kilisesinin müze olarak kullanımının ve bu kullanımın gelecekte devam edilmesinin uygun olduğu kararına istinaden ve ayrıca işbu Kurul Kararının yine yukarıda yazılı Trabzon Asliye 2.Hukuk Mahkemesi 1996/409 esas:1997/315 ka-

rar numaralı mahkeme kararı, Yargıtay 12.Hukuk Dairesinin 09.03.1998 tarih ve 2484 esas 2932 karar numaralı kararı Yargıtay 1.Hukuk Dairesinin 16.09.1998 tarih 6603 esas 9265 karar numaralı kararı ile de uygun görülmesi ve Mahkeme Kararı niteliği kazanması sebebiyle, anılan taşınmaz cami vasfı verilerek kullanımının engellendiği anlaşılmaktadır. Trabzon 1.Asliye Hukuk Mahkemesinin 2012/480 esas 2012/386 karar numaralı dosyası ile 28.12.2012 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın anılan vakıf taşınmaza yaptığı müdahalenin önlenmesine karar verilmiştir. Kültür Bakanlığı'nca yapılan itiraz üzerine Yargıtay 1.Hukuk Dairesi'nin 2013/3121 esas 2013/4754 karar numaralı karar ile hükmün onanmasına 02.04.2013 tarihinde karar verilmiştir.

Bu karardan sonra işgalci konumda olan kurum, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün talebi ile taşınmazdaki işgalini 03.06.2013 tarihinde sonlandırmış ve taşınmaz VGM adına Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğüne teslim alınmıştır. Hemen akabinde, taşınmaz vakfiyesine uygun şekilde cami olarak hizmet verecek biçimde ilgili kurumların koordinesi ile ibadete açılmıştır. Taşınmazın cami fonksiyonu ile ibadete açılması esnasında eserde yapısal herhangi bir müdahale yapılmamış olup yalnızca tefrişat işlemleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan tefrişat ve perdeleme işlemleri yapıya bir zarar vermeden geri dönüşüme uygun olarak yapılmıştır. Cami harimi olarak adlandırılan orta bölüm cami hizmeti vermekte, eserin doğu tarafı (apsis) ile batı tarafı (narteks) bölümüne herhangi perdeleme yapılmamış olup bu bölümler ziyaretçilerce görülebilmektedir. Cami hariminin üst bölümü fresklere müdahale edilmeden örtülmüş olup narteks kısmından harimin üzerindeki freskler de görülebilmektedir. Böylece Trabzon Ayasofya Camii'nin vakfiyesine uygun şekilde cami fonksiyonu ile kullanımı, uzun süren hukuki ve idari süreçler sonunda sağlanmıştır. Bunun yanında işgalci kurum tarafından bedel karşılığında ziyaret edilme imkânı sağlanan işbu eser, VGM yönetimine alındığı 03.06.2013 tarihinden sonra bedelsiz olarak hizmet vermektedir.

Ayasofya Camii'nin bakım ve onarım ihtiyacı göz önüne alınarak, asli fonksiyonu olan cami fonksiyonuna uygun şekilde hizmet verebilmesi için Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğüne 14.05.2013 tarihinde Trabzon Merkez Ayasofya Camii (24 ada 16 parsel) Eski Eser Projeleri Temin İşi ihalesi yapı-

lmıştır. Bu ihaleyi kazanan yüklenici ile 13.06.2013 tarihinde sözleşme imzalanarak projelendirme çalışmaları başlatılmıştır.

Bazı özel ve tüzel kişilerce VGM aleyhine Trabzon İdare Mahkemesinin 2013/1051 esas sayılı dosyasıyla "Ayasofya Müzesinin camiye çevrilmesi işleminin iptali" davası açılmıştır. Açılan bu dava mahkemece 20.09.2013 tarihinde "kesin ve yürütmesi zorunlu bir işlem niteliğinde olmayan, süreci özetleyen bir işlem olduğu" gerekçesi ile 2013/1051 esas 2013/1067 karar sayılı kararı ile reddedilmiştir.

Aynı özel ve tüzel kişilerce Ankara İdare Mahkemesinin 2013/1343 esas sayılı dosyası ile VGM aleyhine açılan Trabzon Merkez Ayasofya Camii (24 ada 16 parsel) Eski Eser Projeleri Temin İşinin iptali ve yürütmesinin durdurulması istemli davası ise devam etmektedir.

4. Mülkiyet Hakkı

Malik olunan şeyin taşınabilme özelliğine göre mülkiyet taşınır ve taşınmaz mülkiyeti olarak ikiye ayrılmaktadır (Bruce: 1998: 3). Taşınır mülkiyetinin konusu; nitelikleri itibarıyla taşınabilen maddi şeylerle, edinmeye elverişli olup taşınmaz mülkiyetinin kapsamına girmeyen şeylerdir. Taşınmaz mülkiyetinin konusunu ise; arazi, tapu kütüğünde ayrı sayfaya kaydedilen bağımsız ve sürekli haklar ve kat mülkiyeti kütüğüne kayıtlı bağımsız bölümler oluşturmaktadır. Arazi mülkiyeti, kullanılmasında yarar olduğu ölçüde, üstündeki hava ve altındaki arz katmanlarını da kapsar. Bu mülkiyetin kapsamına, yasal sınırlamalar saklı kalmak üzere yapılar, bitkiler ve kaynaklar da girer (Dale ve McLaughlin: 1999: 3; Resmi Gazete: 2001).

Mülkiyet; elinde bulunduranın özelliğine göre özel ve kamu mülkiyeti olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özel mülkiyet, şirketler veya ortaklıklar gibi tüzel kişiler de dâhil olmak üzere özel şahısların; kamu mülkiyeti ise devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin elinde bulundurduğu mülkiyet şeklindedir (Bruce: 1998: 4).

Mülkiyet hakkı, uluslararası beyanname ve sözleşmelerle garanti altına alınmış bir haktır. 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından kabul ve ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)'nin 17. maddesinde; "Herkes kendi başına veya başkalarıyla birlikte mülkiyet edinme hakkına sahiptir. Hiç kimse mülkiyetinden

keyfi olarak mahrum bırakılmaz” ifadesi yer almaktadır (URL-1: 2012).

İnsan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin 4 Kasım 1950’de Roma’da imzalanan ve ülkemizin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)’nin 1. protokolünün 1. maddesinde mülkiyet hakkı “Her gerçek veya tüzel kişi, mülkiyeti üzerinde barışçıl tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Hiç kimse, kamu yararı ve yasadaki öngörülen koşullar ile uluslararası hukukun genel ilkeleri dışında, mülkiyet hakkından yoksun bırakılmaz” düzenlemesiyle taahhüt altına alınmıştır (URL-2: 2012).

Mülkiyet Hakkı, ülkemizde de anayasal güvence altına alınmıştır. 18.10.1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 35. Maddesine göre; “Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.” (Resmi Gazete: 1982). 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 683. maddesinde ise; “Bir şeye malik olan kimse, hukuk düzeninin sınırları içinde, o şey üzerinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir.” hükmü yer almaktadır (Resmi Gazete: 2001).

5737 sayılı Vakıflar Kanunu’nun 3.maddesinde “Mazbut vakıf: Bu Kanun uyarınca Genel Müdürlükçe yönetilecek ve temsil edilecek vakıfları; Hayrat: Mazbut, mülhak, cemaat ve esnaf vakıfları ile yeni vakıfların, doğrudan toplumun istifadesine bedelsiz olarak sundukları mal veya hizmetleri ifade eder”, 6.maddesinde “Mazbut vakıflar, Genel Müdürlük tarafından yönetilir ve temsil edilir.”, 30. maddesinde “Vakıf yoluyla meydana gelip de her ne suretle olursa olsun Hazine, belediye, özel idarelerin veya köy tüzel kişiliğinin mülkiyetine geçmiş vakıf kültür varlıkları mazbut vakfına devrolunur” hükümleri yer almaktadır (Resmi Gazete: 2008).

6570 sayılı Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanunun 1.maddesinin 2.bendinde “Mabetler kiraya verilemez ve ibadethane haricinde hiçbir iş için de kullanılmaz” hükmü yer almaktadır (Resmi Gazete: 1955). Ancak bu kanun 01.07.2012 tarihide yürürlüğe giren 6101 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun’un 10.maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır (Resmi Gazete: 2011).

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 10.maddesinde “Her kimin mülkiyetinde veya idaresinde olursa olsun, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak, aldırarak ve bunların her türlü denetimini yapmak veya kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve valiliklere yaptırmak, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na aittir. “11.maddesinin 2.bendinde de “Malikler bu varlıkların üzerindeki mülkiyet haklarının tabii icabı olan ve bu Kanunun hükümlerine aykırı bulunmayan bütün yetkilerini kullanabilirler.” hükmü yer almaktadır (Resmi Gazete: 1983).

5. Değerlendirme

Trabzon Ayasofya Camii’nin mülkiyeti, mazbut Fatih Sultan Mehmet Vakfı’na, yönetim ve temsili 5737 sayılı Vakıflar Kanunu uyarınca Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne ait bu vakıf gayrimenkul, hayrat niteliğinde bir vakıf taşınmazdır. Taşınmazın mülkiyet kaydı, 1939 yılındaki tapulama çalışmalarında bir kaydın revizyonu ile oluşmamıştır. Yani geldisi bir irad kaydı, tapu kaydı, vergi kaydı veya vakfiye belgesine dayanmadığından bilirkişi beyanlarına göre senetsizden mazbut vakfına tespit ve tescili gerçekleştirilmiştir. Böylece Cumhuriyet sonrası bu taşınmazın ilk tapu senedi cami vasıflı olarak tescil edilmiştir. Daha sonra 1960 yılında mahallinde yapılan tesis kadastro çalışmalarında 1939 yılındaki tapu kaydı uygulanarak 24 ada 16 parsel sayılı taşınmaz olarak tespit ve tescil işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu noktadan sonra söz konusu taşınmazda tapu ve kadastro uygulaması veya talebe bağlı değişiklik işlemi yapılmadığı bilinmektedir. Hayrat vasıflı olarak vakıf sicillerinde tescilli olan bu taşınmaz ilgili kanun uyarınca VGM tarafından idare edilmelidir. Ancak yukarıda ayrıntılı bir şekilde anlatılan süreçlerden anlaşıldığı üzere taşınmaz, mülkiyet hakkı kavramı hiç dikkate alınmadan, 2013 yılına kadar tapuda kayıtlı olan cami vasfından tamamen farklı bir vasıfta kullanılmıştır. Üstelik bu kullanım durumu taşınmazın yönetim ve temsilini yapan VGM tarafından değil başka bir kamu kurumu olan Kültür ve Turizm Bakanlığı’na yürütülmüştür. Olayın iki boyutu söz konusudur, birinci boyutu; İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si, uluslararası protokol ve sözleşmelerde tanımlanan mülkiyet hakkı kavramından bakıldığında buralarda tanımlanan mülkiyet hakkının mazbut vakfı yöneten ve temsil eden VGM’ye mevcut idarî ve yargı kararlarıyla kullanılmadığı aşikârdır. Bu-

nun yanında Anayasa'nın 35.maddesinde tanımlanan mülkiyet hakkı kavramı da bu taşınmaz için göz ardı edilmiştir. Böylece taşınmaz için alınan idarî kararlar ve yargı kararları ulusal ve uluslararası hukukta tanımlanan mülkiyet hakkı kavramı ile bağdaşmamaktadır. Konunun ikinci boyutunda ise taşınmazın tescilli cinsi olan cami kullanımının dışında müze olarak kullanımınıdır. Burada da yine mülkiyet ve kullanma hakkını kısıtlayıcı bir durum söz konusudur. Oysa Medeni Kanunda mülkiyet hakkının tescil ile başlayacağı belirtilmiştir. Taşınmazın vasıf yönünden tescilli de cami olduğuna göre ve son olarak 1960 yılındaki kadastro çalışmalarından buyana kadastro kanununda tanımlanan hak düşürücü sürelerde olduğuna göre taşınmazın cinsinin VGM tasarrufu dışında değiştirilme imkânı bulunmamaktadır. Burada vurgulanmak istenen husus, taşınmazın resmi olarak cami fonksiyonunda olduğunun tapu ve vakıf sicillerinde mevcut olduğunu ortaya koymaktır. Bu taşınmazın müze olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca kullanımını ancak taşınmazı işgal etmekle mümkün olmaktadır. Zira bu tip hayrat vasfından taşınmazlar kamu kurum ve kuruluşlarına VGM tarafından tahsis edilebilmektedir. Ancak, Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanununun 1.maddesi uyarınca "Mabetler kiraya verilemez ve ibadethane haricinde hiçbir iş için de kullanılamaz" hükmü bulunduğundan bu taşınmazın cami dışında tahsis edilmesi ve cami dışında kullanılması bu kanuna da aykırıdır. Her ne kadar taşınmazın müze olarak kullanımı 6101 sayılı yasa ile 6570 sayılı yasanın yürürlükten kaldırılması sonucu mümkün gözükse de 5737 sayılı yasanın 16.maddesi hayrat taşınmazlarda vakfiye dışı kullanımı tamamen yasaklamaktadır. Burada akla gelen diğer bir durum ise Kültür ve Turizm Bakanlığı ya da diğer bir kamu kurumunca taşınmazın kamulaştırılmasıdır. Bu noktada da 5737 sayılı yasanın 30.maddesi devreye girecektir. Şöyle ki; bu madde ile vakıf kültür varlıkları mazbut vakıfları dışında kamu eline geçmişse bile bunların vakıfları adına tescilini emreden bir maddedir. Bunun pratikteki anlamı ise bu tip bir vakıf taşınmazın kamulaştırılması veya satılması durumunda bile 30.maddedeki "her ne suretle olursa olsun" hükmü uyarınca taşınmaz mülkiyetinin tekrar vakfı adına tescil edilmesi imkânını doğuracaktır.

Trabzon Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de Trabzon'u fethinden sonra vakfiyesi uyarınca camiye çevrilmiş ve 1916 Rus işgaline kadar cami ola-

rak kullanılmıştır. 1916-1918 Rus işgalinde cami olmaktan çıkarılmıştır. Bilahare 1918-1944 yılları arasında tekrar cami olarak, 1944-1953 yılları arasında 48. Tümen tarafından askeri depo ve benzinlik olarak kullanılmıştır. 1953 yılında yeniden cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1959 yılında İngiltere Edinburgh Üniversitesi'nden bir heyetle birlikte Vakıflar İdaresi restorasyon çalışmalarına başlamıştır. Bu esnada mabedin bir kısmında yine cami fonksiyonu devam etmiştir. 1961 yılında tamamlanan onarım sonrası yapı içerisindeki freskler ortaya çıkarılmış ve onarım sonrası mabedin cami olarak kullanımına son verilerek Vakıflar Genel Müdürlüğü izni ve onayı olmaksızın önce Milli Eğitim Bakanlığı, ardından Kültür Bakanlığı tarafından müze olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Müze kullanımı, taşınmazın hem tapu sicili hem de vakfiyeti açısından hukuki olarak mümkün olmadığından ötürü VGM tarafından sonlandırılması ve eserin cami olarak hizmete devamının sağlanması noktasında hukuki ve idari süreçler başlatılmıştır. Ancak bazı yargı kararları ve idari kararlara dayanılarak eserin cami kullanım imkanı bir türlü sağlanamamıştır. Taşınmazı tapu sicili ve vakfiyesine uygun şekilde cami fonksiyonu ile kullanmaya ve kullandırmaya kararlı olan VGM tarafından 1978 başlatılan ve 2013 yılında tamamlanan hukuki süreç VGM'yi haklı çıkartmıştır. Hukuki süreçler sonunda yukarıda bilgileri verilen kesinleşmiş mahkeme kararları uyarınca tahliye edilerek, 03.06.2013 tarihinde cami fonksiyonuna uygun şekilde hizmet vermeye başlamıştır. Sonuç olarak vakfiyesinde ve tapu sicilinde cami olan işbu esere nihayet cami fonksiyonu kazandırılmış ve vakıfların kanayan yarası konumunda olan bu problem geç de olsa çözülmüştür.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında Mülkiyeti Mazbut Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na, yönetim ve temsili 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile VGM'ne ait Ayasofya Camii'nin Cumhuriyet sonrası mülkiyet hakkı ve vakıf hukuku temelinde mevcut durumu değerlendirilmiştir. Taşınmazın cami fonksiyonu dışında müze olarak kullanımını İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 17. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1. protokolünün 1. Maddesi, Anayasa'nın 35.maddesi, Türk Medeni Kanunu'nun 683.maddesi, Vakıflar Kanunu'nun 3, 6, 16 ve 30. maddesi ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma

Kanunu 10. ve 11/2.maddesine aykırıdır ve bu kullanımın mülkiyet hakkı kavramı ile tamamen tezat bir durum ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Tüm bu hukuksal çerçeveye rağmen yukarıda verilen idarî ve yargı kararları mazbut vakfın mülkiyet hakkını kısıtlamakla da kalmayıp ortadan kaldırmaktadır. Mevcut şekildeki kullanım adeta taşınmazın kuru mülkiyetinin dışında bir hak tanımamakla birlikte, Kültür ve Turizm Bakanlığı lehine intifa ve sükna hakkı tarzında bir kullanım hakkı algısı düşündürmektedir. Hâlbuki bu tarz bir durumun tesisi ancak ve ancak tapu siciline tescille mümkün olmaktadır. Hal böyle iken ilgili kullanım sadece ve sadece işgal olarak tanımlanmaktadır. Bu kullanımdan dolayı taşınmaz haksız ve hukuka aykırı olarak kullanan kullanıcının fuzuli şağil sıfatı ile kullanım süresince taşınmazı işgalinden ötürü ecrimisil taz-

minatı ödemesi gerekir. Her ne suretle olursa olsun taşınmazı işgal eden bir kullanma ve yararlanma hakkı tanımayan bu durum taşınmazın malik veya temsilcisi dışında kişilerce haksız kullanımını haklı çıkartmaz ve mülkiyet hakkını kullanmaya engel teşkil etmez. Bu taşınmazın yukarıda maddeleri verilen yasal çerçeve içinde kullanımının sağlanması durumunda ihlal edilen mülkiyet hakkı kavramı yeniden tesis edilebilecektir. Nitekim bu kullanım 03.06.2013 tarihinde kesinleşmiş mahkeme kararına istinaden sağlanabilmiştir. Eserin mülkiyet hakkı kavramı temelinde geçmişten günümüze değin kullanımı; mevzuat, vakfiye ve tapu sicili açısından irdelenmiş olup, bunlara dayanarak cami olarak kullanımının sağlanması gereğinden hareketle başlatılan idari ve hukuki süreçlerin tamamlanması ile esere cami fonksiyonu verilmiştir.

Kaynaklar

Bruce, W John (1998). *TenureBrief, Review of TenureTerminology, Land Tenure Center, An Institute for Researchand Education on Social Structure, Rural Institutions, Resource Use, and Development*, Madison:University of Wisconsin.

Dale, Peter, McLaughlin, John, 1999. Land Administration Systems. *Oxford University Press*, Oxford, 169pp., ISBN 0-19-823390-6.

Gülsoy, Ufuk (Yay.Haz. Vahdettin ENGİN vd.) *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar* (2012), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

Muhammed, İbn Manzur, Ebu'l-Fadl (1933). *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, trs. III, 969; Firuzâbâdî, Mevdüddin Muhammed b. Yakûb, Kâmusu'l-Muhîd, Mısır, III, 199.

Öztürk, Temel (2008). "Tarihte Vakıf Anlayışı", *2008 Vakıf Medeniyeti Su Yılı Etkinlikleri (Panel)*, Trabzon: Prof. Dr. Osman Turan Kültür Merkezi.

Resmi Gazete, Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanun (9013), 27.05.1955.

Resmi Gazete, Kadastro Kanunu (19512), 09.07.1987.

Resmi Gazete, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (18113), 23.07.1983.

Resmi Gazete, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (17863 mükerrer), 09.11.1982.

Resmi Gazete, Türk Medeni Kanunu (24607), 08.12.2001.

Resmi Gazete, Vakıflar Kanunu (26800), 27.02.2008.

Resmi Gazete, Türk Borçlar Kanunu'nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun (27836), 04.02.2011.

URL-1. Universal Declaration of Human Rights, All Human Rights for All, Fiftieth Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights (1948-1998), <http://www.un.org>.(30.01.2012)

URL-2, Convention forthe Protection of Human Rightsand Fundamental Freedoms, Council of Europe, Registry of the European Court of Human Rights, Rome, 33. Sayfa. http://www.echr.coe.int/NR/rdonly-res/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/CONVENTION_ENG_WEB.pdf(30.01.2012).

URL-3. <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=3> (07.06.2013)

Çağlayancerit Kezban Hatun Camiindeki Cicim, Zili Ve Sumak Dokumaları

Suzan Bayraktaroğlu*

Öz

Kahramanmaraş'a bağlı Çağlayancerit İlçesi coğrafi olarak dağlarla çevrili bir vâdide kurulmuştur. İlçenin adının Orta Asya'dan gelen ve bu bölgeye yerleşen Cerid Aşireti'nden geldiği, "Çağlayan" tabirinin ise sularının çokluğuna dayanılarak kullanıldığı söylenmektedir. Ceritlerin soy kökünün Oğuzların Bozok koluna bağlı Beğdili (Begtili) Boyu olduğu, yerleştikleri yer olarak da Dulkadiroğlu Beyliği'nin sınırları içinde olduğu bildirilir.

Çağlayancerit İlçesi'nin günümüzdeki halkı Cerid Aşireti'dir. Atalarından öğrendikleri cicim ve zili dokuma geleneğini günümüzde de sürdürmektedirler. XVIII. yüzyılın sonlarında Kezban Hatun tarafından yaptırılan camide tespit ettiğimiz cicim, zili ve sumak dokumaların az bir kısmı XVIII. yüzyıla, çoğunluğu XIX. yüzyıla tarihlenmekte olup Çağlayancerit'te yaşayan Cerit Boyu tarafından dokunmuş ve camiye bağışlanmıştır. Halkın evinde kullandığı dokumalar da aynı özelliklere sahiptir. Camide bulunan dokumalar çoğunlukla yün, boyalar ise doğal olup, desenler geometriktir.

Anahtar Kelimeler: Cicim, zili, Cerit Boyu, gelenek, cami, bağış, vakıf.

Cicim, Zili and Sumak Rugs in Çağlayancerit Kezban Hatun Mosque

Abstract

Çağlayancerit in Kahramanmaraş district is located in a valley surrounded by mountains . It is said that town's name came from the "Cerid tribe" who came from the Central Asia and then settled in this region and, "Çağlayan" term is said to be used because of the abundance of water. It is reported that the root of Cerits was Begdili, a part of Oğuz Bozoks and their location was within Dulkadiroğlu principality.. Today's community of Çağlayancerit district is the "Cerid tribe". They maintain the weaving tradition of cicim and zili as they have learnt from their ancestors even today. A few of the zili and sumak weavings discovered in the mosque that had been built by Kezban Hatun dated back to the XVIIIth century, and the majority is dated back to the XIXth century. Those rugs were hand woven and donated to the mosque by Cerit-tribe living in Çağlayancerit. The weaving used by the community in their houses has the same features. The weavings in the mosque are mostly wool, the dyes are natural and the patterns are geometric.

Keywords: Cicim, zili, Cerits, tradition, mosque, donation, waqf

* Sanat Tarihiçisi, Halı Uzmanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Müzeler Müdürü; bayraktaroglusuzan@gmail.com

Kahramanmaraş İli'ne bağlı Çağlayancerit İlçesi'ndeki Kezban Hatun Camii'nde bulunan teberrükât eşyaları arasında tarihi eser özelliği kazanmış dokumalar olup olmadığını araştırmak üzere görevlendirilerek 4-8.11.2013 tarihinde mahalline giderek incelemelerde bulunduk. Bu incelemelerimiz aynı zamanda sanat tarihçilerin uygulamalı eğitimi de olduğu için, benimle birlikte müze araştırmacıları Zafer Gülbahar, Fehmeddin Demirci ve Seher Aykan da ekipte yer almışlardı. Bu çalışmamızda fazla önemi olmayan birkaç halı ve kilim dışında, önemli bir miktarda cicim ve zili ile bir adet sumak dokuma tespit ettik. Tespit ettiğimiz cicim, zili ve sumak dokumalar; desenleri, renkleri ve dokuma teknikleri bakımından kendi içlerinde birkaç grup oluşturmakta ve bir kimlik yansıtmakta idiler. Sanki hepsi "aynı gelenekten gelen insanların dokumalarıdır" der gibiydiler. Cami görevlileri ve yöre halkıyla yaptığımız konuşmalarda hemen anlaşıldı ki bütün ilçe, yüzyıllar önce yöreye gelen ve yerleşik düzene geçen Cerid Boyu mensupları idi. Tespit ettiğimiz cicim, zili ve sumak dokumalar da yüzyıllardır yörede gelenekleriyle yaşayan ve geleneklerini hâlâ yaşatan Cerid Boyu mensupları tarafından dokunmuştu ve bir İslâmî gelenek olan vakfetme duygusuyla camiye bağışlanmışlardı. XVIII. yüzyıl sonlarında inşa edilen camiye, yapıldığı yıllarda bağışlandığı tahmin edilen bu cicim, zili ve sumak dokumaları bilimsel metotlarla tanıtmak için bu makaleyi yazmayı kendime görev bildim.

Çağlayancerit İlçesi

Kahramanmaraş'a bağlı Çağlayancerit İlçesi, coğrafi olarak Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalmaktadır. Kuzeyinde Nurhak, doğusunda Adıyaman ili Gölbaşı İlçesi, güneyinde Pazarcık, batısında ise Kahramanmaraş İli Merkez ilçesi bulunmaktadır. İlçenin merkez rakımı 1150 metre, yüzölçümü 642 km² dir. İlçede Akdeniz iklimiyle karasal iklim arasında geçiş özelliği taşıyan iklim tipi hâkimdir. Yaz mevsimi sıcak ve kurak kış ve mevsimi soğuk ve kar yağışlı, baharlar ise ılık ve yağışlıdır. İlçe merkezi kuzeyde Engizek Dağları, güneyinde ise Öksüz Dağı ile çevrili bir vâdide kurulmuştur. Yerleşim vadi boyunca uzanmakta ve geniş bir alana yayılmaktadır. İlçede ekilebilir arazi sınırlı olup, dağlık alanların yüksek kesimlerinde orman alanları mevcuttur (<http://tr.wikipedia.org/wiki/C3%87a%C4%9Flayancerit> 06.01.2014).

Çağlayancerit, 01.06.1986 tarihine kadar Kahramanmaraş'ın merkez ilçesine bağlı bir köy iken, bu

tarihte belediye teşkilatı kurulmuş ve 04.07.1987 tarihinde 3392 sayılı kanunla ilçe statüsüne kavuşmuştur. İlçe oluncaya kadar Türkiye'nin en büyük köyü olarak bilinmiştir.

İlçenin adının Orta Asya'dan gelen ve bu bölgeye yerleşen Cerid Aşireti'nden geldiği söylenmektedir. "Çağlayan" tabirinin ise sularının çokluğuna dayanılarak kullanıldığı kuvvetle muhtemeldir. İlçeye bağlı Küçükcerit Köyü'nde ortaya çıkan mozaik kalıntılar, yörede yerleşimin M.S. III-IV. yüzyıla dayandığını göstermektedir. Dağlık bir alanda kurulan Çağlayancerit, Elbistan-Pazarcık arasındaki eski tarihi yola hâkim konumdadır. Bu yol, Anadolu'dan Suriye ve Irak'a giden en işlek yolun en bilinmeyen kısmıdır. (http://www.caglayancerit.gov.tr/default_B0.aspx?id=79 06.01.2014)

Cerit Yörükleri

Ceritlerin soy kökünün Oğuzların Bozok koluna bağlı Beğdili (Begtili) Boyu, yerleştikleri yerin de Dulkadir Beyliği'nin sınırları içinde olduğu değişik kaynaklarda belirtilmektedir. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ceritler> /22.04.2014) Dulkadiroğulları Beyliği Elbistan ve Maraş civarında kurulmuş ve 1337-1522 yılları arasında hüküm sürmüştür. Beyliğe adını vermiş olan Dulkadirli Türkmenleri Oğuzların Bozok koluna mensupturlar. Dulkadirli halkını teşkil eden Bozok Türkmenleri Oğuzların Bayat, Avşar ve Beydilli boylarından idiler. (<http://www.enfal.de/starih33.htm> 30.10.2014)

Bazı kaynaklarda da Cerit Boyunun 24 Oğuz boyundan Avşarlardan geldiği, Cerit Aşireti'nin Dulkadirli ulusuna, Dulkadirli'nin de Avşar boyuna bağlı olduğu belirtilmektedir. (http://www.caglayancerit.gov.tr/default_B0.aspx?id=78 22.04.2014)

Faruk Sümer de "Ceridler Dulkadirli Ulusuna mensup boylar idi. Çukurova'nın sakinlerinden olup kışın Ceyhan Bölgesi'nde kışlıyorlar, yazın Uzun-Yayla'ya gidiyorlar ve çapulculuk yapıyorlardı" (Sümer 1972: 197) demektedir.

XVI. yüzyılda Ceridi Aşireti'ne mensup insanlar yerleşik düzene geçip tarımla uğraşmışlardır. Buğday, arpa, soğan, ceviz ve benzeri ürünleri yetiştiren Ceridler kendi rızalarıyla yerleşik hayata geçmişlerdir. Maraş'ta Cerit obalarının varlığı bildirilmekte ve Cerid Aşiretinin yiğitlikleri anlatılmakta, ayrıca Ceridlerin Tacirlilerle iyi anlaştıkları belirtilmektedir. (Yalman (Yalkın)1977: 328, 330, 331)

“Cerit” kelimesinin anlamı hakkında çeşitli sözlüklerde farklı anlamlar verilmektedir; “yiğit, cesur, ata iyi binen, eli çabuk, becerikli, sopa, kuru hurma dalı, cirit sopası, kuru verimsiz toprak” gibi anlamlara gelmektedir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ceritler> 06.01.2014)

“Cerid” kelimesinin çabuk ve becerikli şeklindeki manası Cerid Boyundan da çıkmış olabilir. Cerid adının bu yolla ortaya çıkıp kullanılması hususunu kuvvetlendiren bir önemli etmen daha mevcuttur. Ceridler, bacakları kısa atlara biner, çok çevik ve hızlı bir şekilde hareket eder, atlarıyla dağlık ve engebeli arazileri çok iyi tırmanır ve her türlü hava şartlarında süratle seyahat edebilirlerdi. Bu noktadan hareketle Cerid kelimesi hem cirit oyunundan, hem de Anadolu’nun muhtelif yerlerinde kullanılan “canlı, eli çabuk ve becerikli” anlamından çıkmış olmalıdır. Ceridler, arasında hâla cirit oyunu ve inceliklerinden bahsedilmektedir. Geçen yüzyılda Maraş Ceridleri, Kuşlu Ceridi ve Çağlayan Ceridi olmak üzere iki kola ayrılmıştı. Her kol idari bakımdan bir “nahiye” sayılıyordu. (http://www.caglayancerit.gov.tr/default_B0.aspx?id=7806.01.2014)

Çağlayancerit İlçesi’nin günümüzdeki halkı da Cerit Aşireti’dir. İncelememiz sırasında halkla yaptığımız görüşmelerde, hâlâ geleneklerini devam ettirdikleri kendileri tarafından ifade edilmiştir. Atalarından öğrendikleri cicim, zili ve sumak dokumayı günümüzde de sürdürmektedirler (Resim 1).

Resim 1. Kendi dokuduğu Cicimle bir Cerit Kadını.

Kezban Hatun Camii

Kezban Hatun Camii, ilçeye hâkim bir tepenin eteklerinde, meyilli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. (Resim 2). İnşa kitabesi olmadığı için kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak 16 cemaziye’l-âhir 1227H. /28 Mayıs 1812 M. tarihli arşiv belgesinde caminin imamı hakkında bilgi verilerek yapının hayır sahibi Kezban Hatun tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir (Özkarıcı 2007: 4)

Resim 2. Çağlayancerit Kezban Hatun Camiinden Bir Görünüş.

Cami eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Doğu cephesi tek kat, batı cephesi iki kat olup batı cephesinde alt katta odalar vardır. İlk yapılışından günümüze kadar bazı değişiklikler geçirdiği görülmektedir. Ahşap tavanlı camiler grubundan olan caminin orijinalinde, harim kısmının birbirine üçer adet sivri kemerle bağlanan iki sıra kesme taş paye ile mihraba paralel üç sahna ayrıldığı ve üzerinin ahşap kirişli toprak damla örtülü olduğu, orijinal girişinin mihrabın tam karşısında kuzeyde yer alan kapıdan sağlandığı anlaşılmaktadır. Fakat 1960 yılında harim batı ve kuzey yönünde genişletilmiş, batı tarafa birer kemer, kuzey tarafa da bir sahin eklenmiş ve alt katta kottan kazanılan kısma da dört adet dükkân yapılmıştır. Dükkân kısımları günümüzde Kuran kursu olarak kullanılmaktadır. Mi-naresi, üzerinde yer alan kitabeye göre 30.9.1967 yılında yapılmıştır. Ahşap tavandaki kalem işi bezemeler dikkati çekmektedir. Cami, Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 29.06.2009 tarih ve 5113 sayılı kararıyla 2863 Sayılı Yasa kapsamında “korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı” olarak tescil edilmiş ve yapı gurubu 1. grup olarak belirlenmiştir.

Caminin yaygılarını incelemek üzere tarafımızdan mahalline gidildiğinde, cami tabanının tek tip makine halısı ile döşenmiş olduğu görülmüştür. Caminin depo kısmında bulunan dokumalar ise tarafımızdan incelenmiştir. Bu dokumaların çoğunluğunun zili ve cicim dokumaları olduğu görülmüştür. Az sayıda kilim ve halı bulunmaktadır. Bu nedenle bu makalemizde sadece cicim, zili ve sumak dokumalar tanıtılacaktır.

Cicim, Zili ve Sumak Dokumaları

A-Cicim: Kilimlerde, düz bez ve bezayağı dokumalarda, atkı ve çözgü iplerinden başka üçüncü bir iplik sistemi kullanılarak yapılan bir dokuma türüdür. Üçüncü iplik dediğimiz ipler, renkli desen iplikleridir. Düz, bezayağı veya atkı yüzü dokumalar üzerine ince çizgiler halinde sarma işlemini andıran bir görünüşte olduğu için, genellikle kilim dokumasından sonra iğne ile yapılmış olarak bilinir (Bayraktaroğlu 1990: 303)

Halk arasında ve hatta bazı yayınlarda düz zeminli dokuma üzerine sonradan iğne ile işlenen bir yaygı türü olarak bilinir (Balpınar Acar 1982: 55)

Türkiye'de tanınmış cicim türü seyrek desenli olanlarıdır. Genellikle çapraz ve dikey çizgiler kullanılır. Enine çizgilerden kaçınılır. Desen ipliği iki veya üç çözgüye dolanarak ve bir çözgü kaydırılarak ilerletilir. Her sırada araya bir sıra atkı atılır. Cicim dokumalar tezgâh üzerinde tersinden dokunur. Yani tezgâhın ön yüzü dokumanın tersidir. Arkada bir yardımcı bulunarak desen ipliğinin arkadan öne verilmesinde yardımcı olur.

Cicim dokumaların seyrek motifli cicim, atkı yüzü seyrek motifli cicim, sık motifli cicim ve atkı yüzü sık motifli cicim gibi türleri vardır (Balpınar Acar 1982: 56-59)

Seyrek motifli cicimler ince hafif dokumalar olup, genellikle ocak, kapı perdesi, divan, sofraya örtüleri olarak kullanılır. Yer yaygıları, heybe, çuval, hurç, yastık, minder gibi eşyalar sık motifli cicim tekniğinde yapılırlar. Daha kalın olması gereken heybe, çuval, torba gibi eşyalar ayrıca atkı yüzü seyrek motifli cicim tekniğinde yapılır. Bunlarda atkı iplikleri daha bol bırakılarak çözgüler gizlenir.

Çağlayancerit Kezban Hatun Camii'nde bulunan cicimleri dört grupta toplayabiliriz:

1. *Grup cicimler;* zemin doğal kahverengi renkli yünden yapılmıştır. Zemin üzerine desenler cicim

tekniğinde dokunmuştur. Desenler merkezde küçük bir baklava motifinden başlayarak dört bir tarafa doğru gittikçe genişleyen değişik renklerdeki eşkenar dörtgen sıralar halindedir. Köşelere gelen kısımlarda da sıraların kenar bordürleriyle kesilerek devam etmesi sonsuza doğru gidişi göstermektedir. Bu Türk Halı sanatının en önemli özelliklerinden olan desenlerle verilen sonsuzluk prensibidir.

Bordürler kısa kenarlarda tek sıra ince bir şerit halinde, uzun kenarlarda ise iki ince şerit arasında tek sıra zincire benzer desenli bordür şeklinde yapılmıştır. Bordürler de cicim tekniklidir. Renkler kırmızı, sarı, açık yeşil ve açık pembe. 10, 14, 16, 22 envanter numaralı cicimler bu grup altında değerlendirilmektedir.

2. *Grup cicimler;* yine doğal kahverengi yün zemin üzerinde boyuna bir düzen içerisinde birbirine bağlı eşkenar dörtgenlerden oluşan bir desene sahiptir. Eşkenar dörtgenlerin içerisinde ve aralarda kalan boşluklarda küçük desenler serpiştirilmiştir. Desenler cicim tekniklidir. Bordürlerde kısa kenarlarda ince şeritler hâlinde, uzun kenarlarda ise ilince şerit arasında zincir desenli tek sıra bordür yer almaktadır. Sarı, kırmızı, açık pembe renkler kullanılmıştır. 15, 35 envanter numaralı cicimler bu grupta değerlendirilmektedir.

Bu grubun daha geç örneklerinde ise tek renkli düz zeminin, iki renkli şeritlerin enine ve boyuna uzanmasıyla, karelere ayrılmış bir zemin haline dönüştüğü görülür. Aynı özellikteki desenler bu zemin üzerine cicim tekniğinde işlenmiştir. Aralara uzun yün parçaları düğümlenmiştir. Saçakları özenle düğümlenmiştir. Bir kısmında daha uzun bırakılarak saç örgüsü şeklinde örülüp düğümlenmiştir. 1, 9, 19, 32 envanter numaralı cicimler bu grupta değerlendirilmektedir.

Yine bu grubun geç örneklerinde zemin iki renkli şeritlerin enine ve boyuna uzanmasıyla oluşmuş kareler halindedir. Fakat üzerine uygulanan desenler değişmiştir. Enine uzanan kırık çizgilerin üst üste sıralanmasından oluşan bir desen şeması oluşmuştur. 18, 20 numaralı cicimler bu grupta değerlendirilmektedir.

3. *Grup cicim perdeler;* bunlarda zemin iki renkli şeritlerin enine ve boyuna uzanmasıyla karelere bölünmüş, bunlar üzerine cicim teknikli küçük desenler işlenmiştir. Aralara bez parçaları düğümlenmiştir. Cicim perdeler birkaç şak halinde dokunup

birbirlerine dikilmektedirler. 17, 21, 40 envanter numaralı cicimler bu grupta değerlendirilmektedirler. 8 numaralı cicimde ise daha girift bir şekilde geometrik desenli cicim teknikli desenlerin işlen-diği görülmektedir.

4. Grup cicimler tabana serilen büyük dokumalardır; İki şak dokunup sonradan dikilirler. Zeminde enine uzanan değişik renkli düz kilim dokumalar arasına cicim teknikli desenler yerleştirilmiştir. Bordürler uzun kenarlarda olup, iki ince şerit arasında uzanan zincir desenlerinden oluşmaktadır. 4 ve 37 envanter numaralı cicimler bu grupta değerlendirilmektedir.

B-Zili: Cicimler gibi düz dokumalar üzerine üçüncü bir iplik sistemiyle yapılan dokumalardır. Genellikle cicimle karıştırılır. Cicimlerde deseni veren renkli iplik yukarı doğru sarılarak giderken desenin konturlarını oluşturur, zililerde ise atlamalarla motiflerin içi doldurulur.

Zilileri cicimlerden ayıran en önemli özelliklerden biri, z çiftlerinin bozularak, üç veya beş üstten bir alttan geçen değişik renkteki desen ipliklerinin, kendi aralarında bir boydan bir boya gitmesi ve tüm zemini 2-1, 3-1 veya 5-1 atlamalarla doldurmuş olmalarıdır. Bir sıra böyle dokunduktan ve araya iki sıra atkı atılıp sıkıştırıldıktan sonra ikinci sıra gene atlamalarla boydan boya doldurulur. Zililerde iki sıra atkı atılır. Zililerde daha çok enine ve boyuna çizgiler yapılıdır. Atlamaların kaydırılması ile de çapraz zililer yapılabilir (Balpınar Acar 1982: 61).

Çağlayancerit Kezban Hatun Camii'nde bulunan zili dokumaları desenlerine göre üç grupta toplanabiliriz:

1. Grup zililer; küçük bir baklava motifinin (eşkenar dörtgen) merkezden başlayarak dört bir yöne doğru baklavalar yaparak tüm zemine dağılmasından oluşan desene sahiptirler. Bu küçük baklava motifi damalı zili tekniğindedir. Beyaz, sarı, turuncu, açık pembe, mavi, yeşil ve devetüyü renklerde dir. Bordür, kısa kenarlarda "Beg Dili" boyunun imine benzer şekilde iki ince şerit arasında kırık çizgilerden oluşan bir desene sahiptir. Bazılarında ise sadece ince bir sıra kırık çizgiden oluşmaktadır. Uzun kenarlardaki bordür ise daha kalın iki şerit arasında zikzak ve zincire benzer motiflerden oluşmaktadır. Saçaklar örülüdür. 2, 6 ve 30 envanter numaralı zililer bu grupta değerlendirilmiştir.

6 numaralı zilide desenler diğerlerinden farklı olarak merkezden değil, bir kısa kenar ortasından başlamıştır. Kenarın ortasına gelecek şekilde yerleştirilen bir küçük baklavadan başlayarak sivri kemerler oluşturacak şekilde yayılan sıralar, zilinini, tüm zeminini doldurmuştur.

2. Grup zililer; daha zengin ürünler veren bir gruptur. Anadolu'da Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Konya civarında da rastlanmaktadır. Bu grup zililerde doğal kahverengi yn düz bez dokumanın üstüne desenler, boyuna bir düzende birbirine bağlı olarak yerleştirilmiş kenarları kancalı baklavalarından oluşmaktadır. Boyuna sıralanan baklavaların arasında kalan boşluklara, diğer sıranın baklavaları gelecek şekilde desenler yerleştirilmiştir. Baklavaların etrafındaki kanca veya engel motifleri de birbiri içine girecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Bu baklavaların merkezinde de yine küçük bir baklava ve bunun dört köşesinden çıkan koboynuzlarından oluşan bir desen vardır.

Bordürler 1. gruptaki zili dokumaların bordrleriyle benzerlik gösterir. Kısa kenarlardakiler iki ince şerit arasında V şeklinde kırık çizgilerden oluşmakta, uzun kenarlarda ise daha kalın şeritler arasında zikzak veya baklava desenlerinden oluşmaktadır. Bordür desenleri de zili tekniklidir. Saçaklar rldr. Saakların örülmesi ayrı bir sanat ve estetik değeri yansıtılmaktadır.

Eskişehir civarında uçları engelli baklava motifinden oluşan bu desene sahip zililere sık rastlanır. Bazen kıl malzemeli düz bez dokuma üzerine de desenler yapılabilir (Bayraktaroğlu 1990: 308) Bunlar daha büyük ölçülerdedir. 5, 12, 13, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34 envanter numaralı zililer bu grupta değerlendirilmektedir.

3. Grup zilide ise, tek bir örnek bulunmaktadır. Yere serilmek üzere dokunmuştur. İki şaktr. Doğal siyah düz bez dokuma üzerine yatay panolarda desenler işlenmiştir. Bir sıra enine panoda kenarları kancalı baklavalı motifler, daha kalın olan diğer sırada içi geometrik dolgulu düz baklavalarından oluşan bir bezeme vardır. Çok girift olarak desenler yerleştirilmiştir. 23 envanter numaralı zili bu grupta değerlendirilmiştir.

Çağlayancerit'te tespit ettiğimiz cicim ve zili dokumaların önemli özelliklerinden biri de saçaklarının bağlanmasıdır. Bazısında dokumanın bittiği yerde kalın bir şerit halinde düğümlenme yapılmış, bazıla-

rında da kenar düğümlerinden sonra uzun bırakılan saçaklar örülerek birbirine bağlanmıştır.

C-Sumak: Camide bir adet de sumak dokuma tespit edilmiştir. 7 envanter numarasında kayıtlıdır. Sumak, diğer dokumlar içerisinde en zor tekniktir. Atkı ve çözgü iplerinden başka deseni veren üçüncü ip sistemiyle yapılırlar. Dokuma sırasında desen ipliği, kendi desen alanında, her sırada sağdan sola, soldan sağa çözgü çiftlerine devamlı olarak, sarılarak yapılır. Cicim ve zililerde olduğu gibi sumak da dokuma işlemi tersinden yapılır. Desen tamamlandıktan sonra desen ipliği, arkadan bir üst sıraya veya bir başka desene geçirilir. Bazen üçüncü iplik kullanılmadan renkli atkı iplerinin çözgülere sarılmasıyla da desen yapılabilir. Sumak dokumalarda desen iplikleri çözgü çiftlerine tek tek sarılarak yapıldığı için, zor ve geç üreyen bir dokumadır. Yani diğerlerine göre daha uzun zamanda tamamlanan bir dokuma tekniğidir. Bu bakımdan, yastık, minder, çuval ve bebek beşiği gibi küçük parçalar dokunur ve geniş kilim dokumalarının arasında desen oluşturacak şekilde bir veya birkaç sıra halinde sumak dokuma yapılır (Bayraktaroğlu 1991: 40)

7 envanter numaralı sumak dokumada renkli atkı ipleri ile yapılmış enine şeritler halindeki kilimlerin arasında yer alan iki sıra sumak dokumada, basık altıgenler içerisinde geometrik motifler görülür. Bu desende sumak dokumalara Eskişehir’de de rastlanılmıştır (Bayraktaroğlu 1990: 324).

KATALOG

A- Cicimler

Katalog No: 1

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 10 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 133x108 cm

Devri-Dönemi: 18 yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı

Tanımı: Kahverengi düz bez dokuma üzerine merkezde bir baklava motifinden başlayarak gittikçe genişleyen sıralardan oluşmaktadır. İç içe yerleştirilen eşkenar dörtgen sıraların bir yüzeyinde dişli sıralar yer almaktadır. Bir sıra kenar bordürü dolandır. Uzun kenarlardaki bordür iki ince şerit arasındadır. Dokumada doğal boya olarak kahverengi, kırmızı, krem renkler kullanılmıştır. Yün malzeme kullanılan Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 3).

Resim 3. Cicim Dokuma.

Katalog No: 2

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 14 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 127x100 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Doğal kahverengi yün bez dokuma üzerine cicim tekniğinde desenler işlenmiştir. Ortada yer alan baklava motifi kenarlara doğru genişleyerek yayılmıştır. İç içe sıralanan eşkenar dörtgen sıraların bir yüzeyinde dişli sıralar yer almaktadır. Saçaklarda sökülmeler olup bir köşesi yırtılmıştır. Dokumada doğal boya olarak sarı, kırmızı, krem ve mor renkler kullanılmıştır. Yün malzeme kullanılan cicim, yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 4).

Resim 4. Cicim Dokuma.

Katalog No: 3

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 16 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 123 x 96 cm

Devri-Dönemi: 18. Yüzyıl sonu – 19. Yüzyıl başı

Tanımı: Doğal kahverengi yün bez dokuma üzerinde, ortada yer alan baklava motifi iç içe sıralar halinde kenarlara doğru genişleyerek yayılmaktadır. İç içe sıralanan eşkenar dörtgen sıraların bir yüzeyinde dişli sıralar yer almaktadır. Kırmızı, pembe, kahverengi, yeşil renkler kullanılmıştır. Saçak kenarları örgülüdür. Kenarlarda yırtılma ve kopmalar vardır. Yün malzemeli ve doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 5).

Resim 5. Cicim Dokuma.

Katalog No: 4

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 22 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 123 x 104 cm

Devri-Dönemi: 19. yüzyıl

Tanımı: Kahverengi zemin üzerinde, ortada yer alan baklava motifi iç içe sıralar halinde kenarlara doğru genişleyerek tüm yüzeyi kaplamıştır. Daha önceki örneklerde iç içe sıralanan eşkenar dörtgen sıraların bir yüzeyinde yer alan dişli sıralar, bu örneğimizde iki yönlü olarak yapılmıştır. Bir kısa kenarın saçakları uzundur. Dokumada kırmızı, kahverengi, sarı, krem renkler gibi doğal boya kullanılmıştır. Yün malzeme kullanılan cicim, yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 6).

Resim 6. Cicim Dokuma.

Katalog No: 5

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 15 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 131x95 cm

Devri-Dönemi: 18. yüzyıl sonu

Tanımı: Doğal kahverengi yün bez dokuma üzerine cicim tekniğinde boyuna üç sıra halinde uzanan baklavalardan oluşan desenler işlenmiştir. Aralarda cicim teknikli pıtrak, koçboynuzu, saç bağı gibi küçük motifler serpiştirilmiştir. Saçaklar örülüdür. Ortasında yıpranmalar ve yırtıklar vardır. Kırmızı, sarı, kahverengi, pembe renkli doğal boyalar kullanılmıştır. Yün malzemeli olup yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 7).

Resim 7. Cicim Dokuma.

Katalog No: 6

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 06.11.2013

Envanter No: 35 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 120x100 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Kahverengi ve turuncu renkli düz bez dokuma üzerine cicim teknikli baklavalar tüm yüzeyi kaplamıştır. Zemin kahverengidir. Kırmızı, kahverengi, sarı ve yeşil renkli doğal boyalar kullanılmıştır. Yün malzemeli olup yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 8).

Resim 8. Cicim Dokuma.

Katalog No: 7

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 1 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 107 x 120 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Dokumanın zemini enine ve boyuna kırmızı şeritler halindedir. Zeminde, bir tarafı dişli boyuna zikzak sıralar, baklavalar oluşturmaktadır. Aralarda X ve pıtrak motifleri vardır. Tek sıra bordürü bulunmaktadır. Uzun kenar bordürlerinde zencirek motifi, kısa kenar bordürlerinde V şeklinden gelişen ve Begdili imine benzer motifler işlenmiştir. Kısa kenarlarda saçaklar örgülü olup birçok yerde yıpranmıştır. Malzemesi yündür. Kırmızı, siyah, sarı ve krem renkler kullanılmıştır. Cicimin bir kısa kenarı kopmuştur. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 9).

Resim 9. Cicim Dokuma.

Katalog No: 8

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 9 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 116x102 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Kırmızı, sarı ve siyah şeritlerden oluşan düz bez dokuma üzerine boyuna zikzaklar halinde desenler işlenmiştir. Bir tarafı dişli sıralar halinde olan boyuna zikzaklar tam ortada karşılıklı gelerek baklavalar oluşturmaktadır. Bu baklavaların içerisinde cicim teknikli küçük motifler yerleştirilmiştir. Kenar bordürleri kısa kenarlarda zikzak, uzun kenarlarda zencirek motiflidir. Saçaklar örülmüş sonra saç örgüsü yapılmış tekrar birbirine bağlanmıştır. Turuncu, pembe, yeşil, kırmızı, siyah ve krem renkli doğal boyalar kullanılmıştır. Yün ve kıl malzemeli olup, yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 10).

Resim 10. Cicim Dokuma.

Katalog No: 9

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 19 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 130 x 105 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Kırmızı – siyah renkli enine ve boyuna şeritlerin oluşturduğu yün zemin üzerinde boyuna sıralanan zikzaklardan baklava desenleri oluşturulmuştur. Bu sıraların bir yanları dişlidir. Kısa kenar bordürleri zikzaklı, uzun kenar bordürleri kırmızı beyaz şeritler arasında zencirek motiflidir. Saçaklar örülmüş olup yıpranmıştır. Kahverengi, kırmızı, krem ve sarı renkli doğal boyalıdır. Yün ve kıl malzeme birlikte kullanılmış olup sağlamdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 11).

Resim 11. Cicim Dokuma.

Katalog No: 10

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 06.11.2013

Envanter No: 32 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 105x124 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl Sonu

Tanımı: Kırmızı, turuncu ve siyah renkli, enine ve boyuna şeritlerden oluşmuş düz bez dokuma zemin üzerine cicim tekniğinde yapılmış, bir tarafı dişli sıralardan oluşan baklava desenleri yer almaktadır. Baklavalar arasında pıtrak, koçboynuzu gibi küçük motifler işlenmiştir. Aralarda öbek halinde yünler düğümlenmiş ve uzun bırakılmıştır. Kenar bordürleri kısa kenarlarda zikzak, uzun kenarlarda zencirek motiflidir. Kısa kenarlarda saçaklar örgülüdür. Yün malzemelidir. Siyah, sarı ve kırmızı renkli doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 12).

Resim 12. Cicim Dokuma.

Katalog No: 11

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 18 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 119 x 99 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Açık – koyu kahverengi şeritlerden oluşan zemin üzerinde enine zikzak çizgi şeklinde cicim teknikli desenlerden oluşmuştur. Zikzak sıraların bir tarafında dişli sıralar vardır. Kısa kenarlarda kırmızı- beyaz noktalardan oluşan iki şerit arasında bir sıra ince zikzak bordür yer alır. Uzun kenarlarda kırmızı- beyaz, turuncu-sarı noktalı şeritlerle bir tarafı dişli şeritler arasında yer alan kalın bordürde ise bir kenarda üst üste V şeklinde tasvir edilmiş uçan kırlangıç tasvirleri, diğer kenarda zencirek motifleri yer almaktadır. Kıl ve yün karışımı malzemelidir. Kahverengi, turuncu, krem ve pembe renkli doğal boyalar kullanılmıştır. Sağlamdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 13).

Resim 13. Cicim Dokuma.

Katalog No: 12

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 20 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 123 x 109 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Kahverengi ve kırmızı boyuna şeritler zeminini oluşturmaktadır. Tüm yüzeyde enine, bir tarafı dişli zikzak şeritlerle desen yapılmıştır. Kenar bordürleri kısa kenarlarda zikzak, uzun kenarlarda zencirek motiflidir. Kırmızı, krem, yeşil ve sarı renkli doğal boyalıdır. Yün ve kıl malzemeli olup, yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 14).

Resim 14. Cicim Dokuma.

Katalog No: 13

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 17 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim Perde

Ölçüsü: 163 x 66 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl sonu

Tanımı: Yün ve pamuk karışık kullanılmıştır. Zemin iki renkli şeritlerin enine ve boyuna uzanmasıyla karelere bölünmüş, bunlar üzerine cicim teknikli küçük desenler işlenmiştir. Saçaklar örgülüdür. Kırmızı, krem, kahverengi renkli doğal boyalar kullanılmıştır. Oldukça sağlamdır. Yörede yaşayan Cerit Yörük'lerinin dokumasıdır (Resim 15).

Resim 15. Cicim Dokuma.

Katalog No: 14

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 21 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim Perde

Ölçüsü: 140 x 97 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Birbirine dikilen iki parçadan oluşmuştur. Kırmızı ve beyaz şeritleri kesen siyah çizgilerle küçük kareler oluşmuş ve içlerinde cicim teknikli geometrik desenler yapılmıştır. Zemine bez parçaları düğümlemıştır. Yün ve pamuk malzemedir. Çözümleri pamuktur. Kırmızı, kahverengi, krem renkli doğal boyalar kullanılmıştır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 16).

Resim 16. Cicim Dokuma.

Katalog No: 15

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 06.11.2013

Envanter No: 40 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim Perde

Ölçüsü: 52 x 356 cm.

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Perdenin tek kalmış kanadıdır. Kırmızı zeminde yedi adet cicim teknikli baklava motifi yer almaktadır. Cicim tekniğiyle yapılmış bir sıra kenar bordürü vardır. Siyah, sarı, kırmızı, pembe ve krem renkler kullanılmıştır. Atkı ve çözgüler kırmızıdır. İnce dokunmuş, yün malzemedir (Resim 17).

Resim 17. Cicim Dokuma.

Katalog No: 16

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 8 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 167 x 123 cm.

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Düz bez dokuma üzerine cicim teknikli geometrik desenler işlenmiştir. İki şaktır. Sökülerek birbirinden ayrılmıştır. Her bir şak boyuna 4 sıra kırmızı, kirli beyaz, kahverengi renkli şeritlerden oluşmuştur. Saçaklar uzun ve tek renklidir. Kısa kenarların birinde saçak örgülüdür. Pamuk ve yün malzeme kullanılmıştır. Kırmızı, sarı, beyaz, mavi, kahverengi renklerde doğal boyalar kullanılmıştır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 18).

Resim 18. Cicim Dokuma.

Katalog No: 17

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 4 (geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Cicim

Ölçüsü: 103 x 205 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Enine sarı, krem, kırmızı şeritler üzerinde cicim teknikli, kenarları kancalı, küçük baklava şeklinde motifler vardır. Yer yer yıpranmalar mevcuttur. Yün malzemeli ve doğal boyalıdır (Resim 19).

Resim 19. Cicim Dokuma.

Katalog No: 18

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 06.11.2013

Envanter No: 37 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Kili-
lim-Cicim

Ölçüsü: 283x69 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: İki şak hâlinde olup, teki yoktur. Düz renkli şeritler arasına cicim teknikli kancalar ve baklavalar halinde geometrik desenler işlenmiştir. Cicim teknikli ince bir bordür vardır. Kırmızı, yeşil, sarı ve siyah renkli doğal boyalıdır. Yün malzemeli olup, yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 20).

Resim 20. Cicim Dokuma.

B-Zililer

Katalog No: 19

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 2 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili
(Damalı)

Ölçüsü: 112 x 125 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Dokumada mavi, devetüyü, turuncu, yeşil, pembe, mor ve kırmızı renklerden oluşan küçük baklavalar, içten dışa doğru genişleyerek tüm zemine yayılmıştır. Bordür, kısa kenarlarda Beg Dili boyunun imine benzer şekilde iki ince şerit arasında kırık çizgilerden oluşan bir desene sahiptir. Uzun kenarlardaki bordür ise daha kalın iki şerit arasında birbirine bağlı küçük baklavalarla oluşan zincire benzer desene sahiptir. Kısa kenarlarda saçakları örgülüdür. Saçaksız bir kenarında kopukluk vardır. Yün malzeme kullanılmıştır. Doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 21) .

Resim 21. Zili Dokuma.

Katalog No: 20

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

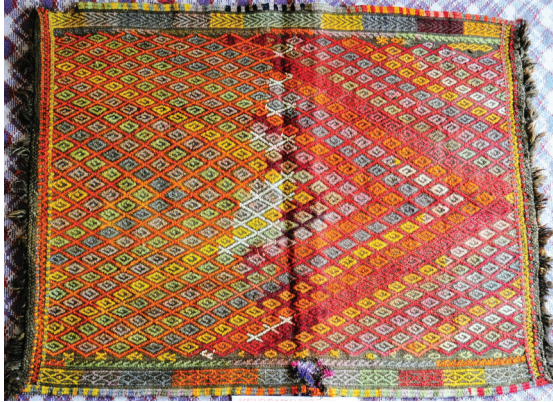
Envanter No: 6 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 125 x 97 cm.

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Dokumada desenler, küçük baklavaların kısa kenarın ortasından başlayarak ters V biçiminde yukarı doğru dizilmesiyle oluşmuştur. Bu hâliyle sivri kemerli mihrap görünümündedir. Uzun kenarlardaki bordürlerden biri balıksırtı desenli iken, diğeri baklava desenlidir. Dokumada sarı, bordo, kahverengi, kırmızı, turuncu, beyaz, yeşil, mor, mavi ve gülkurusu renkleri kullanılmıştır. Atkı ve çözüğü doğal yünün kendi rengi olan kahverengidir. Saçakları örülmüştür. Yün malzeme kullanılmıştır. Doğal boyalıdır. Sağlam kondisyondadır. Zili, yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 22).

Resim 22. Zili Dokuma.

Katalog No: 21

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 30 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 147x110 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Dokumada, ortadan baklava motifi tüm yüzeyi kaplamıştır. Sarı, turuncu, pembe, kırmızı ve mor renkler kullanılmıştır. Kısa kenarlarda tek sıra zikzak bordür, uzun kenarlarda ise ince şeritler arasında balıksırtı desenli tek sıra bordür vardır. Kısa kenarlarda saçaklar örgülüdür. Yün ve az miktarda kıl malzeme kullanılmıştır. Doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 23).

Resim 23. Zili Dokuma.

Katalog No: 22

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 5 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 127 x 104 cm.

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl sonları.

Tanımı: Dokumada boyuna olarak kenarları kancalı baklavalarından oluşan desenler işlenmiştir. Üzerinde dokuma yünler düğümlenerek, tülü gibi uzun bırakılmıştır. Atkı ve çözgüleri doğal kahverengidir. Bordürler kısa kenarlarda Beg Dili boyunun imine benzer şekilde iki ince şerit arasında kırık çizgilerden oluşan bir desene sahiptir. Uzun kenarlardaki bordür ise iki şerit arasında bir eksen üzerinde iki yana doğru uzanan kıvrım desenlerinden oluşmaktadır. Kısa kenar saçakları örülmüştür. Ayrıca uzun bırakılan saçaklar da örülmüştür. Kırmızı, sarı, mor, turuncu, pembe, kahverengi renkler kullanılmıştır. Yün malzemeli ve doğal boyalıdır. Sağlam durumdadır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 24).

Resim 24. Zili Dokuma.

Katalog No: 23

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 12 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 132x103 cm

Devri-Dönemi: 19 Yüzyıl

Tanımı: Dokumanın zemininde kırmızı, mor, bordo, turuncu ve yeşil renklerde kenarları kancalı baklavalar işlenmiştir. Kenar bordürleri tek sıra olup kısa kenarlarda kırık çizgilerden oluşan bir desene, uzun kenarlarda ise balıksırtı desene sahiptir. Çözgüleri siyahtır. Kısa kenarları örülüdür. Saçaklar sonradan sökülüştür. Yün malzemelidir. Sarı, mor, turuncu, siyah, beyaz ve yeşil renkli doğal boyalar kullanılmıştır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 25) .

Resim 25. Zili Dokuma.

Katalog No: 24

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 13 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 110x146 cm.

Devri-Dönemi: 19 Yüzyıl

Tanımı: Dokumanın zemininde kırmızı, eflatun, turuncu ve yeşil renklerde kenarları kancalı baklavalar işlenmiştir. İçleri koçboynuzu ve kanca gibi geometrik motiflerle dolgulanmıştır. Kenar bordürleri tek sıra olup kısa kenarlarda kırık çizgilerden oluşan bir desene, uzun kenarlarda ise balıksırtı desene sahiptir. Çözümleri kahverengi yündür. Saçakları örgülüdür. Yün malzemedir. Doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 26).

Resim 26. Zili Dokuma.

Katalog No: 25

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 26 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 135x112 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Kırmızı, kahverengi, sarı ve krem renklerdeki kancalı baklavalar tüm yüzeyi doldurmuştur. İçleri koçboynuzu ve kanca gibi geometrik motiflerle dolgulanmıştır. Geometrik motifli bir sıra bordür, kısa kenarlarda kırık çizgilerden oluşan bir desene, uzun kenarlarda ise balıksırtı desene sahiptir. Kısa kenarlarda saçaklar örgülüdür. Yün ve kıl karışımı malzemedir. Doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 27).

Resim 27. Zili Dokuma.

Katalog No: 26

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi : 05.11.2013

Envanter No: 27 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 130x111 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Dokumada içleri koçboynuzu ve kanca gibi geometrik motiflerle dolgulanmış olan kancalı baklavalara tüm yüzeyi doldurmuştur. Kırmızı, kahverengi, sarı ve krem renkleri kullanılmıştır. Kenar bordürleri tek sıra olup kısa kenarlarda V-Y gibi kırık çizgilerden oluşan bir desene, uzun kenarlarda ise balıksırtı desene sahiptir. Kısa kenarlarda saçaklar örgülüdür. Yün ve kıl karışımı malzemedir. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 28).

Resim 28. Zili Dokuma.

Katalog No: 27

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 28 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 137x107 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: İçleri koçboynuzu ve kanca gibi geometrik motiflerle dolgulanmış olan kancalı baklavalara tüm yüzeyi doldurmuştur. Kırmızı, turuncu, yeşil, sarı renkleri kullanılmıştır. Geometrik motifli bir sıra bordür vardır. Kısa kenarlarda saçaklar örgülüdür. Yün malzemedir. Doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 29).

Resim 29. Zili Dokuma.

Katalog No: 28

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 29 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 145x101 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Dokumada içleri koçboynuzu ve kanca gibi geometrik motiflerle dolgulanmış olan kancalı baklavalar tüm yüzeyi kaplamıştır. Kırmızı, Kahverengi, krem ve sarı renkler kullanılmıştır. Kenar bordürleri tek sıra olup kısa kenarlarda V-Y gibi kırık çizgilerden, uzun kenarlarda ise küçük baklavalardan oluşan desene sahiptir. Kısa kenarlarda saçaklar örgülüdür. Yün malzemelidir. Doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 30).

Resim 30. Zili Dokuma.

Katalog No: 29

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 06.11.2013

Envanter No: 31 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 131x102 cm.

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Dokumada içleri koçboynuzu ve kanca gibi geometrik motiflerle dolgulanmış olan kancalı baklavalar tüm yüzeyi kaplamıştır. Turuncu, pembe, kırmızı ve mor renkler kullanılmıştır. Kenar bordürleri tek sıra olup kısa kenarlarda V-Y gibi kırık çizgilerden, uzun kenarlarda ise küçük baklavalardan oluşan desene sahiptir. Kısa kenarlarda saçaklar örgülüdür. Tek sıra kenar bordürü vardır. Yün ve kıl malzemelidir. Doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 31).

Resim 31. Zili Dokuma.

Katalog No: 30

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 06.11.2013

Envanter No: 33 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 103x131 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl başı

Tanımı: İçleri koçboynuzu ve kanca gibi geometrik motiflerle dolgulanmış olan kancalı baklavalara tüm yüzeyi kaplamıştır. Sarı, krem, kırmızı, kahverengi renkler kullanılmıştır. Kenar bordürleri tek sıra olup kısa kenarlarda V-Y gibi kırık çizgilerden, uzun kenarlarda ise küçük baklavalardan oluşan desene sahiptir. Saçaklar kısa kenarın birinde örülüp birbirine tutturulmuştur. Diğerinde sökülmüştür. Tek sıra kenar bordürü geometrik desenlidir. Yün malzemelidir. Doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 32).

Resim 32. Zili Dokuma.

Katalog No: 31

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 06.11.2013

Envanter No: 34 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi zili

Ölçüsü: 93x140 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: Dokumada, içleri koçboynuzu ve kanca gibi geometrik motiflerle dolgulanmış olan kancalı baklavalara tüm yüzeyi kaplamıştır. Sarı, yeşil, kırmızı, kahverengi ve mavi renkler kullanılmıştır. Kenar bordürleri tek sıra olup kısa kenarlarda V-Y gibi kırık çizgilerden oluşan bir desene, uzun kenarlarda ise balıksırtı desene sahiptir. Kısa kenarları örülüdür. Saçakları çözülmüştür. Yün malzemelidir. Doğal boyalıdır. Yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 33).

Resim 33. Zili Dokuma.

Katalog No: 32

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 23(Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Zili

Ölçüsü: 103 x 387 cm

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Tanımı: İki parçadan oluşan örnekte, parçalardan biri diğerinden daha kısa dokunmuştur. Siyah doğal yün düz bez dokuma üzerine enine panolar halinde kanca, koçboynuzu, baklava gibi geometrik motifler işlenmiştir. Çok ince ve düzgün dokunmuştur. Kırmızı, krem, sarı ve siyah renkli doğal boyalıdır. Yün malzemeli olup, yörede yaşayan Cerit Yörüklerinin dokumasıdır (Resim 34).

Resim 34. Zili Dokuma.

C- Sumaklar

Katalog No: 33

İli: Kahramanmaraş

İlçesi: Çağlayancerit

Cami Adı: Keziban Hatun Camii

Tanzim Tarihi: 05.11.2013

Envanter No: 7 (Geçici)

Eserin Adı ve Cinsi: Kahramanmaraş Yöresi Sumak

Ölçüsü: 168 x 127 cm (Sumak kısmının eni 104 cm'dir)

Devri-Dönemi: 19. Yüzyıl

Resim 35. Sumak Dokuma.

Değerlendirme ve Sonuç

ağlayanacerit Kezban Hatun Camii'nde tespit ettiğimiz cicim, zili ve sumak dokumaları, yüzyıllardır yörede yaşayan ve geleneklerini hâlâ yaşatan Cerit Boyu mensupları tarafından dokunmuştur.  adeti 18. yüzyıla, çoğunluğu 19. yüzyıla tarihlenen dokumalar, bir Islm gelenek olan vakfetme duygusuyla camiye bağışlanmışlardır. 18. yüzyıl sonlarında inşa edildiği belirtilen camiye, aynı yıllarda bađıřlandđı tahmin edilmektedir.

Cicim ve zililerin önemli bir özelliği zeminin doğal kahverengi renkli ynden yapılmış olmasıdır. Desenler, dokumanın merkezinde küçük bir baklava motifinden başlayarak dört bir tarafa doğru gittikçe genişleyen değişik renklerdeki eşkenar dörtgen sıralardan oluşmaktadır. Bu sıralar cicimlerde şeritler halinde, zililerde küçük baklavalara hlindedir. Bu zellik Cerit Yörüklerinin dokumaları için karakteristiktir. Kşele-re gelen kısımlarda sıraların kenar bordrleriyle kesilerek devam ediyor izlenimi vermesi, sonsuza doğru gidişi göstermektedir. Türk halı ve kilimlerdeki sonsuzluk prensibini burada da görmekteyiz.

ağlayanacerit Kezban Hatun Camiinde tespit ettiğimiz dokumaların önemli bir özelliği de dokumaların saçaklarının örülü olmasıdır. rgler önce dokumanın enine paralel bir şekilde birkaç sıra halinde ve çok sıkı olarak yapılmakta, sonra uzun saçaklar ayrı ayrı sa örgüsü şeklinde örülmekte, daha sonra örülmüş saçakların bazıları birbirleriyle birleştirilerek örülmekte ve böylece dokumaya ayrı bir değer kazandırılmaktadır.

Bu dokumaların zemininin doğal kahverengi renkli ynden yapılması, desenlerin merkezden başlayarak dört bir tarafa doğru gittikçe genişleyen değişik renklerdeki eşkenar dörtgen sıralar halinde olması ve saçaklarının örülmesi özellikleriyle Kezban Hatun Camiinde tespit ettiğimiz cicim ve zililer, Türk Dokuma Sanatının desen dünyasına önemli bir katkı sağlamakta ve bir boy geleneği olarak varlıklarını hâlâ sürdürmektedirler.

Diğer bir grup zililerde doğal kahverengi yn düz bez dokumanın üstüne, boyuna bir düzende birbirine bağlı olarak yerleştirilmiş, kenarları kancalı baklavalardan oluşan desenlere, Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Konya civarında da rastlanmaktadır. Bunlar da aynı köklerden gelen boyların geleneklerini yaşatarak, dokuma kültürlerinin zenginliğini gittikleri her yere taşıdıklarını göstermektedir.

Tespit ettiğimiz cicim ve zililerde, genel olarak az sayıdaki desen gruplarından çok sayıda örnekler olması, yani desenlerde fazla karışma olmaması, Cerit Boyu'nun Orta Asya'dan getirdiği dokuma kültürünü bozmadan bu günlere getirdiğini göstermektedir. Günümüzde yörede yaşayan Ceritler, evlerinde de benzer dokumaları kullanmaktadırlar. Ayrıca söz konusu camide tespit edilen bu cicim ve zililer, bir boyun dokuma geleneğini anlatacak kadar çok sayıdadır. Günümüzde aynı özelliklere sahip bu kadar çok sayıda dokumaya ulaşmak neredeyse mümkün değildir. Bu denli zengin zili, cicim ve sumak dokumalara Eskişehir'in bazı ilçelerinde rastlanmıştır. Afyon çevresinde de Yrkler geleneksel dokumalarını devam ettirmektedirler (Bayraktaroğlu, 2005: 516)

Bu yüzden bu dokumalar, tarihleri çok eskilere gitmese dahi, bir geleneği, bir kültürü yansıtan mevcut örneklerin korunması gerekir düşüncesiyle, korumaya alınmış ve Gaziantep Mevlevihanesi Vakıf Müzesi'ne konulmuştur.

Kaynaklar

<http://tr.wikipedia.org/wiki/C3%87a%C4%9Flayancerit> (06.01.2014)

http://www.caglayancerit.gov.tr/default_B0.aspx?id=79 (06.01.2014)

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ceritler> (06.01.2014)

http://www.caglayancerit.gov.tr/default_B0.aspx?id=78 (06.01.2014)

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ceritler> /22.04.2014)

http://www.caglayancerit.gov.tr/default_B0.aspx?id=78 (22.04.2014)

<http://www.enfal.de/starih33.htm> (30.10.2014).

Balpınar Acar, Belkıs (1982). *Kilim, Cicim, Zili, Sumak Türk Düz Dokuma Yayımları*, İstanbul, Eren Yayınları,

Bayraktaroğlu, Suzan (1990). "Eskişehir ve Çevresi Halı – Kilim ve Düz Dokuma Yayımları", *Vakıflar Dergisi*, S. XXI, 299-324.

Bayraktaroğlu, Suzan (1991). "Sumak Dokumaları", *Kültür ve Sanat*, S. 11, 40-44.

Bayraktaroğlu, Suzan (2005). "Afyon Çevresi Yörük Dokumaları", *Vakıflar Dergisi*, S. XXIX, 513-527.

Özkarıcı, Mehmet (2007). *Kahramanmaraş Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.

Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Yalman (Yalkın) Ali Rıza (1977). *Cenupta Türkmen Oymakları I-II*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Trabzon Bedesteni Restorasyon Uygulaması

Cengiz Tavşan* - H. Emre Engin** - Erkan Aydıntan***

Öz

Trabzon kenti, Asya'ya uzanan üçüncü kervan yolunun başlangıcında bulunması nedeniyle önemli ticaret yapılarına sahiptir. Trabzon Bedesteni de bu yapılardan biridir. Değerli ticaret mallarının alınıp satıldığı, yangın ve yağmalardan korunduğu Trabzon Bedesteni'nin, 15. yüzyıl sonlarında Osmanlılar tarafından yapıldığı görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Zamanla özgün işlevini kaybeden bedesten kullanım dışı kalmasıyla birlikte yapısal bozulmalara uğramış ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Doksanlı yılların sonlarına gelindiğinde Trabzon'un önemli kültür varlığı olarak korunması gereken yapının farklı bir işlevle yeniden kullanılması gündeme gelmiştir. Bu amaçla Trabzon İl Özel İdare Müdürlüğü mülkiyetindeki yapı için, Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Valilik işbirliği ile makalenin yazarlarının da içinde bulunduğu bir çalışma grubu tarafından hazırlanan restorasyon projesi, Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 29.01.1999 gün 3373 sayılı karar ile onaylanmıştır. Restorasyon projesinin uygulanmasıyla bedesten, Trabzon'un sosyal ve ticari yaşamına yeniden kazandırılmıştır.

Yapılan çalışma, Trabzon Bedesteni'nin tarihsel geçmişini ve yapısal özelliklerini tanıtarak, rölöve çalışmaları ile restorasyon aşamasında gerçekleştirilen yeniden yapım ve iyileştirme uygulamalarını içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Bedesten, Ticaret, Rölöve, Restorasyon

Restoration of The Bedesten in Trabzon

Abstract

Trabzon has had important commercial buildings since it has taken place at the beginning of the third caravan route through Asia. The Bedesten in Trabzon is one of these constructions. It is commonly thought that the Bedesten as the central building of the commercial part of the town was built by Ottomans in late 15th century in Trabzon.

The Bedesten, which lost its original function over time, had structural distortions as being out of use and it tended to collapse. At the end of the 90s the idea of re-use of this structure with a different function which has to be protected as a major cultural asset of the city has been come up. For this purpose, in collaboration with the Governorship of Trabzon and Karadeniz Technical University, it was regained to the social and trading life of Trabzon by carrying out a restoration project prepared by a working group that includes the authors of this article. This study comprises surveying practices, reconstruction and rehabilitation applications carried out in restoration phase by introducing historical background and structural properties of the Bedesten in Trabzon.

Keywords: Trabzon, Bedesten, Trade, Building survey, Restoration

* Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü; ctavsan@hotmail.com

** Yrd.Doç.Dr., Avrasya Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölüm; emrengen@hotmail.com

*** Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık Bölümü; aydintan61@hotmail.com

1. Giriş

Kumaşçı Çarşısı şeklinde tanınan bedestenler (Cezar 1983: 222-224), önceleri bez alış verişi daha sonra değerli mal, antika eşya, silah depolama ve satışı için kullanılan üstü örtülü ticaret yapılarıdır (Ödekan 1997: 209-210). Çarşı esnafının ve tüccarların evraklarının, defterlerinin esnaf ve zanaatkâr loncalarının belgelerinin bu yapılarda korunduğu da bilinmektedir (Eyice 1992: 302-311). Ölen kimselerin para ve mücevherlerinin de gerektiğinde saklandığı yerler olan (Cezar 1983: 222-224) bedestenler, vakıf olarak hayır kurumlarına kaynak sağlamayı da hedeflemiştir. Bedestenler, Anadolu'da Türkiye Selçuklular döneminin sonlarına doğru inşa edilmeye başlanmış, Anadolu Beylikleri döneminde gelişmiş, Osmanlı döneminde de hem sayı hem de karakteristik açıdan gelişmişlerdir. Sadece ana güzergâhı üzerinde, ticari yaşamın canlı olduğu ve maden yataklarının bulunduğu Osmanlı şehirlerinde bedestenlerin olduğu görülmektedir. Çarşı ve günümüzün tanımlamasıyla endüstri alanlarının çekirdeği durumunda bulunan bedestenler, Osmanlı mimarisinin tarihi gelişiminde de önemli bir yer tutmaktadır (İnan 1996: 119-134).

Çalışmamızda öncelikle Trabzon Bedesteni'nin, içinde bulunduğu bölgenin sosyal ve ekonomik yaşamında geçmişten günümüze aldığı rol ile sahip olduğu önem vurgulanmıştır. Daha sonra, günümüzde özgün işlevini kaybeden Trabzon Bedesteni'nin benzer bir işlevle yeniden kullanımı için 2000 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları anlatılmıştır. Böylece sahip olunan bu kültürel mirasın sürdürülebilirliği konusunda atılan somut adımlar ifade edilmiştir.

1.1. Tarihsel Gelişimi: Bir zamanlar İpek Yolu'nun önemli merkezi olan Trabzon, Anadolu'da eski çağlardan beri Batı dünyasının ihtiyaç duyduğu Orta ve Yakın Doğu mallarının sergilendiği ve sevk edildiği bir liman yerleşimiydi (Tezcan 2002: 71-90). Trabzon benzeri önemli mevkilerde bulunan şehirlerde küçük boyutlu dükkânlar, arasta, han, kervansaray ve benzeri yapılar sekiz asır boyunca Türk-Anadolu ticaret merkezinin değişmez öğeleri olmuşlardır (Cerasi 1999: 121). Bu bağlamda Trabzon Bedesteni de bunlardan biridir.

Trabzon Bedesteni, kıyıya oldukça yakın eski çarşısının hemen hemen merkezinde, Çarşı Camii'nin kuzeyinde, Semerciler Camii'nin batısında, Taşhan'ın da yanında yer alan şehrin en eski ticaret yapısıdır (Ballance 1997: 253-257) (Resim 1).

Resim 1. Trabzon Bedesteni konum planı (Düzenleyen, H. Emre Engin)

Yapının kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Ünlü seyyah Evliya Çelebi sözkonusu eseri 1057 H. / 1647 M. yılında görmüş, bina sahipleri ve buradaki halktan “Çarşılarının en seçkini Mumhane Kapısı'ndaki taşra esnafınıdır. Kâgir yapı bir bedesteni vardır ki, içindeki tüccarlar zengin, eli açık, vakarlı ve muhteşem bezirganlardır” şeklinde söz etmiştir (Temelkuran vd. 1986: 457). Bir başka seyyah da, yapıdan “Bezestan”, ya da “eşya ambarı” olarak söz eder (Lynch 1901: 29). Onun gördüğü tarihlerde çatısı olmayan bedestende yorgancı ustaları çalışmaktaydı. Transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı, yangın ve yağmalardan korunduğu bedesten, gerek bu işlevi ve gerek çarşının yerleşim düzeni açısından ticari faaliyetin odak noktasında yer alması dolayısı ile önem taşır (Usta 1999: 57-132).

Günümüz araştırmacılarından S. Eyice, Trabzon Bedesteni'nin mimarî özellikleri ve problemleri bakımından diğer bedestenler içerisinde tek olduğundan bahseder (Eyice 1992: 302-311). Sözü edilen problemler Tuluk ve Üstün (2007: 923-937) tarafından yapılan bir çalışmada “Tarihlendirme sorunu”, “İkinci kat sorunu” ve “Üst örtü sorunu” olmak üzere üç kısımda incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda Trabzon Bedesteni'nin ikinci bir kata sahip olup olmadığı, örtü sisteminin yapısal özellikleri ve tarihlendirilmesinde belirsizlikler yaşanmasının yanında, genel kitle kuruluşu ve plan tipolojisi dışında hemen hemen bir erken Osmanlı dönemi yapısı özelliği gösterdiği sonucuna varılmıştır. Konu ile ilgili diğer görüşlerden bazıları şu şekildedir:

Bazı araştırmacılar bu yapının XI. yüzyılda yapılan bir Ceneviz eseri olduğunu ileri sürmektedir. Horluoğlu (1992: 71-73) bu fikri destekler nitelikte “Yapının ortasındaki fil ayaklarının Osmanlı stili

olduğu bir gerçektir. Bina Cenevizliler tarafından yaptırıldığı ve Türkler tarafından eklerle zenginleştirildiği sanılmaktadır” demektedir. Karpuz da (1997: 82), benzer şekilde bir grup araştırmacının, yapının fetih öncesinde inşa edildiği, bazı mimarî özelliklerinden dolayı fetihten sonra 15. yüzyılda mevcut yapının yenilendiği sonucuna vardıklarını belirtmektedir.

Karpuz’a (1990: 56-58) göre ise, özellikle sivri kemerler, payelerdeki almaşık duvarlar, tromplar Türk mimarisinin özellikleridir. Bunun için yapının fetihten sonra 15. yüzyıl sonlarında yapıldığı söylenebilir. Bryer ve Winfield (1985: 196), yapının Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) tarafından yaptırılmıyorsa Şehzade Selim’in 1489-1512 yılları arasında Trabzon’daki valiliği sırasında inşa ettirilmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Trabzon Bedesteni’nin, Trabzon Rum İmparatorluğu zamanında burada bulunan Venedikliler ya da Cenovalılar tarafından yapılmış olabileceği ihtimalini ileri sürerler de vardır. Oysa binanın malzemesi ile Gülbahar Sultan Türbesi’ndeki malzemenin aynı oluşu, bunun Türk eseri olduğunun sağlam bir delilidir (İnan 1996: 119-134).

Bedesten hakkındaki bütün görüşler değerlendirildiğinde yapının Trabzon’da Osmanlılar tarafından inşa edilmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1.2. Mimarî Özellikleri: Bedestenler, genellikle kare ya da dikdörtgen planlı kâgir yapılarıdır. Çoğunlukla cephe eksenlerine yerleştirilmiş birerden dört kapıyla giriş sağlanır. İçerideki büyük payeler, ana boşluğu, her biri bir kubbeyle örtülü, kare planlı mekânlara böler. Çatı örtüsü çoğunlukla kurşun kaplıdır. Pencere yüzeyleri küçüktür ve az sayıdadır. Dükkânlar genellikle cephe boyunca dizilir (Ödekan 1997: 209-210).

Tarihî Trabzon Çarşısı’nın merkezinde yer alan Trabzon Bedesteni de kareye yakın bir dikdörtgen plana sahiptir ve dıştan boyutları 22.60 x 20.60 metredir (Karpuz 1990: 56-58). Yapının her cephesinin merkezinde birer kapısı vardır. Batı kapısı en büyüğüdür. Kapıların tuğla kemerlerinin içinde kalan aynalarda kitabe yerleri olması gereken çukurluklar görülmekteyse de kitabeler bugün yoktur (Ballance 1997: 253-257).

Merkezde dört paye ile taşınan kubbeli bir mekan ve onun çevresinde tonozla örtülü hacimlerin yer aldığı ileri sürülmektedir (Ödekan 1997: 209-210).

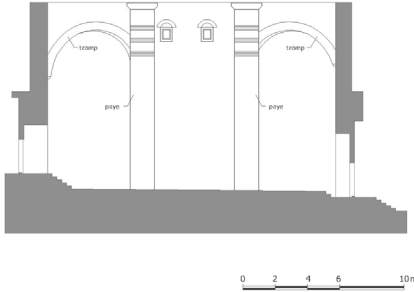
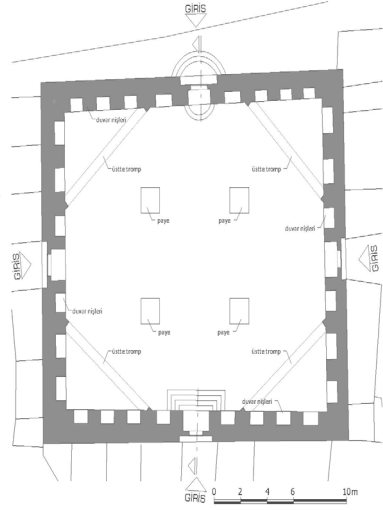
Bir kenarı 1.50 metre olan kare kesitli payeler yerden yarı yüksekliğe kadar taş, ondan sonrası taş ve tuğla sıralarından yapılmıştır (Cezar 1983: 222-224). İç mekandaki bütün köşeler arasında ve köşeleri örtecek biçimde, kemer açıklığı 8.05 metreye kadar genişleyen, alt kısımları taş olmak üzere, tuğladan örülmüş tonoz bingiler / tromp vardır (Ballance 1965: 73-76).

Duvarlar cepheyi yatay olarak ikiye bölecek şekilde inşa edilmiştir. Alt bölüm düzgün taşlarla inşa edilmiştir. Üst bölüm 0.4 metre daha içeriye çekilip köşelerde pahlanarak moloz taşla inşa edilmiştir. Duvarlar üstte kirpi saçakla son bulmaktadır. Alt bölümde kapılar, üst bölümde ise pencereler taş söveli tuğla teğet kemerlidir. Duvarlarda yerden 1.4 metre yükseklikte başlayan 0.75 metre derinliğinde nişler vardır. Nişlerin sayısı kısa kenarlarda kapıların iki yanında üç, uzun kenarlarda ise dördür. Nişlerin yüksekliği başladıkları noktadan itibaren 2 metreye ulaşır (Karpuz 1990: 56-58).

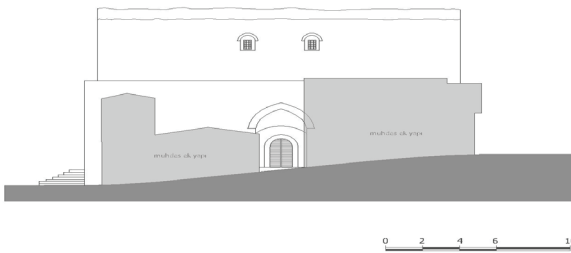
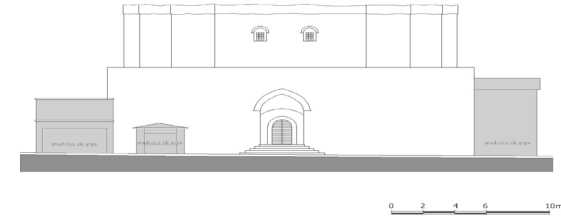
Bedestenin yangınlar geçirdiği, üstünün 19. yüzyılın ilk yarısından beri açık olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1847’de yapılan bir gezinin notlarını içeren bir kitaptaki şu satırlar bunu göstermektedir: “Çarşı Camii’nin yanında dört köşe şeklinde eski bir bina olan bedestende terzi ve pamukçu dükkânları vardır. Bina, taşları yangınlardan kararmış yüksek metin bir surla çevrilidir. Dört tarafında birbirine karşı dört demir kapısı, ortasında da tatlı sulu bir kuyusu vardır” (Cezar 1983: 222-224). Yapının zemin katında ortada bir su kuyusu olduğu, Feruhan Bey’in 1847’de gerçekleştirdiği seyahatinin notlarından da anlaşılmaktadır (Usta 1999: 57-132).

Bijişkyan (1998: 106), yapının ikinci bir katının daha olduğunu fakat yangından sonra dükkânların tek katlı olarak yeniden yapıldığını söyler. Ballance (1965: 73-76) ise ikinci bir katın olmadığını açık olduğunu belirtmektedir.

1.3. Restorasyondan Önceki Mevcut Durum: Restorasyon aşamasından önce yapının mevcut durumun tespiti için alanda gerekli ölçüm çalışmaları yapılarak rölöve projesi hazırlanmıştır. Özgün halinin tespiti için hem yerinde gözlem yapılmış hem de yapıyla ilgili yayınlardan yararlanılmıştır (Şekil 1, 2).

Şekil 1. Trabzon Bedesteni rölöve çizimleri (Çizen, H. Emre Engin)

Şekil 2. Trabzon Bedesteni rölöve çizimleri devamı (Çizen, H. Emre Engin)

Alanda yapılan incelemelerde özgün işlevini kaybettikten sonra farklı amaçlarla kullanılan yapının, bu kullanımlarından kaynaklı bazı müdahalelere maruz

kaldığı görülmüştür. Yapının dış duvarlarına bitişik konumlanan dükkânların sonradan eklenmiş olduğu, hatta güney cephesinde yer alan bir dükkânın özgün duvara boşluk açılması neticesinde yapının 10 m. kadar içerisine girdiği tespit edilmiştir. İç mekânın odun biçme atölyesi olarak kullanılması da yapının zaman içerisinde maruz kaldığı tahribatı daha da hızlandırdığı görülmüştür (Resim 2-10).

Resim 2. Kuzey cephesi (Trabzon, K.V.K.K. Arş.)

Resim 3. Kuzey girişi (Trabzon, K.V.K.K. Arş.)

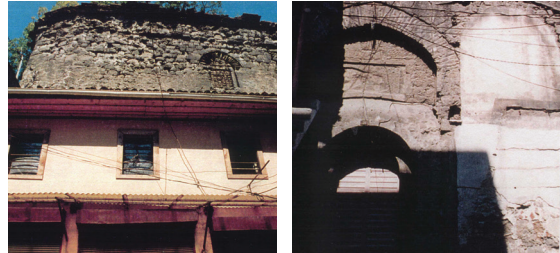
Resim 4. Kuzeydoğu cephesi (Trabzon, K.V.K.K. Arş.)

Resim 5. Kuzeybatı cephesi (Trabzon, K.V.K.K. Arş.)

Resim 6. Güneybatı cephesi (Trabzon, K.V.K.K. Arş.)

Resim 7. Güney cephesi (Trabzon, K.V.K.K. Arş.)

Resim 8. Doğu cephesi (Trabzon, K.V.K.K. Arş.)

Resim 9. Doğu girişi (Trabzon, K.V.K.K. Arş.)

Resim 10. İç mekân görünümü (Trabzon, K.V.K.K. Arş.)

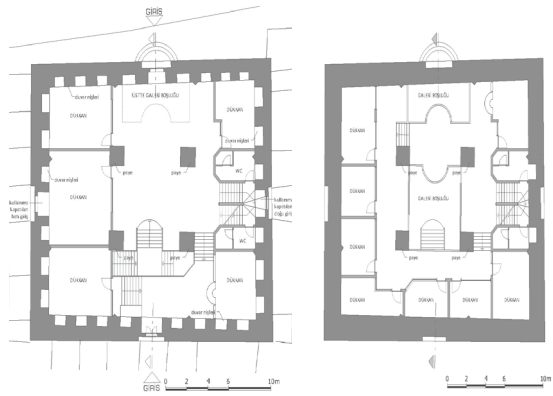
Çalışma sonrasında tespit edilen diğer yapısal bozulmalar ise şu şekilde sıralanmıştır:

- Bazı araştırmacılar tarafından kubbe olduğu düşünülen örtünün çöktüğü ve yapının üstünün tamamen açık durumda olduğu,
- Kirpi saçağın büyük bir kısmının deforme olduğu, sağlam kalan yerlerdeki tuğlaların özelliklerini tamamen yitirdiği,
- Duvarlardaki taşların büyük kısmında erimeler ve derzlerde dökülmeler olduğu,
- Yapının üst kısmında duvar üstlerinde yetişen küçük ağaçların köklerinin duvar içerisinde ilerleyip kalınlaşarak derin çatlaklar meydana getirdiği, bu nedenle doğu ve batı cephesinde üst duvarların yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu,
- Yapının dört yanındaki özgün kapıların tamamen yok olduğu,
- Yapı duvarları içinde yükü dağıtmak için 1 - 1,5 metrelik aralıklarla koyulan ahşap hatılların çürüdüğü,
- Yapının ortasında bulunan dört payenin kaplama taşlarında büyük deformasyonlar oluşturduğu,
- Yapının üst kısmında köşelerde bulunan trompların tuğlalarının önemli bir bölümünde bozulmalar olduğu görülmüştür.

Daha sonra yapının rölövesi çıkarılarak, restorasyon aşamasına geçilmiştir.

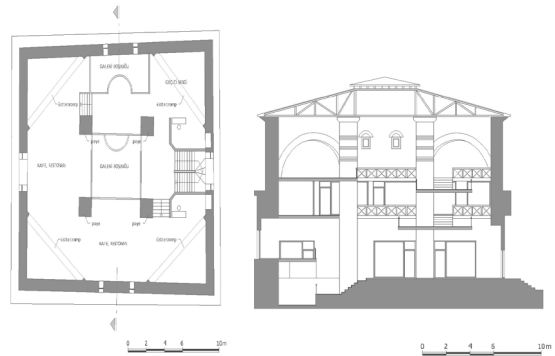
2. Restorasyon Çalışmaları ve Yapılan Müdahaleler

Yöresel el sanatlarının satışının yapıldığı çarşı olarak yeniden düzenlenen Trabzon Bedesteni'nin son kullanımında, dükkanlar, dinlenme alanları, kafeterya ve tuvaletler yer almaktadır. Bu programın uygulanabilmesi için yapının özgün duvarları ve ortada konumlanan dört paye iyileştirilmiş, günümüze ulaşmayan çatısı yeniden inşa edilmiş, özgün duvarlardan bağımsız çelik konstrüksiyon taşıyıcı sistemle iki ara kat eklenmiş, zemin kotunun altında yeni bir bodrum katı oluşturulmuştur (Şekil 3, 4).

Zemin Kat Planı

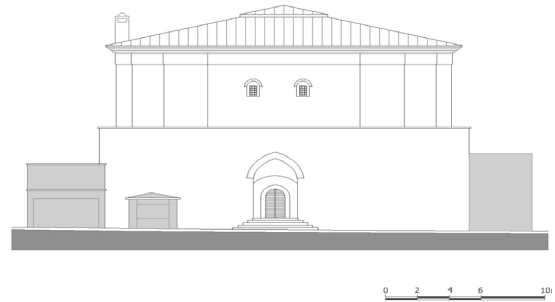
1. Kat Planı

2. Kat Planı

Kesit

Şekil 3. Trabzon Bedesteni restorasyon projesi çizimleri (Çizen, H. Emre Engin)

Şekil 4. Trabzon Bedesteni restorasyon projesi çizimleri devamı (Çizen, H. Emre Engin)

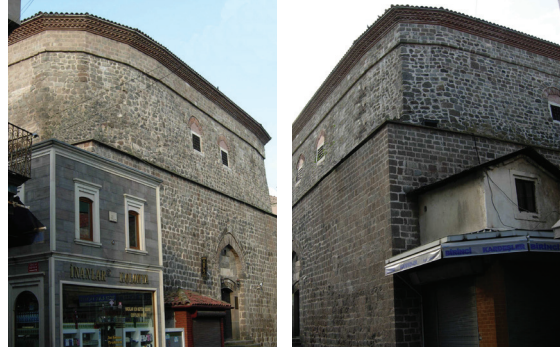
Duvarların İyileştirilmesi: Dış ortam koşullarına ve kullanıma bağlı olarak zamanla çeşitli düzeylerde yapısal bozulmalara uğrayan duvarlar, kapı ve pencere boşlukları ile dekoratif ayrıntılar aslına sadık kalınarak iyileştirilmiştir. İlk olarak yapının üst kısmından restorasyona başlanması gerektiği için yapının kuzey cephesinin iç ve dış taraflarına iskeleler kurulmuştur. Yapının üst kısmında bulu-

nan bozulmaya uğramış olan kirpi saçaktan kalanlar sökülüp temizlenmiştir. Aynı zamanda yapının duvarlarında bulunan bozulmuş ve erimiş taşlar hilti (delici bir el aleti) yardımı ile çürütülerek yerlerinden çıkarılmıştır. Rize-İyidere taş ocağından alınan taşlar çaplanarak duvarlarda çürütülen kısımlara yerleştirilmiştir. Aynı sırada kirpi saçak imalatına yapının üst kısmında devam edilerek tamamlanmıştır. Bu sırada yapının duvarlarında bulunan geniş çatlaklar, yüksek mukavemetli epoksi esaslı tamir harcı ile doldurularak stabil bir hale gelmesi sağlanmıştır. Ayrıca yapının üst kısmındaki bitkilerin duvarların içine girmiş ve duvarlarda çatlamalara neden olan kökleri temizlenmiştir. Pencereleere, aynı ocaktan çıkarılan özel söve taşları işlenerek aslına uygun imal edilen parmaklıklar ile yerine monte edilmiştir. İç kısımda özellikle tonozlarda ve pencerelerin üst kısımlarında bulunan kiremitlerin tamirata yapılmıştır. Tüm bu işlemler yapılırken çok gerekli olmadıkça yapının orijinal taş ve kiremitlerine dokunulmamıştır. Ayrıca duvarların iç kısmında duvar yükünü dağıtmak için kullanılan ahşap hatıllar çürümüş olduğundan bu kısımlar çelik "I" profilleri ile takviye edilmiştir. Yapının duvar ve kiremitlerindeki restorasyon işleri bitirildikten sonra eski taşların üzerindeki yıllardan beri oluşan kirler temizlenmiştir. Ayrıca kapılar için imal edilen özel söve taşları ile kapılarda gerekli olan tamirat yapılmıştır. Kuzey cephesi için yapılan tüm bu imalatlar batı, doğu ve güney cephesi içinde yapılmıştır. İskeleler sökülmeden önce yapının içinde ve dışındaki duvar ve kiremitlerde bulunan tamamen bozulmuş derzler yenilenmiştir (Resim 11-15).

Resim 11. Restorasyon sonrası Kuzey cephesi (H. Emre Engin, 2010)

Resim 12. Restorasyon sonrası Kuzey girişi (H. Emre Engin, 2010)

Resim 13. Restorasyon sonrası Kuzeydoğu cephesi (H. Emre Engin, 2010)

Resim 14. Restorasyon sonrası Kuzeybatı cephesi (H. Emre Engin, 2010)

Resim 15. Restorasyon sonrası sırası ile Doğu, Batı ve Güney girişleri (H. Emre Engin, 2010)

Dört Payenin İyileştirilmesi: Çatının yapı duvarları haricinde oturtulacağı mevcut bedesten içerisindeki dört ana payenin tamiratına başlanmıştır. Öncelikle payelerin dört yanına iskeleler kurulmuştur. Bu arada payelerde bulunan erimiş taşlar çıkarılarak bunların yerine kaplama taşları yerleştirilmiş ve kolonların üst kotu duvarların üst kotu ile aynı seviyeye çıkarılmıştır (Resim 16).

Resim 16. Restorasyon sonrası payelerin görünümü (H. Emre Engin, 2010)

Çatının Yeniden İnşası: Yapının üst kısmındaki kirpi saçak tamamlandıktan sonra su almaması için payelerin tamiratından hemen sonra çatının imalatına geçilmiştir. Öncelikle, çelik olarak tasarlanmış olan çatı projesi, taş bina ile çelik arasındaki uyumsuzluk nedeniyle Karadeniz Teknik Üniversitesinin ilgili birimlerinin görüşleri ve yönlendirmesi sonucu ahşaba çevrilmiş ve imalat ahşap olarak yapılmıştır. Ahşap makaslar halinde imal edilen çatının kaplama tahtaları üzerine su ve ısı yalıtım malzemeleri döşenmiş ve bunun üzerine eski yapı tekniğine uygun olarak alaturka kiremit döşenerek (kaplanarak) çatı kaplaması sonlandırılmıştır (Resim 17).

Resim 17. Restorasyon sonrası çatının duvar ve payeler ile ilişkisi (H. Emre Engin, 2010)

Bodrum Katın Açılması: Projede mevcut olan bodrum kısmını yapmak için gerekli hafriyat çalışmaları yapılmıştır. Daha sonra, projesine uygun bir şekilde mevcut taş duvarların yanına perde duvarlar yapılarak bu perde duvarlar üzerine döşeme imalatı gerçekleştirilmiş ve bodrum imalatı tamamlanmıştır (Resim 18, 19).

Resim 18. Restorasyon sonrası bodrum kat girişi (Burcu Yıldız, 2004)

Resim 19. Restorasyon sonrası bodrum katından bir görünüm (M. Miraç Demir, 2004)

Birinci ve İkinci Katın Eklenmesi: Yapı içerisinde bulunan iki katın imalatı ileride gerektiğinde sökülebilir olması amacıyla çelik konstrüksiyon şeklinde düşünülmüş ve çelik, alçı panellerle vidalanarak kapatılmıştır. Çelik katların imalatına, kolonların yapımı ile başlanmıştır. İki "U" profili birbirine kaynak yapılarak kutu profil haline getirilmiş ve böylece çelik yapının kolonları oluşturulmuştur. Daha sonra yapının duvarlarının yanında temel imalatı yapılmış ve kolonlar bu temeller üzerine oturtulmuştur. Yapılan iki çelik döşeme bu kolonlar ve ortadaki dört ana kolona kuşaklama yapılarak oturtulmuştur. Çelik döşemeler "I" profilleri ile imal edilmiştir. Daha sonra bu döşemelerin üzeri ahşap ile, alt kısımları ise alçıpan ile kaplanmıştır. Restorasyon çalışmalarında kullanılan malzeme tercihleri şu şekildedir; Projesine uygun olarak alt kattaki ve üst kattaki dükkanların vitrinleri ile galeri korkulukları yapıya uygun şekilde ahşap olarak imal edilmiştir. Yapının zemin ve bodrumundaki döşemeler ise İstanbul'dan getirilen küfeki taşından döşenmiştir. Ayrıca, tuvalet gruplarının içi, yeni imalat ve betonarme olması nedeni ile modern malzemelerden imal edilmiştir. Son olarak yapının dört tarafındaki kapılar aslına uygun bir şekilde imal edilmiş ve uygulanmıştır (Resim 20-22).

Resim 20. Restorasyon sonrası zemin kat görünümü (H. Emre Engin, 2010)

Resim 21. Restorasyon sonrası birinci ve ikinci kat görünümü (H. Emre Engin, 2010)

Resim 22. Restorasyon sonrası ikinci kattan görünüm (H. Emre Engin, 2010)

3. Sonuç

Trabzon kentinin tarihsel birikiminin yoğun olduğu ve yaya alışveriş mekânı olarak adlandırılabilir. Kemeraltı Sokağı'nda bulunan Bedesten'in restorasyon çalışmaları bir yıl sürmüş ve 2001 yılında hizmete açılmıştır. Yapılan bu çalışmayla özgün işlevini kaybederek kullanım dışı kalan ve tahrip olmaya başlayan yapı, yeni bir işlevle yeniden topluma kazandırılmıştır. Böylece kentin tarihinde

önemli bir yeri olan kültür varlığının korunarak gelecek nesillere aktarılması sağlanmıştır.

2001 yılında alış-veriş ve dinlenme mekânı olarak yeniden kullanılması uygun görülen yapının günümüzde beklenen yoğunlukta kullanılmadığı gözlenmektedir. Bu gözlem yapılan bir araştırmada da açıkça ortaya koyulmuştur (Sağsöz 2003: 103-132).

Trabzon Bedesteni'nin günümüzde beklenen yoğunlukta kullanılmıyor olmasının nedenlerini değişen toplumsal, kültürel ve sosyo-ekonomik değerlerde aramak doğru bir yaklaşım gibi gözükmemektedir.

O halde, özellikle toplumun genç nüfusu için çarşı mekanlarından beklentilerin değişmesi, bu tür mekanların geçmiş dönemlerle kıyaslanamayacak şekilde çoğalmış ve çeşitlenmiş olması, aranan nedenler arasında gösterilebilir. Sonuç olarak, yapının kullanıcıların algı alanına daha fazla girebilmesi için yapılması gerekenlerden bazıları şu şekilde ifade edilebilir;

Öncelikle tarihsel değerlerimizin bizler için ne anlam ifade ettikleri, kültürümüzdeki yeri ve önemi, küçük yaşlardan itibaren çeşitli sosyal ve bilimsel etkinliklerle yeni nesillere iyi ifade edilmelidir. Böylece kültür varlıklarımızı koruma refleksimizi toplum olarak yeniden kazanmanın yolu açılabilir. Benzer şekilde Trabzon Bedesteni'nin, Trabzon'un kent kimliğindeki yeri tüm iletişim kanalları kullanılarak hem kentliye hem de kente gelen misafirlere etkin bir biçimde anlatılmalıdır. Ayrıca, bu mekânın çeşitli sosyal sorumluluk projelerine, kent kültürü ile paralel bazı faaliyetlere, süreli ve sürekli sergilere ev sahipliği yapmasına olanak sağlanmalıdır. Böylece kentlinin günlük hayatında sadece alışveriş amaçlı değil, kullanıcıların kendini ifade edebileceği, farklı mekânsal tatlar yakalayabileceği bir yaşam alanı oluşturulmuş olacaktır.

Kaynaklar

- Ballance, Selina (1965). "Early Turkish Buildings in Trabzon" Ankara: *TTK Belleten*, 29, (113): 73-76.
- Ballance, Selina (1997). "Trabzon'daki Erken Devir Türk Yapıları", *Bir Tutkudur Trabzon*, Kayaoğlu, İ.Gündoğ, Ciravoğlu, Ömer, Akalın, Cüneyt (edit.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 253-257.
- Bijişkyan, P. Minas (1998). *Pontos Tarihi Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz*, İstanbul: Çivi Yazıları Yayınları.
- Bryer, Anthony, Winfield, David (1985). *The Byzantine Monuments And Topography Of The Pontos*, C.1, Washington D.C.
- Cerasi, M. Maurice (1999). *Osmanlı Kenti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cezar, Mustafa (1983). *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 222-224.
- Eyice, Semavi (1992). "Bedesten", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5., 302-311, İstanbul.
- Horuluoğlu, Şamil (1992). *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri*, Ankara: Er Ofset Matbaacılık.
- İnan, Kenan (1996). "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarîsindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi-OTAM 7*, Ankara: 119-134.
- Karpuz, Haşim (1990). *Trabzon*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 1127 Tanıtma Eserler Dizisi / 34.
- Karpuz, Haşim (1997). "Trabzon'daki Türk Devri Yapılarına Toplu Bakış", *Trabzon Yıllığı*. Ankara: Trabzon Belediye Başkanlığı Yayınları, Yayın No:52.
- Lynch, Harriy Finnis Blossie (1901). "Armenia", *Travels And Studies*, (1), London: 29.
- Ödekan, Ayla (1997). "Bedesten Maddesi", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, (1) İstanbul: Yem Yayınları: 209-210.
- Sağsöz, Ayşe, Midilli, Reyhan, Elmalı, Derya, Özgen, Süleyman (2003). "Tarihi Çevre İçinde Koruma Çalışmalarının Arkasından Yaşanan Antagonizm Trabzon Bedesten Örneği", *XV. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi*, Bursa: Mimarlar Odası Bursa Şubesi: 103-132.
- Temelkuran, Tefik, Aktaş, Necati (1986). *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, C.I-II, İstanbul: Üçdal Neşriyat Yayınları: 457
- Tezcan, Mehmet (2002). "İpekyolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpekyolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri". *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (1): 71-90.
- Tuluk Ömer İskender, Üstün, Fulya (2007). "Trabzon Bedesteni: Türk Bedesten Mimarîsindeki Yeri ve Sorunlarına İlişkin Bir Değerlendirme", *Belleten LXXI* (262): 923-937.
- Usta, Veysel (1999). *Anabasisten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Trabzon: Serander Yayınları: 57-132.

İstanbul Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi

Serpil Özçelik*

Öz

“Düz dokuma yaygı” deyimini düğümlü havlı halı dışında kalan havsız, düz sathlı bütün el dokuma yer yaygılarını kapsamaktadır. Bu yaygılar diğer sanat türlerinden hatta düğümlü halılardan bile etkilenmeyen geleneksel motiflerin hakim olduğu yaygılardır. Türkiye’de kilim, cicim, zili ve sumak düz dokuma yaygıların en tanınmış olanlarıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü koleksiyonunda yer alan Kilim, cicim, zili ve saray üslubunda dokunmuş kilimler, yeniden açılacak Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi’nde sergilenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kilim, Müze, Dokuma Tekniği, Saray Üslubu, Koleksiyon.

Carpet and Flat Weaving Rugs Museum of İstanbul

Abstract

The term of “flat weaving loom beam” includes all the hand wovnen beams which are ground and not pile, except knotted pile carpet. These beams are the ones which are dominated by the traditional motifs and unaffected by other forms of art an even by knotted carpets. In Turkey, rugs, cicim, zili and sumak the most well-known of flat weaving loom beams. The rugs, cicim, zili and the rugs which are textiled in the style of palace are the ones which are available in the collection of General Directorate of Foundation and they will be exhibited in the Museum of Rugs and Flat Weaving Rugs, which will be reopened.

Keywords: Rugs, Museum, Weaving Technique, Palace Style, Collection.

* Sanat Tarihçisi-Halı Uzmanı, Halı Müzesi Müdürü; s.ozcelik11@gmail.com

Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi, 25 Nisan 1982 yılında İstanbul Sultanahmet Camii mahzeninde ziyarete açılmıştır.

Mekândaki aşırı rutubet nedeniyle teşhirdeki eserler Halı Müzesi deposunda koruma altına alınarak Müze 1991'de ziyarete kapatılmıştır. Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi'nin yeniden ziyarete açılması ile ilgili çalışmalar başlatılmış ve süreç hızla ilerlemektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü koleksiyonunda bulunan halı, kilim ve diğer düz dokuma yaygılarının tanıtılması için 19-22 Nisan 2007'de İstanbul'da düzenlenen XI. Uluslararası Doğu Halıları Konferansı nedeniyle 21-27 Nisan 2007 tarihleri arasında Sultanahmet Camii'sinin alt katında yer alan mahzende *Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Sergisi*, 2013 yılı Kasım ayında Halı Müzesi olarak ziyarete açılan Ayasofya İmaret'i'nde ise *Halı Sergisi* düzenlenmiştir. Bu sergilerde teşhir edilecek halı ve kilimlerinin yıkanması için *yıkama havuzu*, Sultanahmet Camisi altında bulunan mahzene ise halı ve kilim *konservasyon atölyesi* kurdurularak eserlerin konservasyonları yaptırılmıştır. Hâlen devam eden konservasyon çalışmaları ile *halı ve kilim konservasyonu* sürekli hale getirilmiştir. Bilim ve sanat dünyasından çok yoğun katılım ve ilginin olduğu bu sergilerle Halı, Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar koleksiyonunun Uluslararası tanıtımı yapılmıştır.

Düz dokuma yaygılar diğer sanat türlerinden ayrı bir gelişim evresi olan kendine has sanat ürünleridir. Anadolu'da Çatal Höyük kazılarında M.Ö. 6500 yıllarına ait yün dokuma parçalarının bulunması düz dokuma yaygı tekniklerinin düğümlü halıdan çok daha önce var olduğunu göstermektedir.

Istar denilen dikey veya yatay tezgahlarda dokunan düz dokuma yaygılar, çözümlerin arasına atıkların değişik sistemlerle geçirilmesi veya sarılması ile oluşturulan havsız düz satırlı dokumalardır.

Türk Kilim Sanatı geometrik ve naturalist motifli olmak üzere iki grup kilim ile zenginleşip yaşatılmıştır. Dokuma sanatımızın en zengin ve renkli kolu olan *kilim tekniği* değişik dokuma biçimleri ile en tanınan yaygı türüdür. Yörük ve Türkmen'lerin dokuduğu ve geleneksel geometrik motiflerin hakim olduğu dokumalardır. Düz dokuma yaygılar çok eski tarihlerden itibaren ticarî bir değer taşıyan halı gibi ihraç edilmeyip ticari düşüncenin di-

şında kaldığından gerçek bir halk sanatı ve günlük yaşamın parçası olarak dokuyan aşiretin kendine has renk ve motiflerini taşıyan dokumalar olarak ancak kendi çevresinde kullanılmıştır. Asya'nın geniş topraklarında boy ve aşiretler halinde yaşayan Türk kavimleri dokuma geleneğini Anadolu'ya gelişlerinden sonra da devam ettirmişler, olağanüstü zenginlikteki ürünleri renk, renk motif, motif dokuyarak Türk kadınının kabiliyetini zevkini ve estetiğini dokumalarında asırlar boyunca devam ettirmişlerdir. Kilim motifleri, kompozisyonları ve renkleri ile kayda değer bir değişiklik göstermeden nesilden, nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiştir.

Geleneksel geometrik motifli kilimler enine ipliklerin dikey iplikleri örttüğü atkı yüzlü dokumalardır. Bu dokumalarda çoğunlukla uzun ilikler meydana gelmemesi için basamaklı desenler ya da çapraz çizgiler kullanılmaktadır. Kilim dokumasında değişik renkteki atkılar kendi motif alanları içindeki çözümlerin arasından geçirilir. Motifleri meydana getiren değişik renkteki atıkların durumlarına göre değişik kilim dokuma biçimleri meydana gelir.

Cicim düz bez veya atkı yüzlü dokuma arasına ek desen ipliği (ek atkı) ile yarım-sarma şeklinde ince çizgiler halinde motifler meydana gelecek biçimde dokunur. Zemin dokuma tekniğine ve sarma işleminin çeşitlerine göre farklı *cicim* dokuma tekniği formları vardır (Balpınar 1982:25).

Zili düz bez ve atkı yüzlü dokuma arasına iki-üç bazen beş atkı üstten atlanıp birer atkı altta kalacak şekilde ayrı bir desen ipliği (ek-atkı) atılmasıyla dokunur (Balpınar 1982: 25).

Sumak atkı veya ek desen ipliklerinin her sırada çözgü çiftlerine tamam olarak sarılmasıyla meydana gelir. *Cicim*, *zili* ve *sumak* dokuma yaygı teknikleri daha çok heybe, çuval, minder, at, deve örtüsü gibi kullanım eşyalarının dokumasında uygulanmaktadır (Balpınar 1982: 25).

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Koleksiyonu mülkiyeti kurumumuza ait cami, mescit ve türbelerden toplanan eserlerden ibarettir. Kilim tekniği daha çok yer yaygılarının dokunmasında uygulandığından camilerden toplanan koleksiyonda daha çok kilim yaygılar karışımıza çıkar.

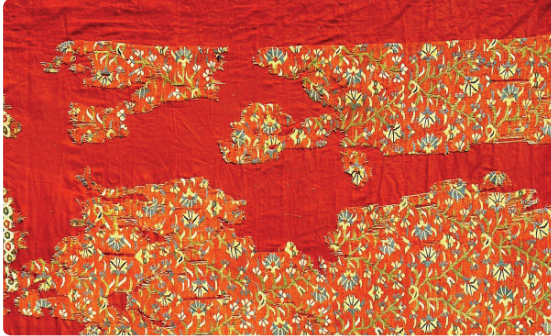
Koleksiyonun en önemli eserleri üç bütün, üç parça halindeki Sivas Divriği Ulu Camisi'nden getirilen *tapestry kilimlerdir*. Bu kilimlerin 16-17.

yüzyıllar Osmanlı Saray sanatıyla bağlantılı olduğu, desenlerinin o devrin Saray sanat eserleriyle benzerlik göstermesinden, sipariş üzerine Saray nakkaşları tarafından çizilmiş desenlerden örnek alınarak Mısır'daki *tapestry* dokuyuculara dokutulduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Amasya Gümüşhan Köyü - Gümüşlü Cami'den getirilen büyük bir kilim ve daha değişik teknik ve dokusu bulunan Kütahya Hisarbey Cami'den getirilen iki kilim de bu gruba dahildir.

Konya-Hotamış, Karapınar, Afyon-Eğret, Dazkırı, Eskişehir-Sivrihisar, Balıkesir, Kütahya, Aydın, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da dokunmuş kilim, cicim ve zili teknikli dokumalar ile bazı Balkan kilimleri koleksiyonda yer alan diğer eserlerdir.

Koleksiyonda Yer Alan Bazı Eserler:

Kırmızı zeminli kilimin iç dolgusunda ince dallar ve üzerinde mavi, sarı renklerde karanfil çiçekleri işlenmiştir. İnce dallar kilim zemini üzerinde baklavalara oluşturacak tarzda yerleştirilmiştir. Bir sıra zincir bordürden sonra, dal, yaprak ve rozet çiçeklerinden oluşan mavi zeminli bordür ile kırmızı, mavi, renkli şaşırtmalı olarak yerleştirilmiş palmet sıralı bordür bulunur. Osmanlı saray sanatı üslubundaki kilimlerdenidir (Resim 1).

Resim 1. Envanter No: A.G.1 16. yüzyıl Osmanlı Saray Kilimi (Amasya Gümüşköyü, Yörgüç Paşa Camii)

Osmanlı saray sanatı üslubundaki kilimde sarı ve lacivert renk hakimdir. Ortada kenarları palmetli dairesel bir madalyon yer alır. Zemin ise laleler, kıvrık dallar, hançer yapraklarla doldurulmuştur. Desenler Osmanlı kumaş, çini ve madalyonlu Uşak halılarını anımsatmaktadır. İnce kenarlarında sarı-lacivert palmetler şaşırtmalı olarak yer almıştır. Osmanlı sefer çadırları için dokutulmuş olduğu yönünde görüşler vardır (Resim 2).

Resim 2. Envanter No: A.316 16. yüzyıl Osmanlı Saray Kilimi (Sivas Divriği, Ulu Camii)

Lacivert zemin üzerinde yer alan kırmızı ve mavi renkli küçük karanfiller, verev şekilde işlenmiştir. 17. yy.da Osmanlı saray sanatı üslubunda Kütahya'da dokunmuştur. Zemindeki karanfil motifleri diğer Osmanlı saray kilimlerindeki ve geleneksel kilimlerdeki karanfillerden farklıdır. Bordürlerinde kırmızı-beyaz palmet motifleri yer alır (Resim 3).

Resim 3. Envanter No K.5: 17. yüzyıl Orta Anadolu Kilimi (Kütahya, Hisarbey Camii)

Konya Hotamış'ta dokunduğu tahmin edilen *saf seccade* kilimdir. Yan yana birden fazla mihrap nişi bulunan *saf seccadeler* birden fazla kişinin yan yana saf tutarak namaz kılabilmesi için dokunmuştur. Saf seccade bir kilimin alt kısmıdır. Seccade zemini mavi ve yeşil renkli kenarları ince parmak şeklinde uzantılı, birbirlerine ince şeritlerle bağlı geometrik motifler ile bezelidir. Kısa kenarlardan birinde kırmızı- mavi renkli palmetler şaşırtmalı olarak yerleştirilmiştir (Resim 4).

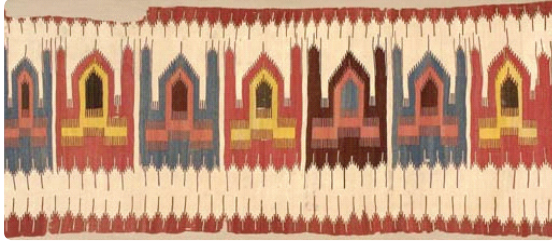
Resim 4. Envanter No: KO.HO.122 17. yüzyıl Saf seccade kilim (Konya-Hotamış, Şabanlı Camii)

Mihrap kemeri parmak desenlidir. Kenar bordürleri Osmanlı saray kilimlerinin bordürlerinde de görülen kırmızı ve mavi renkli palmete benzer motiflerle bezelidir (Resim 5).

Resim 5. Envanter No: KO.HO.123 17.yüzyıl Konya-Karapınar yöresi Saf seccade kilim (Konya-Hotamış, Şabanlı Camii)

Zeminde yan yana yedi adet minareli cami veya minber tasvirleri yer alır. Dini inançla ilgili motiflerin işlendiği bu tarz *saf seccade kilimler* Konya Karapınar'da dokunmaktadır (Resim 6).

Resim 6. Envanter No : KO.KA.126 18. yüzyıl Karapınar yöresi Saf seccade kilim (Konya –Karapınar, Selimiye Camii)

Yeşil ve kırmızı ince şeritler arasında kırmızı zeminli on iki adet ince mihrabiye nişinin yan yana sıralandığı *saf seccade kilimdir*. İki minareli kubbeli bir cami veya minber tasvir edilmiştir (Resim 7).

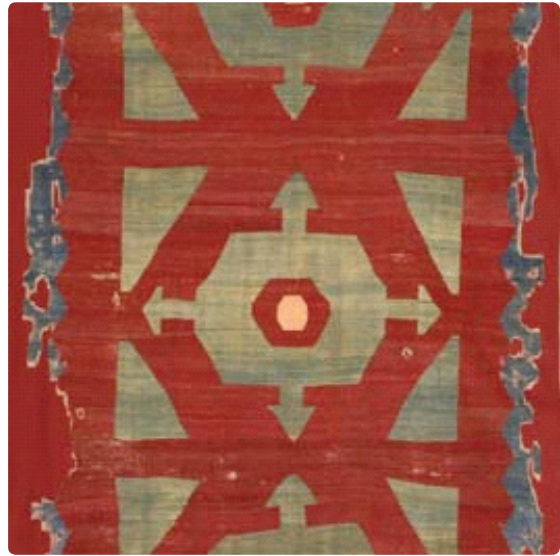
Resim 7. Envanter No: K.B.17 17. yüzyıl Afyon-Dazkırı yöresi Saf seccade kilim (Kütahya, Balıklı Camii)

Dört mihrabiyesi günümüze gelen *saf seccade kilimin* mihrabiyeleleri oldukça stilize iki minareli cami formundadır. Mihrap tepesinden niş içine doğru kandil niteliğinde geometrik motifler sarmaktadır. K.B.17 envanter numaralı kilimin aynısıdır (Resim 8).

Resim 8. Envanter No :YD.830 17. yüzyıl Afyon-Dazkırı yöresi saf seccade Kilim(Yeni Camii Teberukat Deposu)

Ünik bir örnektir. Kırmızı renkli iç dolgu sanki görünmeyen bir hatla üç panoya ayrılmış, bu panolara köşelerde köşebentler, ortalarında ise bir sevizgenin dörtkenarından uzanan ok ucu motifleri yerleştirilmiştir. Bu dört yönü anlatan bir motiftir. Ayrıca Çanakale halılarında oklu halının bir çeşitlenmesidir. Kenarlarda ise koyu mavi renkte zikzak desenler işlidir. Batı Anadolu'da Balıkesir-Çanakale arasında dokunduğu tahmin edilir (Resim 9).

Resim 9. Envanter No: S.93 17. yüzyıl Batı Anadolu Kilimi (Sivrihisar Ulu Camii)

Beyaz zemin üzerinde iki kısa kenarı kancalı, üç enine madalyon yer alır. Zemin boşlukları eli belinde ve stilize akrep motifleri ile dolguludur. Kenar bordürlerinde geometrik motifler içerisinde karşılıklı yapraklar, kısa kenarlarda ise karanfiller ve dış kenar bordüründe Konya yöresi kilimlerine özgü yaprak motifleri yer alır. Bu tarz kilimlerin Hotamış Türkmenleri tarafından Konya civarında dokunduğu bilinmektedir (Resim 10).

Resim 10. Envanter No:Y.81.31 18. yüzyıl Konya-Hotamış yöresi Kilim (Yeni Camii Teberrukat Deposu)

Kilimin iç dolgusunda kırmızı zemin üstünde yan yana ikişer adet olmak üzere dört sıra, kenarları parmak şeklinde uzantılı madalyonlar vardır. Parmak şeklindeki uzantılar Afyon-Eğret yöresinde dokunan kilimlerin tipik özelliğidir. Bunların içine de dört köşesinde birer koç boynuzu olan baklava motifleri yerleştirilmiştir (Resim 11).

Resim 11. Envanter No: A.U.50 18. yüzyıl Afyon yöresi kilim (Afyon Ulu Camii)

Kaynaklar

- Acar, Belkıs (1978). “*Divriği Ulu Camii’ndeki Halı ve Kilimler*” Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası, s.159-228
- Balpınar, Belkıs-Hirsch Udo (1982). *Vakıflar Genel Müdürlüğü Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi Kataloğu*, Uta Hülsey Yayınevi, Wesel-Almanya
- Bayraktaroğlu, Suzan-Özçelik, Serpil (2007). *Halı Müzesi ile Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi Kataloğu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Bayraktaroğlu, Suzan (1990). “*Eskişehir ve Çevresi Halı-Kilim ve Düz Dokuma Yaygıları*” Vakıflar Dergisi, S. 21, s. 299-324.
- Bayraktaroğlu, Suzan (2005). “*Afyon Çevresi Yörük Dokumaları*”, Vakıflar Dergisi, S. 29, s. 513-527.
- Bilgin, Ülkü (1977). “*Saf Seccadeler*”, Sanat Dergisi, İstanbul, S. 6, s.46-57
- Deniz, Bekir (1994). “*Bir Vakıf Eser Olarak Cami, Mescid, Zaviye, Şifahane Gibi Dinî ve Sosyal Yapılarda Bulunan Halı, Kilim ve düz Dokuma Yaygılar ve Bunların Günümüzdeki Durumu*”, Vakıflar Dergisi, S. 23, s. 283-296.
- Durul, Yusuf (1956). “*Halı ve Kilimlerde Kız Motifleri*”, Türk Etnografya Dergisi, S.1, s. 91.
- Durul, Yusuf (1982). “*Kilim Motifleri Üzerinde Araştırma*”, Sanat Dünyamız, S. 24, s. 26-31
- Ölçer, Nazan (1988). *Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kilimler*, İstanbul.
- Özçelik, Serpil (1997). *Kilimin Tarihi Geçmişi, Türk Dokuma ve Boyama Sanatı Kilim*, Japonya.
- Yetkin, Şerare (1971). “*İstanbul’da Hekimoğlu Ali Paşa Camisinden Hayvan Figürlü Bir Türk Kilimi*”, Vakıflar Dergisi, S. 9, s. 327-329.
- Yetkin, Şerare (1971). “*Türk Kilim Sanatında Yeni Bir Grup, Saray Kilimleri*” Belleten Dergisi, S. 35 /138, s.217-227.
- Yetkin, Şerare (1981). “*Osmanlı Saray Sanatı Üslubundaki Kilimlerden İki Örnek*” Vakıflar Dergisi, S. 13, s. 375-386.

Bir Tarihinin Kaleminden Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı Kitabı

Ömür Yazıcı

Öz

Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı, Yazarı: Doç. Dr. Ertan Gökmen, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 0013, Manisa 2014, Sayfa Sayısı: 248.

A Book on Gördes Carpets in Ottoman Period by an Historian

Abstract

In this issue Ömür Yazıcı presents a new book on Gördes carpets in Ottoman era written by an historian , associate professor Ertan Gökmen.

Tarihi binlerce yıl geriye giden halı sanatının ilk vatanının Asya olduğu, Anadolu ve İran'a Selçuklular vasıtasıyla girdiği kabul edilmiştir. Toplumun ruhunu, kültürünü ve hayat tarzını renklerde, desenlerde ve şekillerde ilmek ilmek işleyen bu sanat, Türklerin yaşadığı her coğrafyada varolmuş, yine Türkler tarafından dünya medeniyetine hediye edilmiş, halı dokuma tekniğini ilk bulanlar Türkler olmuştur. Ne var ki, Türk halıcılığının geçmişine dair yeterli miktarda kaynağın bulunmayışı, Batılı araştırmacıları İran halıcılığına yöneltmiş, bu durum Türk toplumunun sanatını, fikrini ve zevkini yansıtan Türk halıcılığının âtil kalmasına neden olmuştur. Ayrıca günümüzde Türk halıcılığıyla ilgili yapılan çalışmaların genellikle müzelerde ve koleksiyonlarda bulunan halılar ile halının renk, desen ve motif özellikleri üzerinde yoğunlaşması, karalıktan kalan hususların aydınlatılabilmesi için Türk arşivlerindeki halıcılıkla ilgili belgelerin incelenmesini gerekli kılmıştır.

Bu konu kapsamında tanıtımı yapacağımız kitap, Gördes Halıcılığı konusundaki bu eksikliği giderebilme amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Gördes Halıcılığı ile ilgili belgelere dayalı olarak hazırlanan, Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı başlıklı kitaptır. Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından desteklenen kitap, Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ertan Gökmen tarafından yazılmış ve Celal Bayar Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.

Söz konusu kitap, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü Doç. Dr. Ferhat Karabulut'un sunuşu ile yazarın önsözü ve giriş kısmından sonra *Türk Devri Halıcılığı, Osmanlı Belgelerinde Gördes Halıcılığı, Gördes Halıcılığı ile ilgili Arşiv Belgelerinin Özet ve Transkripsiyonları* olmak üzere üç bölümden ve eklerden oluşmaktadır.

Kitabın önsözünde Gördes Halıcılığının dünya halı dokumacılığındaki yeri üzerinde durulmuştur. Buna göre; dünya halı literatüründe iki tür düğüm kullanılmaktadır. Birisi Türklere ait "Gördes Düğümü", diğeri İranlılara ait "Sine Düğümü"dür. Dünya halı literatüründeki iki düğüm tekniğinden birisine adını veren Gördes'in Türk Halıcılık Tarihi'nde önemli bir yeri olduğu açıktır. Ayrıca Sovyet Arkeolog Rudenko tarafından 1953 yılında Altay

Dağları'ndaki Pazırık kurganında bulunan ve dünyanın en eski halısı kabul edilen halı da Gördes düğümüyle dokunmuştur. Anadolu'nun küçük bir kasabası olan Gördes'te dokunan halı ve seccadeler, yalnızca saraylara, camilere, mescitlere, konaklara döşenmekle kalmamış, Avrupalı sanatseverlerin evlerini ve tablolarını süslemiş, hikâyelere de konu olmuştur. Bununla birlikte XVII. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın sonlarına, hatta XX. yüzyıl başlarına kadar Gördes halkının geçimini sağladığı halıcılığın, günümüzde Gördes'deki öneminin azaldığı belirtilmiştir.

Giriş bölümünde Gördes Kazâsı'nın coğrafi, tarihi ve sosyo-ekonomik durumundan bahsedilerek eski ve yeni Gördes'e ait fotoğraflara yer verilmiştir. Batı Anadolu'daki Gediz Irmağı'na Manisa Ovası'nda karışan Kum Çayı'nın yukarı kısmında, bu derenin sağ kıyısına hakim yamaç üzerinde kurulmuş eski bir yerleşim yeri olan Gördes halkının, halıcılık ile uğraşma nedeni arazisinin taşlık olması nedeniyle tarıma imkan vermemesidir. Yazar bu durumu Gördesli ayân, eşrâf ve ahâlisinin 1868 yılında hükümet merkezine sunduğu mahzarda yer alan "*Sâye-i pâdişâhîde mutavattın bulunduğumuz Gördüs Kazâsı sengistan (taşlık) bir mahal olup Cenâb-ı Hak ve feyyâz-ı mutlak kalîçe i'mâl ve san'atını lutf ve ihsân buyurarak bu yüzden kesb-i ta'ayyüş etmekte bulunduğumuz...*" ifâdesiyle açıklamıştır. Bu ifâde aynı zamanda kitabın kapağını da süslemektedir.

Birinci bölümde Gördes Halıcılığının daha iyi anlaşılabilmesi için halıcılığa dâir genel bilgiler verdikten sonra, sırasıyla erken dönem Türk Halıcılığı, Selçuklu ve Osmanlı Halıcılığının tarihî gelişiminden bahsedilerek, sözü edilen dönemlere ait halı tipleri ve ayırt edici (renk, desen, düğüm) özellikleri başlıklar hâlinde anlatılmıştır ve Gördes Halıcılığının Türk Halıcılığı içerisindeki önemine değinilmiştir.

Çalışmanın ana bölümü ise, Gördes Halıcılığı ile ilgili arşiv belgelerinin değerlendirilmesinden oluşan ikinci bölümdür. Bu bölümde *Gördes ve Demirci'de kökboya üretimi, Gördes'te halıcılık dışındaki dokuma faaliyetleri, Gördes halılarının tefrişte kullanıldığı yerler, Gördes ve Uşak halıcılığı aleyhine olan faaliyetler karşısında üreticinin tepkileri, Gördes ve Uşak Halıcılığını geliştirmek için kredi yardımı yapılması ve gümrük muafiyeti tanınması, Harem-i Şerîf-i Hazret-i Nebvî için Gör-*

des dışında halı dokutulması ve Gördes halılarının renk ve boyutları gibi konular arşiv belgelerinin ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde, kitapta kullanılan arşiv belgelerinin transkripsiyonları ve konuları verilerek sanat tarihçileri ve diğer araştırmacıların kullanmasına ve değerlendirmesine olanak sağlanmıştır. Kitabın sonundaki ekler kısmına “Gördes Ayân ve Eşrâfının, Gördes Halıcılığı aleyhine faaliyette bulunan İzmir ve İstanbul halı tüccarlarının yalan sözlerine itibar edilmemesine dair mahzarın dijital görüntüsü eklenmiştir. Ayrıca Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Konya Etnografya Müzesi, Konya Mevlana Müzesi, Manisa Müzesi, Antalya Müzesi, Vakıflar Halı Müzesi, Moskova Devlet Müzesi, Batı

Berlin Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Londra Victoria and Albert Museum gibi çeşitli müzelerde ve koleksiyonlarda bulunan Gördes’e ait 26 adet halı ve seccade fotoğrafı, kitaba görsel açıdan zenginlik katmıştır.

Gördes Halıcılığına dair bu güne kadar yapılan çalışmalarda, daha ziyâde halıların renk, desen ve şekilleri üzerinde durulmuş; târihi, ekonomik değeri, kullanıldığı yerler, kullanılış amaçları ve kültüre kattığı değerler eksik kalmıştır. İlk defa bu eserde Osmanlı arşivinde bulunan Gördes Halıcılığına dair belgeler incelenerek sözkonusu eksiklik giderilmeye çalışılmış ve Gördes Halıcılığı bir kitap şeklinde ele alınmıştır.

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, Vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, Vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, Vakıf ve Vakıf Kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve Vakıf Kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler) i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

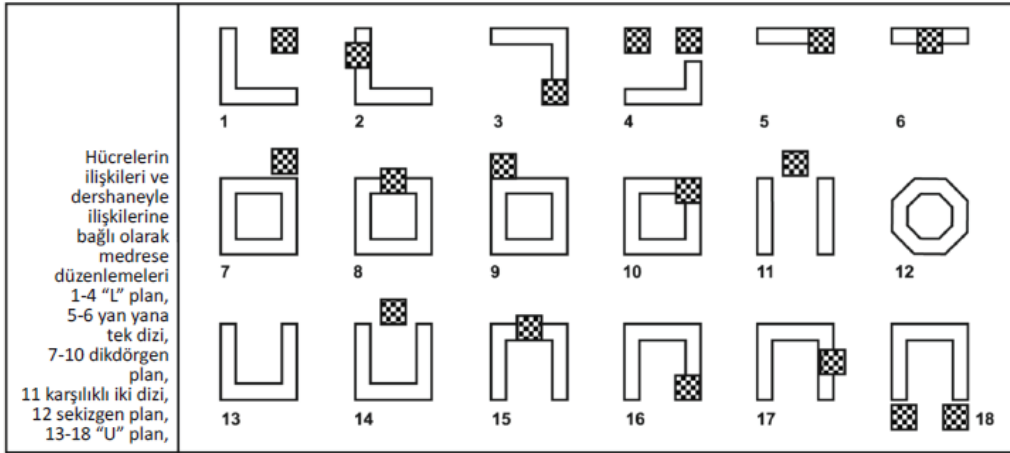
4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$\chi^2 = 23.10$ sd=4 p < .01

Şekil 1. Yapı yerlerini gösteren çizimler.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926).....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951).“Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV* (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, yazılabilir diskle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Yayın İlkeleri

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta:vakiflaryayin@yahoo.com • yayin@vgm.gov.tr

web: www.vgm.gov.tr

The Foundations Journal

The Foundations Journal

Publication Principles

The Foundations Journal is published bi-annually in June and December. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the issue of June. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Foundations Journal reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Foundations Journal, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Foundations Journal are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Foundations Journal, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Foundations Journal are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Foundations Journal is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Foundations Journal is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

- 1. Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Foundations Journal belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text.

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue...”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926)” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). “Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (3): 189-213.

Submission of Manuscripts

Three copies of manuscript; one being an original and two photocopies (photocopies not including any informative knowledge on the author) prepared according to the rules mentioned above in addition to its re-writable CD is submitted to General Directorates of Foundations’ address. The manuscripts that are sent back to their authors for revision or for improvements based on the referee reports are re submitted to the Journal by fixing the required revisions along with the original printed manuscript and its CD at most in a month. The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.